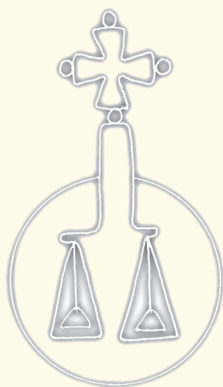

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

39

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA
ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT

ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

39

Belgrade 2017

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА АРХЕОГРАФИЈУ

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

39

Београд, 2017

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

ЛАСЛО БЛАШКОВИЋ, главни и одговорни уредник (Београд)
Проф. др Татјана Суботин-Голубовић, уредник (Београд)
Др Владан Тријић, секретар Одбора (Београд)
Проф. др Аксинија Џурова, инострани члан САНУ (Софија)
Анатолиј Турилов, инострани члан САНУ (Москва)
Радоман Станковић (Београд)
Катарина Мано-Зиси (Београд)
Др Јасмина Недељковић (Београд)
Доц. др Драгана Новаков (Београд)
Др Драган Пурешић (Београд)

EDITORIAL BOARD

LASLO BLAŠKOVIĆ, editor-in-chief (Belgrade)
TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Associate Professor, editor (Belgrade)
VLADAN TRIJIĆ, Ph.D. secretary of the Board (Belgrade)
AKSINIJA DŽUROVA, SASA foreign member (Sofia)
ANATOLY TURILOV, SASA foreign member (Moscow)
RADOMAN STANKOVIĆ (Belgrade)
KATARINA MANO-ZISI (Belgrade)
JASMINA NEDELJKOVIĆ, Ph.D. (Belgrade)
DRAGANA NOVAKOV, Ph.D. Assistant Professor (Belgrade)
DRAGAN PUREŠIĆ, Ph.D. (Belgrade)

РЕЦЕНЗЕНТИ

Анатолиј Турилов, инострани члан САНУ
Проф. др Татјана Суботин-Голубовић
Проф. др Гордана Јовановић
Др Недељко Радосављевић, научни саветник
Др Исидора Тоћанас-Радовић, научни сарадник
Др Владан Тријић
Др Јасмина Недељковић
Мр Душица Грбић

REVIEWERS

ANATOLY TURILOV, SASA foreign member
TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Professor
GORDANA JOVANOVIĆ, Ph.D. Professor
NEDELJKO RADOSAVLJEVIĆ, Ph.D.
ISIDORA TOČANAC-RADOVIĆ, Ph.D.
VLADAN TRIJIĆ, Ph.D.
JASMINA NEDELJKOVIĆ, Ph.D.
DUŠICA GRBIĆ, MA

Публиковање овог броја *АРХЕОГРАФСКИХ ПРИЛОГА*
остварено је уз финансијску помоћ Министарства културе и информисања Републике Србије

САДРЖАЈ/CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Нина Вутова

МИРОСЛАВА ГРОЗДАНОВИЧ-ПАИЈЧ – ФИЛИГРАНОЛОГИЈАТА КАТО НАЧИН НА ЖИВОТ 11

Марина Матић

СИНОДИК МАНАСТИРА САВИНА 23

Marina Matić

SAVINA MONASTERY SYNODICON 33

Олег В. Мацуев

Мария А. Скопина

О ДВУХ ТЕХНИКАХ ДРЕВНЕРУССКОЙ КАЛЛИГРАФИИ 35

Oleg V. Matsuev

Maria A. Skopina

ABOUT TWO CALLIGRAPHIC TECHNIQUES IN ANCIENT RUSSIA 68

Ђерђ Мор

ПАПИР И ВОДЕНИ ЗНАЦИ У ОКТОИХУ ПРВОГЛАСНИКУ ЂУРЂА ЦРНОЈЕВИЋА

ИЗ 1494. ГОДИНЕ 69

György Mór

PAPER AND WATERMARKS IN THE OCTOECHOS OF THE FIRST TONE

PUBLISHED BY ĐURĐE CRNOJEVIĆ IN 1494 87

Драѓана Новаков

ЗАШТИТНА ИМЕНА У ДЕЧАНСКОМ ПОМЕНИКУ (1595–1938) 137

Dragana Novakov

PROTECTIVE NAMES IN THE POMENIK (BEADROLL) OF DEČANI 148

Димитър Пеев

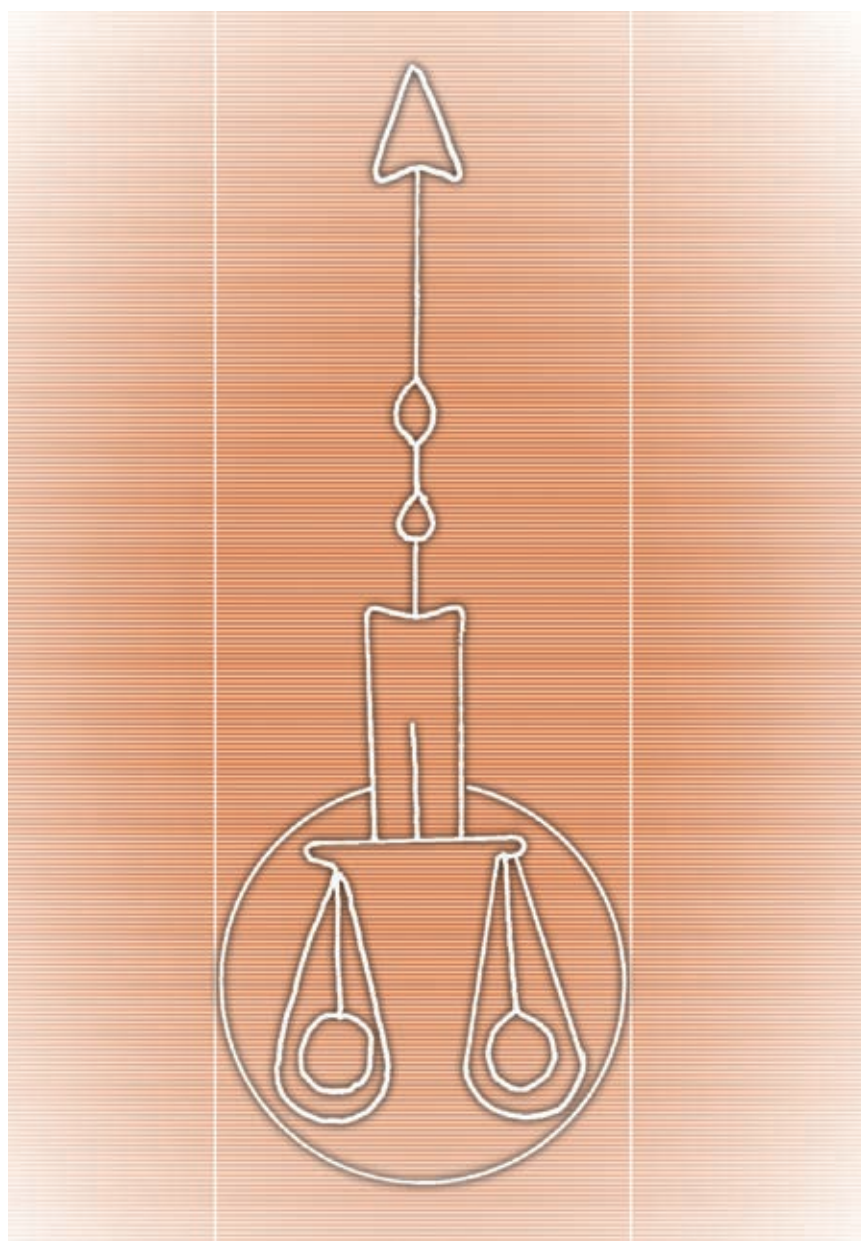
НОВИ ДОКУМЕНТИ ЗА ХИЛЕНДАРСКИЯ ПРОИГУМЕН ПАИСИЙ

ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XVIII В. 149

Dimitar Peev

NEW DOCUMENTS CONCERNING THE HILANDAR PROIGUMENOS PAISIUS

FROM THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY 199

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

МИРОСЛАВА ГРОЗДАНОВИЧ-ПАИЙЧ – ФИЛИГРАНОЛОГИЯТА КАТО НАЧИН НА ЖИВОТ

Нина Вутова*

Абстракт: Статията е посветена на 85-годишнината от рождението и 15-годишнината от смъртта на археограф-съветник Мирослава Грозданович-Паийч, дългогодишен сътрудник на Археографското отделение на Народната библиотека на Сърбия в Белград и нейната дългогодишна изследователска работа в областта на филигранологията. Направен е кратък преглед на публикацииите ѝ, изтъкнат е техният значителен принос за проучването на хартиеното ръкописно наследство. Подчертан е многоаспектният подход на М. Паийч към данните от хартията и водните знаци, както и впечатляващите резултати от този подход, които правят изследванията ѝ незаменим справочник за изследователите на хартиените ръкописни паметници.

Ключови думи: Мирослава Грозданович-Паийч, филигранология, водни знаци.

През октомври 2016 г. се навършват 85 години от рождението, а през март 2017 г. – 15 години от смъртта на Мирослава Грозданович-Паийч – дългогодишен сътрудник на Археографското отделение на Народната библиотека на Сърбия в Белград. Нейната кариера започва през 1962 г. с назначаването ѝ в библиотеката и завършва пак там с пенсионирането ѝ през 1996 г. Близо четири десетилетия – до смъртта си през 2002 г., тя посвещава на филиграноложки изследвания на ръкописното наследство, преди всичко – на сръбските ръкописи. Това постоянство и тази всеотдайност – така характерни качества за Мирослава Грозданович-Паийч като човек, я определят и като филигранолог. Защото добре известен факт е, че филиграноложките проучвания, освен детайлно познаване на теорията и практиката на съответната наука, което впрочем е задължително условие за научна

* Нина В. Вутова, Национален исторически музей, София, България, nnvoutova@yahoo.com

работа във всяка област на знанието, изискват и безусловна отдаденост, и максимално търпение.

Към проучване на хартията и водните знаци археограф-съветник Паийч¹ е насочена от забележителния учен – международно признат ерудит и проникновен познавач на книжовното наследство, проф. Владимир Мошин, създател и пръв ръководител на Археографското отделение. Това е уникален творчески шанс за сътрудниците на отделението, в това число и за Мира², която, след първата си филиграноложка публикация, където е съавтор на Професора, посветена на воден знак „Корона със звезда и полумесец“³, остава в полето на филигранологията до край.

Една от основните цели на филиграноложкото проучване е датирането на хартиените ръкописи, които са без т. нар. „черна дата“, т. е. без преки данни за време на изписване, а повечето запазени ръкописи, по различни причини, са именно такива. Поради това датирането на недатираните хартиени ръкописи е от първостепенна важност за изследователската работа, свързана с различни аспекти на проучването на ръкописното наследство. На това основание М. Грозданович-Паийч посвещава значителна част от своите изследвания на датирането и прецизирането на датировките както на ръкописни колекции, така и на отделни ръкописи. Тези публикации отдавна са се превърнали в настолни справочници, които дават надеждни филиграноложки данни за коректна хронология на хартиените ръкописи.

От изключителна важност са колекциите от водни знаци – както самостоятелни филиграноложки албуми, така и описания и идентификации на водни знаци като рубрики, включени към описи на ръкописни сбирки, ексцерпирани от сръбски ръкописи, запазени както на територията на Сърбия, така и в чужбина. С прецизност и компетентност М. Паийч датира и предатира ръкописните колекции, които се съхраняват в Сръбската национална библиотека⁴, Печката

¹ За библиографски справки относно публикациите на М. Грозданович-Паийч, от повечето от които притежавам личен екземпляр с автограф от авторката, съм използвала: Кокаш 2002.

² Позволявам си да наричам така археограф-съветник М. Грозданович-Паийч, тъй като с нея ме свързва дългогодишно приятелство.

³ Мошин, Пајић 1963.

⁴ Штавланин-Ђорђевић, Цернић, Гроздановић-Пајић 1986.

патриаршия⁵, манастира Високи Дечани⁶, библиотеката на Матица сръбска в Нови Сад⁷, в манастира Сентандрей в Унгария⁸, в Прага, Чехия⁹, в Букурещ, Румъния¹⁰. Предговорите и рубриките с описания на хартиените параметри на тези издания показват широката филиграноложка траектория, в която авторката разполага своите проучвания, която далеч надхвърля датирането на ръкописите и стига до обосновани изводи за характеристиките на писарските центрове, за произхода и миграцията на ръкописите, за спецификите на употребяваната хартия и мястото на нейното производство.¹¹

През 2004 г. посмъртно излезе от печат Албумът с водни знаци от гръцките ръкописи от XIV в., съхранявани в Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ при Софийския университет „Св. Климент Охридски“¹². Филиграноложкото датиране на хартиените ръкописи от тази изключително ценна колекция е сред последните научни проекти с участието на М. Паийч.

Научен интерес за М. Паийч са и отделни ръкописи, за които по определени причини е необходим прецизен анализ на хартията и водните знаци. Показателен пример в това отношение е статията, посветена на идентификацията на ръкопис на известния сръбски книжовник, един от първите преписвачи от Рачанския скрипториум – Христофор Рачанин¹³, където Паийч работи заедно с още двама блестящи специалисти в областта на ръкописното наследство – Димитрие Богданович и Луция Цернич. Този интердисциплинарен подход към ръкописен паметник дава отлични резултати и до днес е за образец за екипно проучване. Филиграноложки анализ е направен и на Псалтир, изписан от Гаврило Троицанин през 1643 г.¹⁴ и от още двама писари, както и на сръбски ръкопис от Сентандрейската колекция¹⁵. В тази група изслед-

⁵ Пајић, Станковић 1991.

⁶ Пајић, Станковић 1995.

⁷ Пајић, 1988, 1991, 1993, 1996, 1999, 2001. Само в тази поредица не са включени графични изображения на водните знаци.

⁸ Пајић 1988–89; Синдик, Пајић, Мано-Зиси 1991.

⁹ Пајић 1968.

¹⁰ Васиљев, Јовановић, Пајић 1980.

¹¹ Пајић, Станковић 1995, I–XXVIII.

¹² Пајић, Васиљев 2004.

¹³ Богдановић, Цернич, Пајић 1968.

¹⁴ Пајић 1992, *Псалтир*.

¹⁵ Пајић 1982, *Рейки водени знаци*.

вания по особен начин се вписва филиграноложкият анализ на Четиревангелие от 1361 г. от колекцията на Рилския манастир в България¹⁶, тъй като тук става въпрос за специфично обратно потвърждаване на данните от хартията на датиран с черна дата ръкопис, какъвто е и Псалтирът на Гаврило Троичанин¹⁷. Но не само това – хартията¹⁸ е със специфични водни знаци, които дават основание на М. Паийч да ги сравни с още няколко други, недатирани ръкописи, изписани върху хартия със същите знаци и да достигне както до обосновано предположение за еднакъв произход на проучваните кодекси, които се намират в различни книгохранилища в различни държави, така и до възможността за обединяване на отделни фрагменти от един и същ ръкопис върху базата на филиграноложкият анализ и при вземане под внимание, разбира се, на останалите данни от палеографски, текстологичен, езиков характер. Важни са и изводите за произхода на употребената хартия и пътищата за достигането ѝ до книжовните средища, тъй като установяването на тези данни води до стесняване на хронологическите граници, в които може да се разположи недатиран ръкопис¹⁹.

Изследванията, посветени на определен воден знак, са още един значителен принос на М. Паийч към проучването на ръкописното наследство. Най-ранните публикации с такава тема, в съавторство с проф. Вл. Мошин, представят колекции с изображения на водни знаци „Корона със звезда и полумесец“²⁰ и „Пасхално агне“²¹. Воден знак „Корона със звезда и полумесец“ е често срещан през XVII и XVIII век на територията на Балканския полуостров, но тъй като почти не се употребява на запад от границите на Османската империя, рядко се включва в публикуваните там филиграноложки албуми. Това прави изследването на Вл. Мошин и М. Паийч изключително ценно

¹⁶ Пајић 1982, *Водени знаци у Рилском чейверојеванђељу*.

¹⁷ Вж бел. 13.

¹⁸ Ръкописът, който се съхранява в Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ в София със сигнатура № 31, е изписан върху смесен материал – пергамент и хартия, като първата кола е само от пергамент, а останалите са от хартия с първи и последен лист от пергамент, т.е. хартията е вложена в своеобразна пергаментна папка, тъй като по това време пергаментът се счита за по-устойчив материал за писане.

¹⁹ Вж бел. 16, с. 157–163.

²⁰ Вж бел. 3.

²¹ Мошин, Пајић 1967.

за датирането на ръкописни паметници с този воден знак, създадени в югоизточните предели на земите, намиращи се в този период под османско владичество. Особено полезен за изследователите е подходът на авторите към представянето на знака – графични изображения, групирани според определени отличителни специфики, подредени в хронологичен ред, като отделно са представени контрамарките, които придружават съответните изображения, подредени по азбучен ред. Това се отнася и за воден знак „Три полумесеца“²², който също се среща най-вече в рамките на Османската империя. Приноси са изследванията на М. Паийч за някои рядко срещани водни знаци²³, тъй като сведенията за произхода, разпространението и наличието на хартия с такива знаци спомага за идентификацията на ръкописи без достоверни маркери за време и място на създаване.

Научните разработки на авторката, третиращи теоретични филиграноложки проблеми, са особено ценни, тъй като засягат теми, свързани с историческия, методологическия и културоложки аспекти на интерпретацията на филиграноложкия материал, свързани най-вече с представянето и организацията му. Това е от първостепенна важност при ситуирането на данните от хартиения анализ в общия контекст на изследването на ръкописите, както и за тяхната хронологическа достоверност. Заслужено внимание М. Паийч отделя на уникалната колекция от водни знаци, събирана още от основаването на Археографското отделение при Националната библиотека на Сърбия в Белград²⁴ и на възможностите, които предоставя за компаративен анализ на недатираните ръкописи. Изключително богатия изворов материал, ексцерпиран от множество колекции и преди всичко от далматинските документални архиви, определят тази колекция като първокласен източник за филиграноложките проучвания. Не по-малко важни са и наблюденията ѝ за произхода и проникването на хартията на Балканите и в частност в пределите на сръбската държава през Средновековието²⁵, за теоретическите и практическите възможности за оптимална организация на филиграноложкия материал в албумни

²² Пајић 1968, *Три полумесеца*.

²³ Пајић 1977; Пајић 1987; Пајић 1990.

²⁴ Пајић 1968, *Збирка*; Пајић 1979, *Мојућности йрецизнијеј дайириања*.

²⁵ Пајић 1979, *Ђеновљанска харџија*.

колекции²⁶, за широкия спектър на взаимните влияния между писарските средища²⁷ и др.

За научните постижения на М. Пайич може да се коментира много. Но и този кратък преглед на нейните публикации убедително подчертава факта, че те са първокласни източници, колкото се отнася до разбирането ни за важността на филиграноложкия анализ и прецизното датiranje на хартиените ръкописи като основа за тяхното проучване.

*

Запознах се с Мира още в началото на кариерата си. Оттогава и досега оценявам срещата с нея като творчески шанс, който ме мотивира да започна и продължа заниманията си с филигранологическия аспект от проучването на ръкописното наследство. Именно тази мотивация беше основанието и куража ми да защита докторска дисертация и хабилитация, посветени на водните знаци. Разговорите, съветите, поощрението на Мира, бяха решаващи за моята работа, тъй като тя беше единственият компетентен учен-филигранолог, който – без да спестява трудностите, с които е свързана, ме убеди колко е интересна и вдъхновяваща и в същото време колко е необходима за проучването на хартиените ръкописи. И наистина, изследването на хартията и водните знаци е възможно само и единствено при пряка работа с оригиналите, а това в някои случаи е доста трудно – и за работа и за достъп. Ексерпцията на водните знаци може да се определи като тежък не само интелектуален, но и физически труд, който не рядко се извършва в нездравословна среда. Независимо от това резултатите си заслужават и Мира го доказва, посвещавайки цялата си кариера на филигранологията. За мен е чест, че мога да я нарека моя учителка, също и моя приятелка. Изключително фин, спокоен и предразполагащ човек, тя винаги е била готова да изслуша, да помогне, да окуражи. Малко са хората, на които можем да сме безусловно благодарни. Аз съм безусловно благодарна на Мира и за това, че ме определи като филигранолог, и за приятелството.

Бих искала да завърша с думите на професор Александар Младенович, известен учен и дългогодишен ръководител на Археографското отделение, произнесени на раздялата с Мирослава

²⁶ Пајић 1995.

²⁷ Пајић 2000.

Илл.1. Мирослава Грозданович-Пайич и Нина Вутова в „Три шешира“ на Скадарлија в Белград, след дџлџ работен ден в Археографското отделение, октомври 1983 г. Фото: личен архив Н. В.

Грозданович-Пайич²⁸, които точно и проникновено разкриват същността ѝ като човек и като учен: „Наша Мира је изградила и разрадила свој метод истраживања водених знакова у старим споменицима писаним на хартији, у чему је остварила крупне резултате, врло значајне

²⁸ Младеновић 2002.

за српску, јужнословенску и словенско археографију. Ти резултати се огледају у низу њених објављених радова и књига, у многим рефератима поднесеним на домаћим и међународним научним скуповима, као и у врло богатој грађи сакупљеној, класификованој и смештеној у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије у Београду. Радо је помагала другима, заинтересованим за поменута истраживања, па било да се ради о домаћим било о страним археографима. На Миру, на њену реч, на њено обећање, на њене научне резултате са сигурношћу смо могли да се ослонимо знајући унапред да нам је тај ослонак јак.

Такву смо Мирославу Гроздановић-Пајић познавали, с њом таквом смо сарађивали деценијама и таква нам остаје заувек у сећању. Таква, каква је била служила је и служиће свима нама за углед. Она је отишла, али је иза ње остало њено богато археографско дело на којем ћемо и ми а и млађи после нас учити, полазећи од њега, ићи напред у својим властитим истраживањима.“

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, Цернић, Пајић 1968: Д. Богдановић, Л. Цернић, М. Гроздановић-Пајић, *Још један рукопис Христифора Рачанина*, Библиотекар XX/ 5 (1968) 501–517.
- Васиљев, Јовановић, Пајић 1980: Љ. Васиљев, Б. Јовановић, М. Гроздановић-Пајић, *Ново дактирање српских рукописа у Библиотеци Румунске академије наука*, Археографски прилози 2 (1980) 41–699.
- Пајић, Васиљев 2004: Љ. Васиљев, М. Гроздановић-Пајић, *Филигранолошки опис и албум грчких рукописа XIV века Центра за словенско-византијска проучавања „Проф. Иван Дујићев“*. – Софија : Универзитетско издање Св. Климент Охридски : Народна библиотека Србије. Series catalogorum. Vol. X, XXXIV, 337.
- Кокаш, 2002: Б. Кокаш, *Библиографија објављених радова Мирославе Гроздановић-Пајић*, Археографски прилози 24 (2002) 385–390.
- Младеновић 2002: А. Младеновић, *Распонак од Мирославе Гроздановић-Пајић (1931–2002)*. – Археографски прилози, Београд (Народна библиотека Србије. Археографско одељење), 2002, књ. 24, 383–384.
- Мошин, Пајић 1963: Вл. Мошин, М. Гроздановић-Пајић, *Водени знак „Круна са звездом и полумесецом“*. Библиотекар XV/1 (1963) 11–20.
- Mosin, Pajić, 1967: V. Mosin, M. Grozdanovic-Pajić, *Agneau pascal (Albums des filigranes)*, Belgrade 1967, 1, LVI–61.
- Пајић 1968: М. Гроздановић-Пајић, *Водени знак „Три полумесеца“*, Библиотекар, Београд, XX/5 (1968) 527–550.
- Пајић 1968: М. Гроздановић-Пајић, *Збирка водених знакова Археографској одељења Народне библиотеке СР Србије*, Библиотекар XX/5 (1968) 445–448.
- Пајић 1968 *Ново дактирање*: М. Гроздановић-Пајић, *Ново дактирање српских ћирилских рукописа Шафарикове збирке у Прагу*, Библиотекар XX/5 (1968) 449–460.
- Пајић 1977: М. Гроздановић-Пајић, *Водени знак „Копива“ у издању Владимира Мошина*. – Зборник Владимира Мошина, Београд 1977, 227–233.
- Пајић 1979: М. Гроздановић-Пајић, *Ћенољанска хартија у српским рукописима XV века*, Археографски прилози 1 (1979) 161–187.
- Пајић 1979: М. Гроздановић-Пајић, *Могућности прецизније дактирања ћирилских рукописа 15 века на основу филигранолошке грађе Археографској одељења Народне библиотеке у Београду*. – Славјанска палеографија и дипломатика. Доклади и саопштења од Семинара по славјанска палеографија и дипломатика, Софија (септември 1979), Софија, 1980, 131–142.

Пајић 1982: М. Гроздановић-Пајић, *Водени знаци у рукопису Рилској манастира из 1361 године и њихове паралеле*, Трети међународен колоквиум по старобългаристика, София, 4–21. VIII 1982. (публ.: *Водени знаци у Рилском четворојеванђељу из 1361 године њихове паралеле*, Археографски прилози 6–7 (1984–1985) 157–172.

Пајић 1982: М. Гроздановић-Пајић, *Ретки водени знаци у једном српском рукопису из Сентандрејске библиотеке*, Археографски прилози 4 (1982) 83–99.

Пајић 1984–1985: М. Гроздановић-Пајић, *Најстарија хартија са воденим знацима у српским рукописима*, Научни састанак слависта у Вукове дане 11–16. IX 1984. Реферати и саопштења књ. 14, Београд, 1985, 137–152.

Пајић 1987: М. Гроздановић-Пајић, *Посебан тип воденог знака „Грб са кулом“ у неколико рукописа с краја XVII и прве четвртине XVIII века*, Археографски прилози 9 (1987) 61–83.

Пајић, 1988–89: М. Гроздановић-Пајић, *Хартија и водени знаци у рукописима Сентандрејској рачанској скрипторијума*, Археографски прилози, Београд 10–11 (1988–1989) 125–147.

Пајић 1988, 1991, 1993, 1996, 1999, 2001: Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске: Јеванђеља, Књ. 1, 1988; Апостоли, Књ. 2, 1991; Псалтири, Књ. 4, 1993; Минеји. Октоиси. Триоди, Књ. 5, 1996; Акатисти. Стихологије. Богородичници, Књ. 7, 1999; Молитвеници. Требници, Књ. 8, 2001. Опис водених знакова Мирослава Гроздановић-Пајић. – Нови Сад : Библиотека Матице српске.

Пајић 1990: М. Гроздановић-Пајић, *Редак водени знак у једном мањем броју јусовских рукописа из друге четвртине 14. века*, Археографски прилози 12 (1990) 181–218.

Пајић 1992: М. Гроздановић-Пајић, *Водени знаци у Псалтиру Троичанина из 1643. године и њихове паралеле*, Псалтир Гаврила Троичанина из 1643. године. Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. III, Нови Сад 1992, 55–62.

Пајић, 1992: М. Гроздановић-Пајић, *Хартија и водени знаци Веницловићевим рукописима писаним у Коморану и Ђуру*, Сентандрејски зборник 2, САНУ, Београд 1992, 177–197.

Пајић 1993: М. Гроздановић-Пајић, *Преглед на најчешће коришћених водених знакова у српским рукописима прве половине XVI века*, Археографски прилози 15 (1993) 135–243.

Пајић 1995: М. Гроздановић-Пајић, *Рад на филиранилошком албуму ћирилских рукописа Библиотеке манастира Хиландара*, Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа. Зборник радова са III међународне конференције одржане од 28. до 30. марта 1989, САНУ, Београд 1995, 133–138.

Пајић 2000: М. Гроздановић-Пајић, *Хиландар и рукописне књиџе XIV века манастира Високи Дечани, Осам векова Хиландара*. Историја. Духовни живот. Књижевност. Уметност и архитектура, Научни скупови САНУ, књ. ХCV, Одељење историјских наука, књ. 27, Београд 2000, 325–341.

Пајић, Станковић 1991: М. Гроздановић-Пајић, Р. Станковић, *Датирање и водени знаци српских ћирилических књиџа Пећке џајријарије*, Археографски прилози 13 (1991) 251.

Пајић, Станковић 1995: М. Гроздановић-Пајић, Р. Станковић, *Рукописне књиџе манастира Високи Дечани. Водени знаци и датирање*, Београд 1995, 202.

Синдик, Пајић, Мано-Зиси 1991: Н. Синдик, М. Гроздановић-Пајић, К. Мано-Зиси, *Опис рукописа и старих шtamпаних књиџа Библиотекe Српске џравославне Ёјархије дудимске у Сенијандреји*. Опис јужнословенских ћирилических рукописа. Т. III. Београд – Нови Сад 1991, 408.

Штављанин-Ђорђевић, Цернић, Гроздановић-Пајић 1986: Љ. Штављанин-Ђорђевић, Л. Цернић, М. Гроздановић-Пајић, *Опис ћирилических рукописа Народне библиотеке Србије*. Књига прва, Београд 1986, 470.

СИНОДИК МАНАСТИРА САВИНА

МАРИНА МАТИЋ*

Айстракџи: Текст се бави *Синодиком* манастира Савина из XVIII века. Ова јединствена и важна књига сведочи о бројним приложницима, махом из Русије, који су својим даровима у многоструком допринели изградњи Велике цркве манастира Савина у Боки Которској (1777–1797). *Синодик* је такође и сведочанство о функцији и значају приложништва у локалној српској православној заједници Боке и у неповољним политичко-верским околностима под млетачком влашћу и у одсуству Далматинско-бокељске епископије на том подручју у XVIII веку.

Кључне речи: *Синодик*, манастир Савина, Бока Которска, XVIII век, Русија, приложништво.

Синодик манастира Савина, похрањен у Библиотеци манастира Савина у Боки Которској, представља прворазредни прилог сведочанству институције приложништва у XVIII веку. Има сигнатуру 37, састоји се од I+181 листа (више неисписаних листова и одерака после л. 180); димензије листова су 300 × 185 мм. Текст је исписан црквенословенским језиком, а писмо је типографско.¹ Његова историја почиње у Санкт Петербургу 1762. године, када га је за потребе уписивања приложника купио савински јеромонах Симеон Марковић Драгуличић (сам се често потписивао и са Никшићевски, због порекла).² Наиме, на Збору савинског братства одлучено је да Симеон Марковић отпутује за Русију како би прикупљао средства за изградњу Велике савинске цркве.³ На тај пут кренуо је вероватно крајем 1760. године или почетком 1761.⁴

* Марина Матић, самостални научни истраживач, Београд, maticmarina@yahoo.com

¹ Богдановић 1978, 96.

² О Симеону Никшићевском: Накићеновић 1910а, 131.

³ Велика црква манастира Савина грађена је у периоду од 1777. до 1791. године. Велики удео у томе имала су средства прикупљена у Русији, трудом Симеона Марковића. Шире о томе: Матић 2015, 87–96.

⁴ Матић 2014, 222–223.

Године 1761. поднео је личну молбу Синоду у Санкт Петербургу за дозволу да сакупља добротворне прилоге током три године.⁵ Пошто му је одобрено да може да скупља милостињу, године 1762. купио је, како смо навели, *Синодик*, књигу у којој је током свог дугогодишњег боравка у Русији уписивао приложнике.⁶ Сам Симеон у својој опоруци, *духовници*, наводи да је боравећи у Русији доста времена провео у граду Стародубу, у дому грофа Мојсеја Владиславића, али и код бившег далматинског епископа Симеона Кончаревића у Кијеву.⁷ Зарад прикупљања средстава у Русији је провео око дванаест година. Најпотпуније сведочанство о томе добијамо управо из драгоценог *Синодика*.

У колофону *Синодика*, написаном 14. марта 1762, Марковић изјављује да га је купио у Санкт Петербургу, „при великом господару императору и сверуском самодржцу Петру Теодоровичу и при благочестивој великој господарици императорки Екатарини Алексејевној и при благоверном господару Цезаревичу и великом кнезу Павлу Петровичу”.⁸ Исписан је именима царских и великокнежевских руских господара и других православних хришћана, добронамерних милостивих дародаваца, ради вечнога помињања у Светоуспењском савинском манастиру. Симеон у име братства манастира Савина, при архимандриту

⁵ Димитријевић 1922, 183–184.

⁶ АМС 1762, 37.

⁷ Петрановић 1882, 31–32.

⁸ Текст колофона у *Синодику* наводимо у целини:

Во славоу стѣла єдинобѣшнѣ животворѣща и нераздѣлнѣа Троицы, Оца, и Сѣна, и стѣгоу Дѣла. При блѣгополѣтноу кошестѣнѣ на всероссійскѣм прѣстолю егѣо, блѣгочестивѣншагоу Белнѣагоу Гѣдѣау Петра Теодоровичѣа, Императора, и Самодержца Всероссійскагоу, и при блѣгочестивѣншен Белнѣон Гѣдѣрѣ Императрицѣ Екѣтеринѣ Алексѣевнѣ, и при блѣговѣрноу Гѣдѣрѣ Цесаревнѣ, и Белнѣомъ Кнѣзѣ Павлѣ Петровнѣ кѣплѣнѣ сен Синодикѣ, в Црѣствѣющеу Белнѣомъ Санктпетербѣргѣ, мноу іеродиѣнахѣмъ Сѣмеонѣмъ Никшинѣвскѣмъ, ѿ Сѣбѣспѣнскагоу Савинскагоу Мнѣстыра сѣщагоу во венецѣанскѣмъ областѣ, блѣн Черной Горы, при Городѣ Херцѣгѣ Новѣмъ. Дѣла написанѣ иѣмень Црѣскѣхъ, и Императорскѣхъ, и Белнѣокнѣажскѣхъ россійскагоу гѣдѣрѣства, и прочѣихъ православныхъ хрѣстѣанѣхъ, и добротѣныхъ млѣстѣннѣхъ податѣлѣхъ, вѣчнагоу радѣнѣ и незабытнагоу поминѣнѣа вѣ сѣщѣомъ Сѣбѣспѣнскѣмъ савинскѣмъ мнѣстырѣ, при Архѣмѣандритѣ Нѣктарѣи Любѣнѣратитѣ, тогда мнѣ сѣщѣмъ во послѣдѣшѣнѣи всѣхъ братѣства и сѣщѣнѣства, Востѣчнагоу православнагоу грѣческагоу испѣвѣданѣа, нѣждѣныхъ радѣнѣ дѣлѣ. При коѣмъ ѿподинѣаю и прошѣ Хрѣста радѣнѣ, какѣ братѣю нѣтѣшнѣагоу времѣне, такѣ и в бѣдѣбѣщѣа родѣ, что кѣ изволенѣ по ѿставѣ апѣсѣскоу, и по предѣнѣю ѿѣскоу по своѣй же должѣности нѣвозмоу и нѣѿмѣнноу поминѣнѣе творитѣи, при вечерѣнахъ, при ѿутренѣахъ, а наипѣче при бжѣственнѣхъ лѣтѣргѣахъ, Іѣко да и вашѣа иѣна напишѣтѣся вѣ кнѣгахъ животнѣхъ, и незабѣвенѣа предѣ Гѣдѣмъ Кѣѣмъ прѣвѣдѣтѣ во вѣкѣи, Амѣнь.

Написѣа вѣ црѣствѣющеу прѣсловѣщеу Санктпетербѣргѣ, Іѣѣѣѣ, годѣ Мѣсѣа марта, вѣ лѣ день.

Сл. 1. Анђео Хранийѣль, графика из Синодика манастира Савина (1762).

Сл. 2. Къиѣ Животѣ, графика из Синодика манастира Савина (1762).

Нектарију Љубидбратићу, потребних дела ради моли како браћу свог времена, тако и будући род, да поступе по уставу апостолском и отачком предању, као и по својој неодложној дужности. Тако ће творити себи неотуђиво право на помињање при јутарњим и вечерњим службама, напоследку и при Божанственој Литургији. Завршавајући исписивање овог текста, Симеон Никшићевски још једном подстиче приложнике: „Тако да и ваша имена буду написана у књизи животних и незаборављених пред Господом Богом за векове. Амин”.

Синодик је исписан руком ђакона Николаја Стефанова и украшен са тридесет три графике морализаторско-дидактичке садржине о путу Душе. Свака од бакрорезних графика израђена је у типично барокном маниру XVIII века, са евидентним елементима руске иконографије (известан број руских светитеља, препознатљиви елементи руске црквене архитектуре...) и богатим, најчешће флоралним мотивима око средишње представе, као на бакрорезу број 14 (сл. 1). Испод представе, у уоквиреном и украшеном пољу, налазе се поучни записи о питањима душе, о пролазности телесног и земаљског, о сујети, о анђелу хранитељу (чувару) душе, о вечним мукама, о спасењу и тако даље. Графике оваквог садржаја очито су имале друштвено ангажовану улогу. Својим ликовним и поучним садржајима бакрорези би требало да подстакну у вернику, зарад спасења његове душе, мисли о духовним стварима, које у оквиру заједнице на земљи спроводи црква. Тако се подстицало на приложништво, преко потребно и манастиру Савина.⁹ Примера ради, навешћемо једну од најдиректнијих и најподстицајнијих поука ове врсте са бакрореза под бројем 19 (сл. 2): „Свештеник увек помиње имена оних који су извесно уписани у књигу живота на небесима. Тамошњи

⁹ Приложништво је имало и јаку социјалну димензију, те је јавно истицано у заједници. Приложници храмова били су посебно поштовани и црква је према њима преузимала одређене обавезе, попут сарандара (Макуљевић 2005, 87–88). Посебно место, као велики савински приложник, заузима капетан Симо Милутинов Томашевић: Матић 2015, 75–76. Тако је на име сарандара за себе и своју фамилију, Симо манастиру Савина даровао велике непокретности (бутиге, кућу, земљу, врт...), бројне иконе и вредне предмете. Према манастирској *Либро оји сарандара*, помени Сими Томашевићу су започети већ дан након његове смрти, 12. марта 1743. (АМС 1742, 38). О томе колико је задужио манастир и колико је било цењено и уважавано приложништво у то време, сведочи нам и један документ из 1778, похрањен у Архиви манастира Савина. Из њега сазнајемо да су и тридесет пет година након Симине смрти сарандари у манастиру редовно служени на његово и на име његове фамилије (АМС РС).

уписници били су богоугодници.” Овим се јасно прави паралела са Симеоновим колофоном на почетку Синодика. Тако ће и садашњи приложници бити уписани у књигу *Синодик*, сабирник заслужено именованих, који су својим чином даривања постали поменути божји угодници, трајно спомињани на Божјим службама и Литургији.

У складу са тим, већ на самом почетку *Синодика*¹⁰ налазимо помене за умрле из највиших руских кругова (Благочестивеишим господарима царевима и великим кнезовима, Господару Императору Петру Великом и Господару Императору Петру II, Господарици Императорки Екатарини Алексејевној, царици Јелисавети Петровној, благоверним високородним Ани Петровној и Наталији Петровној, светом патријарху Филарету Никитичу и великим кнезовима Јовану Васиљевичу, Теодору Ивановичу, Михајлу Теодоровичу, Алексеју Михайловичу, Теодору Алексејевичу, Ивану Алексејевичу, Алексеју Алексејевичу, Алексеју Петровичу, великим кнегињама Евдокији Лукјановни, Марији Иљични, Агатији Симоновни, Марти Матејевни, Наталији Кириловни, Параскеви Теодоровни, Татјани Михајловни, Ирини Михајловни, инокини Маргарити Алексејевни, Теодосији Алексејевни, Евдокији Алексејевни, Марији Алексејевни, Екатарини Ивановни, Параскеви Ивановни, Наталији Алексејевни, схимонахињи Антиси Михајловној, схимонахињи Софији Алексејевни, монахињи Елени, великој старици инокини Марти Ивановни).

Велики број официра из руске војске дао је лепе прилоге манастиру Савина [Господин адмирал и кавалер Александар Иванов Головин (20 рубаља, и свештеничке ризе); генерал поручник кнез Григорије Семјонович Мешчерски (одежде свештеничке); господин бригадир Јаков Александрович Шубски (10 рубаља); бригадир Родион Пламенац (Мала Русија); пуковник Григорије Галаган (10 рубаља); пуковник черниговског пука Петар Милорадовић (10 рубаља); потпуковник кнез Антоније Стратинич (16 рубаља); потпуковник Петар Витковић (50 рубаља); потпуковник Иван Иванович Шевич (15 рубаља); потпуковник Андреј Соловјев (приложио празничну икону са 25 празника оковану сребром, у вредности од 36 рубаља); мајор Јосиф Алишевски (15

¹⁰ *Синодик* је до сада обрађиван два пута, али у непотпуном виду (Накићеновић 1910б, 199–203; Медаковић 1978, 24–26). Комплетан увид у садржај *Синодика* са разврставањем приложника према статусу и професијама по први пут дат је у овом раду.

рубаља); мајор Лав Александрович Пушкин (10 рубаља); мајор Теодор Недељкович Болгарин (55 рубаља); капетан Сава Станојевић (10 рубаља); капетан Игњатије Ранич (30 рубаља); капетан Иван Стефанович Балевич; капетан Евтимије Вучетић (34 талира); поручник Димитрије Иларионов (10 рубаља); поручник Герасим Вукчевић (из Далмације, село Жегар, 12 рубаља); каплар Григорије Илијин Лумбардић (6 рубаља). Међу дародавцима је било и Срба који су у руској војсци стекли и чинове.

Доста угледних племићких руских породица, али и неких српских, давало је прилоге за здравље и спасење рода свог: род великог кнеза Константина Кантакузина (25 рубаља); баронеса Марија Строганова (20 рубаља); род грофа Гаврила Владиславића (приложила Ана Ивановна Гамалева, жена грофова, 50 рубаља и свештеничке ризе); кнез Михаило Васиљевич Голицин (30 рубаља); гроф Мојсеј Иванович Владиславић (150 рубаља); род кнезова Хилкових и Чадајевих (приложила Екаторина Чадајева 30 рубаља); књегиња Параскева Шаховска (жена пуковника Гаврила Милорадовића, дала је 90 рубаља.

Такође, и већи број свештених лица желело је да у *Синодику* остави помен својим приложништвом, на челу са самим Симеоном Никшићевским [Симеон Никшићевски – устројитељ *Синодика*; преосвештени господин Гаврило, епископ тверски и кашински (22 рубље); господин отац Варлаам, архимандрит Спасоандрониковог манастира (20 рубаља); господин отац Филарет, архимандрит букурештанске митрополије и манастира светог великомученика Димитрија у Калдарашану;¹¹ ђакон Николај Стефанов (писатељ и украситељ овог *Синодика*)].

Знатан број трговаца приложио је за здравље и спасење, уписавши се тако у *Синодик* занавек: трговац Симеон Филипович Снигиров (20 рубаља и књигу *Душевна вечера*); петербуршки трговац Матфеј Стефанов Кокушин (15 рубаља); петербуршки трговац Анофрије Иванович (8 рубаља); жена покојног трговца Михаила Крупинина, Ана Ивановна – одежде свештеничке и ђаконске; московски трговци Шчилигини; петербуршки трговац Алексеј Кокушин; кијевско-подолски трговац Ефтимје Кирилов (10 рубаља); петербуршки трговац Андреј Иванович Струников (приложио стихар, епитрахил, наруквице); петербуршки трговац Алексеј Зиков; петербуршки трговац Василије

¹¹ У том манастиру, на повратку из Русије, преминуо је Симеон Марковић.

Кусов; петербуршки трговац Александар Береи (20 рубаља); криловски трговац Ананије Иванович.

Иако је највећи број приложника припадао наведеним друштвеним групама, помињу се и лекари, канцелари, служитељи, као и извештајан број бококоторских приложника, који су своје прилоге уписивали након што је *Синодик* стигао из Русије у манастир Савина: господин Фјодор Фјодорович Разумов, дворски канцелар (8 рубаља); ораниенбаумски секретар Алексеј Трофимов Прилуцки (дао књигу Григорија Назијанског); Сергеј Павлович, дворски служитељ (6 рубаља); доктор Михајло Турин из града Крфа; капетан Матеја Мерша из Пераста (24 талира); господа капетани Матеј и Марко Мирковић; госпођа Полексија, ћерка Јована Магазиновића, дала је једну бутигу у вароши у спирацији, под црквом Свете Госпође од Савине 1782; Спиридон Жарковић (24 цекина); кнез Тома Павловић из Крушевице (сваке године по 1 цекин у манастир Савину, 1793); Гаврило Бјелић из Новог; поп Петар Јовановић из Никшића; игуман Јосиф из манастира светог Василија Острошког (10 цекина).

Из наведеног пописа прилога у *Синодику* сазнајемо да је од приложника из Русије прикупљено у новцу преко 800 рубаља. Није могуће утврдити тачну суму, јер код многих приложника није уписан износ дара, пре свега нису познати прилози које су даривали припадници највиших руских кругова. Такође, много дарова добијено је у виду драгоцених предмета, чија се новчана вредност не може исказати.

Из руске документације такође сазнајемо да је Симеон Никшићевски, добивши свето миро и књиге, из Кијева кренуо у Боку Которску 25. јуна 1772. године, поневши са собом *Синодик* и многе драгоцености.¹² Познато је да није успео да стигне у Савину, свој манастир. На повратку, болестан и немоћан, зауставио се у манастиру Светог Димитрија у Калдарашану. Ту је 20. јануара 1773. написао опоруку, у којој је подбројао све прилоге и сакупљене дарове.¹³ За извршиоце свог теста-мента именовао је архимандрита калдарашког Филарета, потпуковника кнеза Антонија Стратиниовића, мајора Ивана Петровића Требињца и петроварадинског трговца Јована Чичелића, који се тада баш налазио

¹² Димитријевић 1922, 183–184.

¹³ Петрановић 1882, 31–32.

у Букурешту.¹⁴ Поред новца који је скупио и пописао у *Синодику*, Симеон је пописао и вредне предмете похрањене у седам сандука: престоне иконе, црквене одежде, сасуде, књиге. Посебно помиње и једну панагију коју му је поклонио лично епископ Симеон Кончаревић.¹⁵

Неколико месеци касније, 16. новембра 1773, Топаљска комуни-тад¹⁶ издала је путни налог и пропусницу савинском монаху Инокентију Богдашићу Дабовићу за пут у Угарску, како би преузео помену-те прилоге.¹⁷ И данас у ризници манастира Савина стоје похрањене драгоцености које је прибавио Симеон Марковић у Русији. Неколико предмета носи и натписе да су приложени његовим трудом и пожр-тованошћу (сребрни позлаћени дискос са скупоченом чашом, звезди-цом и ложицом,¹⁸ богата кадифна плаштаница¹⁹...).

Поред велике важности у креирању социјалног модела понашања и статуса у заједници, приложништвом су се остваривали и велики подухвати који у тешким временима и под туђинском влашћу не би могли да буду другачије изведени. Чином приложништва посебно је негована свест о повезивању унутар колектива чији је део идентите-та у овом случају обележен храмом – духовном осом, који заједница настоји да подигне. Управо су на томе почивала огромна прегнућа ло-калног православног становништва, као и братства манастира Сави-на. Руски прилози, како смо предочили *Синодиком* манастира Савина, чинили су велики и неодвојиви удео у поменутим настојањима. Ипак, можда се још већи значај за Савину и локалну православну заједницу огледао у продубљивању и учвршћивању веза са Русијом, за Србе у Боки Которској, под млетачком влашћу, тако важних.

¹⁴ Чичелића је посебно замолио да при повратку у Угарску понесе прикупљене дра-гоцености до Шанца варадинског (то је данашњи Петроварадин) и да одатле оба-вести братство Савине. У случају да тако не може, требало је да отпреми ствари по његовом синовцу попу Луки Дамјанову Марковићу Дичнику у Забрђу, близу Копривнице (Петрановић 1882, 31–32).

¹⁵ Петрановић 1882, 31–32.

¹⁶ Топаљска комуни-тад (општина) представљала је локалну управу домаћег станов-ништва херцеговског подручја, под млетачком влашћу. Основана је млетачким дукалом 14. јула 1718. године, са седиштем у Топлој (део Херцег-Новог). Управу општине чинили су: капетан, четири судије и канцелар, чији су мандати трајали по годину дана (Радојичић 1994, 35–38).

¹⁷ Петрановић 1881, 31–32.

¹⁸ Црногорчевић 1901, 57.

¹⁹ Црногорчевић 1901, 64.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

АМС 1762, 37: Архив манастира Савина, *Синодик*, инв. бр. 37 (1762).

АМС 1742, 38: Архив манастира Савина, *Лидро оџ сарандара цркве*, инв. бр. 38 (1742).

АМС РС: Архив манастира Савина, *Расуџи сѣиси*.

ЛИТЕРАТУРА

Богдановић 1978: Д. Богдановић, *Инвенџар рукоџиса манасџира Савине*, у: Д. Медаковић, *Манасџир Савина – Велика црква, ризница, рукоџиси*, Београд 1978, 89–96.

Димитријевић 1922: Ст. М. Димитријевић, *Грађа за срџску исџорију из руских архива и библиотџека*, Споменик LIII (1922).

Макуљевић 2005: Н. Макуљевић, *Визуелна кулџура и џриватни џгенџиџиџеџ џправославних хришћана у 18. веку*, Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, Београд 2005, 72–111.

Матић 2014: М. Матић, *Симеон Марковић Драџуличић*, Српски биографски речник 6 (Мар-Миш), Нови Сад 2014.

Матић 2015: М. Матић, *Манасџир Савина у XVIII веку*, докторска дисертација, Београд 2015.

Медаковић 1978: Д. Медаковић, *Манасџир Савина – Велика црква, ризница, рукоџиси*, Београд 1978.

Накићеновић 1910а: С. Накићеновић, *Неколико чиџула у манасџиру Савине*, Гласник православне далматинске цркве 8 (1910) 129–134.

Накићеновић 1910б: С. Накићеновић, *Руски џрилози за изџрађњу манасџира Савине*, Хришћански весник XXVII/3 (1910) 199–203.

Петрановић 1881: Г. Петрановић, *Биљешке и џодаци за исџорију цркве и еџархије*, Шематизам православне епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за годину 1881 (1881) 27–34.

Петрановић 1882: Г. Петрановић, *Биљешке и џодаци за исџорију цркве и еџархије*, Шематизам православне епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за годину 1882. (1882) 30–35.

Радојичић 1994: Д. Радојичић, *Крајина новска у судару свјеџџова*, Београд 1994.

Црногорчевић 1901: М. Црногорчевић, *Манасџир Савина у Боџи Коџорској*, Београд 1901.

SAVINA MONASTERY SYNODICON

MARINA MATIĆ

Savina Monastery *Synodicon*, stored in the Savina Monastery Library in Boka Kotorska, represents a first-class testimony about the tradition of donating in the XVIII century. Its history begins in St. Petersburg in 1762, when Simeon Marković Draguličić, hieromonk from Savina, purchased it for registering monastery donors. Since the Synod in St. Petersburg gave him approval to collect donations in Russia for the construction of the new Savina Monastery Big Church, Simeon precisely registered all donors in the *Synodicon* during his twelve-year stay in Russia. This work presents a complete insight into the *Synodicon* for the first time, with all listed donors sorted by branches they belonged to. Furthermore, it also states the original introduction written by Simeon Marković, explaining the objective of his endeavor. The *Synodicon* also includes thirty-three graphics with moralizing-didactic contents. Believers are initiated by their artistic and educative contents to think about spiritual matters, for the purpose of saving their soul, carried out by the church within the community on earth. They were thus further initiated to donate, which was more than necessary to Savina Monastery as well.

Keywords: *Synodicon*, Savina Monastery, Boka Kotorska, XVIII century, Russia, donations.

О ДВУХ ТЕХНИКАХ ДРЕВНЕРУССКОЙ КАЛЛИГРАФИИ*

ОЛЕГ В. МАЦУЕВ, МАРИЯ А. СКОПИНА**

Абстракт: Редкая книга, посвящённая славяно-русской палеографии, обходится без упоминания техники древнерусского письма, однако сколько-нибудь полного описания методов работы средневековых писцов, графики их почерков мы не имеем до сих пор. Данная статья ставит целью на примере трёх рукописей XIV–XVI вв. из собрания ОР РНБ (Погод. 26, Соф. 87, F. IV. 225) рассмотреть каллиграфическую технику русских книжных типов письма: позднего устава, литургического и простого полуустава. Выявление дуктов письма (количества, последовательности и направления движений при письме), выяснение основных способов работы пером представляется важным, как для палеографов, которые этой прикладной стороной могли бы поверить свои тезисы о развитии письма, так и для каллиграфов, иконописцев и всех тех, кто применяет славянские почерки на практике. Основываясь на тщательном наблюдении за письмом древнерусских книг, осуществляя собственные каллиграфические эксперименты, а также проводя сопоставления с более изученным латинским письмом, авторы приходят к выводу о бытовании в практике древнерусских мастеров двух техник. Терминология, предложенная английским каллиграфом и исследователем письма Эдвардом Джонстоном (1872–1944), позволяет назвать их простым и составным письмом.

Ключевые слова: древнерусская каллиграфия, славянская палеография, письмо и рисование (леттеринг), теория письма, дукт, средневековые писцы, кирилловские рукописи, устав и полуустав, составное письмо.

Вопрос о технике древнерусского письма¹, казалось бы, один из первоочередных для исследователей древнерусской книжности, до сих пор

* Публикация подготовлена в рамках поддержанного РФФИ проекта № 16-01-00210 «Генезис „московского“ полуустава. Развитие русского полууставного письма в XV – первой половине XVI веков», руководитель – М. А. Шибаев.

** Олег В. Мацуев, независимый исследователь; info@omtype.com
Мария А. Скопина, преподаватель Центра искусства каллиграфии «От Аза до Ижицы» (Санкт-Петербург); mi.skopina@gmail.com

¹ Термином «древнерусское письмо» или древнерусская каллиграфия в работе обозначаются русские почерки до эпохи Петра I.

недостаточно изучен ни палеографами, анализирующими это письмо, ни каллиграфами, это письмо практикующими. В то время как первые, избегая технической стороны, строят свои предположения на чисто внешних впечатлениях, вторые часто работают без опоры на исторический материал. Вместе с тем в научной литературе бытуют, кочуя из работы в работу, некоторые представления о процессе письма, которые не подтверждаются ни разбором дуктов (количества, последовательности и направления штрихов)², ни вообще каким-либо описанием техники. Распространённым является утверждение, что устав был рисованным типом письма в противоположность писаному полууставу³. Но никаких определённых попыток ни подтвердить, ни опровергнуть этот тезис в русской палеографии до сих пор сделано не было. Между тем именно анализ технической стороны каллиграфии позволит как обосновать утверждения, связанные с работой древнерусских писцов, так и уточнить терминологию и предоставить современным каллиграфам материал для практического освоения традиционного письма.

Не претендуя на полный охват столь обширной темы, мы ставим целью на основе анализа книжного письма трёх рукописей собрания Российской национальной библиотеки (Погод. 26, Соф. 87, F. IV. 225) определить технику создания русских устава и полуустава XIV–XVI вв.⁴, предложить терминологию, подходящую для её описания, а также выявить признаки, указывающие на применение писцом той или иной

² Под «дуктом» мы понимаем количество, последовательность и направление штрихов, используемых для создания каждой буквы алфавита в почерке. Это определение закреплено в книгах по палеографии (См.: Люблинская 1969, 12; Рейсер 1982, 105; John 1992, 8), а сам термин широко используется в литературе по каллиграфии (См.: Богдеско 2005, 34; Петровский 2016, 155; Таранов 1986, 141; Chazal 2013, 14). Употребление слова в таком же значении встречаем у Ж. Мишченко, болгарского палеографа, на практике знакомого с каллиграфией (Мишченко 1986, 12).

³ Слова «рисованный», «рисовался» и подобные в отношении устава встречаем на страницах следующих книг: Брандт 1909, 39; Источниковедение 2015, 46; Каринский 1925, 6; Костюхина 1983, 196–197; Костюхина 1999, 7–44; Петровский 2016, 137; Таранов 1986, 133; Тихомиров, Муравьев 1982, 19; Шляпкин 1913, 96; Шульгина 2000, 81.

⁴ Таким образом, за пределами нашего внимания остаются как более ранний устав, так и более поздний полуустав, а также актовое письмо и письмо книжных заголовков.

техники. Выбор рукописей обусловлен различием графики письма, высоким качеством его исполнения—такое письмо обычно характеризуются как «каллиграфическое»— и типичностью подобных почерков в письменности данного периода.

Хотя история славяно-русской палеографии насчитывает уже полтора столетия, сведения о технике древнерусских устава и полуустава чрезвычайно скудны. Как правило, исследователи ограничиваются характеристикой графики обоих типов письма. Буквы устава—прямо стоящие в строке, с правильными линиями и округлениями, архитектурным, геометрическим характером⁵. В противоположность им полууставные—менее правильные, «утрачивают простоту очертаний»⁶, получают наклон и кривизну. Кроме этих общих характеристик также обычно указывают на медленность уставного письма, обосновывая это вертикальным положением букв в строке, и на быстроту, беглость полууставного⁷. Выдвинутые изначально в учебниках Е. Ф. Карского, А. И. Соболевского, В. Н. Щепкина ещё в начале XX-го века, эти тезисы переходят практически без изменения в работы других авторов⁸. Стоит заметить, что относящийся к технике письма критерий скорости не подтверждается в исследованиях какими-либо специальными экспериментами, писцовые же записи дают недостаточно материала для того, чтобы делать уверенные выводы⁹.

⁵ См.: Карский 1901, 170; Щепкин 1967, 106.

⁶ Соболевский 1908, 47.

⁷ См.: Каринский 1925, 6; Щепкин 1967, 106; Чекунова 2010, 21.

⁸ См.: Амосов 1985, 48–49; Лёвочкин 2003, 58–60, 68–69; Свирина 1964, 26; Столярова, Каштанов 2009, 20–21; Столярова 2014, 651; Тихомиров, Муравьев 1982, 17–20; Чекунова 2010, 15–24; Черепнин 1956, 150–152, 238–240; Чобитько 2008, 11–13; Шицгал 1974, 14.

⁹ Попытки расчёта скорости письма встречаем в работах И. И. Срезневского (Срезневский 1864, 7–8), Е. Ф. Карского (Карский 1901, 283–284), Г. И. Вздорнова (Вздорнов 1978, 46–47). Используя немногочисленные писцовые записи, в которых упоминаются даты начала и окончания работ, а также количество листов в рукописи, они вычисляют среднюю скорость работы древнерусского каллиграфа, причём Г. И. Вздорнов утверждает, что полууставные рукописи «требовали ещё меньше времени», чем уставные. Однако заметим, что круг рассматриваемых книг чрезвычайно узок (так, Г. И. Вздорнов оперирует в расчётах всего тремя полууставными рукописями), исследователи не учитывают ни размер почерка, ни его графические характеристики, ни иногда даже количество страниц. Более того, все подобные расчёты всегда будут обладать некоей условностью, так как нам не известно, сколько часов в день и дней в неделю работали писцы. Б. В. Сапунов

Некоторые исследователи, анализируя письмо рукописей, указывают на количество движений, с помощью которых создавались те или иные буквы¹⁰. Однако знакомство с техникой работы ширококонечным пером может убедить в том, что эти заключения основаны не на знании дуктов письма, а просто на внешнем впечатлении, а оттого главным образом ошибочны¹¹. Вероятно, под влиянием этих же впечатлений в работы палеографов попал «нажим»¹².

В описаниях техники, кроме «нажимов» и редких попыток подсчитать количество движений, встречаются также утверждения о сложных и комплексных движениях руки в уставе¹³. В учебниках по каллиграфии П. П. Чобитько и Д. И. Петровского этот тезис подтверждается схемами, показывающими изменение угла постановки пера при письме¹⁴. Но представленные в схемах образцы являются авторскими вариантами устава и полуустава и не предназначены для анализа исторического материала.

Интересное наблюдение за графикой устава обнаруживаем в работах И. И. Срезневского и Н. М. Каринского. Исследователи замечают, что контраст между основными и соединительными штрихами в некоторых почерках значителен, в других же, напротив, практически

пытается подтвердить расчёты И. И. Срезневского и Е. Ф. Карского практически экспериментами с помощью шрифтовиков профессионалов, но не указывает, какой тип и размер письма при этом использовался (Сапунов 1978, 101–103).

¹⁰ См.: Лавров 1914, 30, 41, 62 (В очерке П. А. Лаврова анализируются уставные и полууставные почерки сербского и болгарского происхождения); Малкова 1963, 68–71; Соболевский 1908, 50; Срезневский 1885, 145, 151, 154–156; Черепнин 1956, 156, 161.

¹¹ В таких исследованиях подсчитываются не реальные движения пера, а, как правило, количество элементов, из которых состоит буква. Так, у А. И. Соболевского читаем про букву «Ж» в рукописях XIII века: «эта буква обыкновенно пишется уже иначе: сначала центральная прямая черта, потомъ лѣвая кривая черта, наконецъ правая кривая черта» (Соболевский 1908, 50). То есть три движения, тогда как в действительности в подобных почерках движений как минимум пять. Каллиграфический опыт позволяет избежать подобных ошибок, что видим на примере Ж. Мишченко, не только верно указывающего количество движений, но и отмечающего их характер (Мишченко 1986, 12–15).

¹² См.: Лавров 1914, 42, 142, 217; Свиринов 1964, 26; Столярова 2014, 651; Черепнин 1956, 151, 241; Щепкин 1967, 118; Шляпкин 1913, 95.

¹³ См.: Амосов 1985, 48; Карский 1901, 170; Чобитько 2008, 11.

¹⁴ См.: Чобитько 2008, 26–53; Петровский 2016, 133–139.

отсутствует¹⁵. Однако характеристика, явно связанная с принципом работы пером, объясняется ими способом заточки пера, что не совсем верно для приводимых ими примеров¹⁶.

Очевидно, отсутствие знаний о технике, а также статичный и «правильный» облик устава породил и утверждение о его рисованном характере. Впервые встречаем его у Р. Ф. Брандта, затем оно неоднократно повторяется в книгах палеографов и каллиграфов¹⁷. Довольно часто использует эпитет «рисованный» Л. М. Костюхина. Причём наименование «рисованных» получают не только уставные почерки XIV–XV вв., но и некоторые полууставные XV–XVII вв., противопоставляясь простым полууставным¹⁸. В то же время не представляется возможным уяснить, говорит ли автор именно о технике исполнения или использует этот эпитет для обозначения наиболее вычурных, манерных почерков¹⁹. Объяснение же термина «рисованный» применительно к уставу находим только в работе каллиграфа Д. И. Петровского, согласно мнению которого «шрифт подчас не столько писали, сколько рисовали пером меньшей ширины»²⁰.

Противопоставление рисованного устава и писаного полуустава не получает своего выражения и на уровне терминологическом: в отечественной литературе по палеографии и каллиграфии мы не находим определений письма и рисования²¹. В связи с этим обратимся

¹⁵ См.: Каринский 1925, 6; Срезневский 1864, 14.

¹⁶ Контрастность некоторых почерков отмечают и другие исследователи, однако также не касаясь техники. Так, у А. А. Турилова встречаем: «Его литургический полуустав с последовательным и даже утрированным различием толстых и тонких линий и уменьшенными верхними частями букв обнаруживает определенную близость к письму Иакова („Яковишка“)» (Турилов 2008, 576–578).

¹⁷ «Уставъ, это—буквы похожі на теперешніе печатныя, почти квадратной формы, которыя притомъ тщательно вырисовывались» (Брандт 1909, 39).

¹⁸ См.: Костюхина 1983, 196–197; Костюхина 1999, 7–44.

¹⁹ Предвосхищая выводы нашей статьи, необходимо признать, что в большинстве случаев Л. М. Костюхина очень точно чувствует различие техники.

²⁰ Петровский 2016, 137. Предположение Д. И. Петровского о меньшей ширине пера в позднем уставе, встреченное нами уже после собственных экспериментов и наблюдений, оказалось справедливым и совпало с результатами наших экспериментов. Однако сам автор ограничивается лишь предположением, не доказывая его разбором исторического материала и не иллюстрируя схемами.

²¹ Некоторые попытки провести границу между двумя техниками работы предпринимались в отечественных изданиях, посвящённых шрифту (См.: Воронецкий, Кузнецов 1975, 32; Королькова 2007, 36; Шицгал 1974, 11).

к зарубежной библиографии²². Наиболее ясными нам представляются определения Эдварда Катича. «Письмо—это способ создания букв, при котором каждая значимая часть буквы выполняется за один штрих»²³. «Рисование (леттеринг)²⁴—это способ создания букв, при котором каждая значимая часть буквы выполняется более чем за один штрих»²⁵. При этом под «значимой частью» Э. Катич понимает «часть, необходимую для структуры буквы»²⁶, то есть составляющую её конструкцию. Кроме этого чисто формального разграничения у Геррита Ноордзья находим ещё один важный критерий. Для письма существенным является след каждого отдельного штриха, свойства штриха всегда проявлены, а потому проявлены и свойства инструмента²⁷. При наличии каллиграфического опыта человек всегда определит, выполнено ли письмо пером, кистью, рейсфедером или другим инструментом. То есть штрих при письме—своего рода камень в построении здания-книги, и, как камень, он всегда заметен и значим. Рисование же букв можно сравнить с пластикой: штрих в рисовании, как кусок глины в процессе лепки, он соединяется с общей массой, становясь неразличимым, скрытым себе подобными. При рисовании и процесс, и результат мало зависят от орудия письма. Памятуя об этих определениях, обратимся теперь непосредственно к технике древнерусской каллиграфии.

Проведённое нами исследование исторического материала, собственный каллиграфический опыт и эксперименты, а также изучение немногочисленных отечественных публикаций по вопросам техники древнерусской каллиграфии и сопоставление с техникой латинского письма, изученного значительно лучше кириллицы, позволяют увидеть следующую картину.

²² Теоретическое осмысление техники каллиграфии в наибольшей полноте представлено в работах Э. Джонстона, Э. Катича и Г. Ноордзья: Ноордзей 2013; Catich 1991; Johnston 1917; Johnston 1977; Johnston 1986; Noordzij 2001.

²³ Catich 1991, 11.

²⁴ Здесь и далее мы используем термин «леттеринг» как синоним рисования букв на бумаге, пергаменте и т. п., хотя оригинальный английский термин «lettering» шире и включает гравированные на металле, высеченные в камне, вылепленные из глины и другие формы букв, созданные не с помощью письма и не с помощью типографского набора. Кроме того, английский термин обозначает как процесс создания букв, так и результат.

²⁵ Catich 1991, 14.

²⁶ Catich 1991, 8.

²⁷ Ноордзей 2013, 9.

Большинство исследователей сходятся во мнении, что на Руси писали птичьими перьями, главным образом гусиными²⁸. Графика уставных и полууставных рукописей свидетельствует о том, что перья эти были ширококонечными. На это же указывает распределение широких и тонких элементов, форма окончаний штрихов и равномерный ритм. Это подтверждается и в статье «О пере» в известном Сборнике Ионы Соловецкого (РНБ, Q. XVII. 67), к которой неоднократно обращались в палеографической литературе²⁹. В статье содержатся наставления писцам о подготовке писчих перьев: «Достоит же перо чинити, к болшему писму книжну пространно..., к мѣлку ж мало... Срѣз же у книжных длѣе скорописнаго, у того ж сокращенее... У книжных же конец кос на десно»³⁰. Срез делался большим или меньшим в зависимости от размера письма, со скосом вправо в книжных типах письма (уставе, полууставе). Ширококонечное перо, то есть перо с широким срезом на конце, было традиционным инструментом письма не только для кирилловской каллиграфии, но и для латинской, греческой и арабской. Кроме того, первые наборные шрифты для этих письменностей также базировались на логике ширококонечного инструмента.

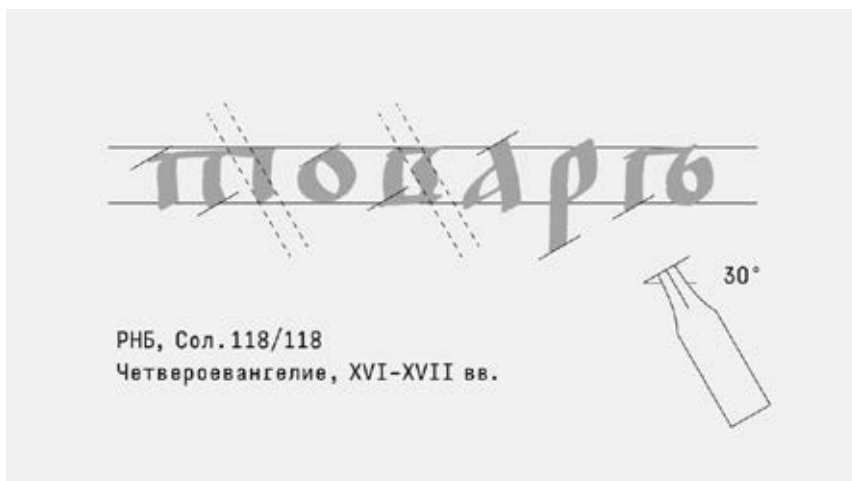
Рассмотрим подробнее принципы работы ширококонечным пером и логику формообразования³¹. Базовой характеристикой техники ширококонечного пера является то, что распределение толщины штрихов зависит от направления движения. Большинство почерков соблюдают принцип неизменного угла наклона пера, соответственно

²⁸ См.: Соболевский 1908, 45; Карский 1901, 129–130; Лазурский 1987, 224; Петровский 2016, 112; Столярова, Каштанов 2009, 76–78; Шляпкин 1913, 95–96. И. А. Шляпкин высказывал мнение, что уставные рукописи писались тростниковым пером. Приводимые им аргументы говорят об использовании ширококонечного инструмента, но вовсе не обязательно калама, однако в целом нельзя исключить использования тростникового пера древнерусскими мастерами. Известны сообщения древнерусских писцов о работе тростью, но всё же вопрос использования калама для древнерусских почерков требует дополнительной экспериментальной проверки. Тем не менее принцип работы ширококонечно заточенных тростникового пера и пера птичьего идентичен, и мы на данном этапе сочли возможным пренебречь возможной разницей в инструментах. Все эксперименты в данной работе проводились нами с использованием гусиных перьев (на бумаге).

²⁹ Гудков 2014, 22; Цыпкин 2016, 806–807; Шавинский 1935, 22.

³⁰ Симони 1906, 41.

³¹ Детально принципы формообразования при работе ширококонечным и остроконечным инструментом описаны в книге Г. Ноордзе (Ноордзе 2013, 20–40).

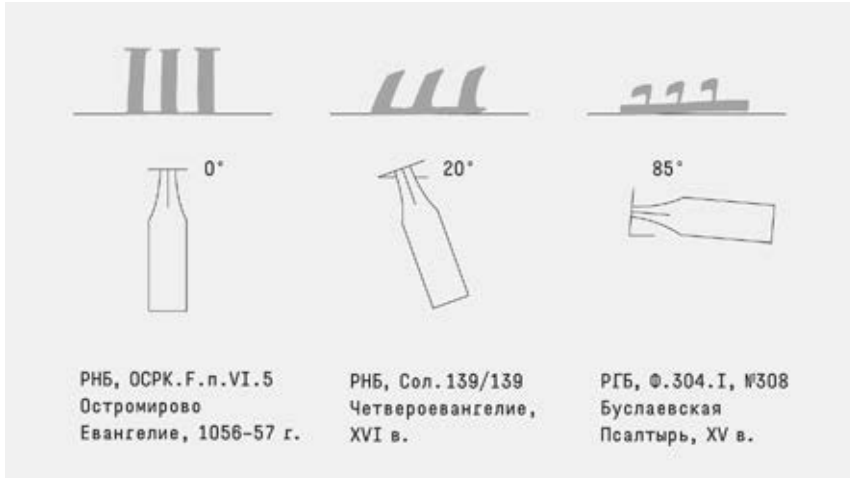

Ил. 1. Сохранение единого угла наклона пера – основной принцип работы ширококонечным инструментом

линии, проведенные в разных направлениях, будут иметь разную толщину, а линии, имеющие одинаковое направление, окажутся равными по толщине (ил. 1). Этот простой принцип позволяет создавать на странице очень чёткий и регулярный ритм, образованный одинаковым соотношением тонких и широких линий во всех буквах.

Вторым важнейшим фактором при письме является угол наклона пера (ил. 2) – положение среза инструмента относительно линии строки (горизонтали). Угол наклона равный 0° , то есть горизонтальная постановка пера или стремящаяся к этому значению дают в итоге очень контрастные и статичные формы, при этом медленные в написании. Увеличение угла наклона пера ведёт к уменьшению контраста³² (угол около 45° даёт одинаковую ширину вертикали и горизонтали), увеличению динамики шрифтовых форм и ускорению их написания. Угол больше 45° приводит к появлению обратного контраста, однако для древнерусской каллиграфии такие формы чрезвычайно редки.

³² Контраст – «соотношение толщин горизонтального штриха и штамба», то есть основного штриха. (Noordzij 2001, 5)

Ил. 2. Зависимость формы знака от угла наклона пера (на примере буквы «Ш»)

Третьей константой при работе ширококонечным инструментом является зависимость характера письма от соотношения роста букв к ширине пера (ил. 3). Ширина пера является тем модулем, который определяет ширину линий. Соответственно чем меньше ширин пера укладывается в высоту букв, тем жирнее, насыщеннее будет шрифт, и напротив, чем больше ширин, тем почерк будет светлее.

Важно отметить ещё одну особенность. Ширококонечным пером легче писать сверху вниз и (для пишущих правой рукой) слева направо, нежели наоборот. Поэтому буквы, написанные ширококонечным инструментом, чаще всего состоят из нескольких штрихов, а значит, движения совершаются с отрывом пера от бумаги. Однако иногда (особенно при выполнении элементов небольшого размера или высокой скорости письма) мы встречаем и непрерывное движение, в котором нисходящий штрих сразу переходит в восходящий.

Иной принцип письма остроконечным инструментом³³, не имеющим на конце широкого среза. Ширина линии при работе им зависит

³³ Остроконечное перо не использовалось в древнерусской каллиграфии. Логика работы этим инструментом в полной мере проявляется в почерках со второй

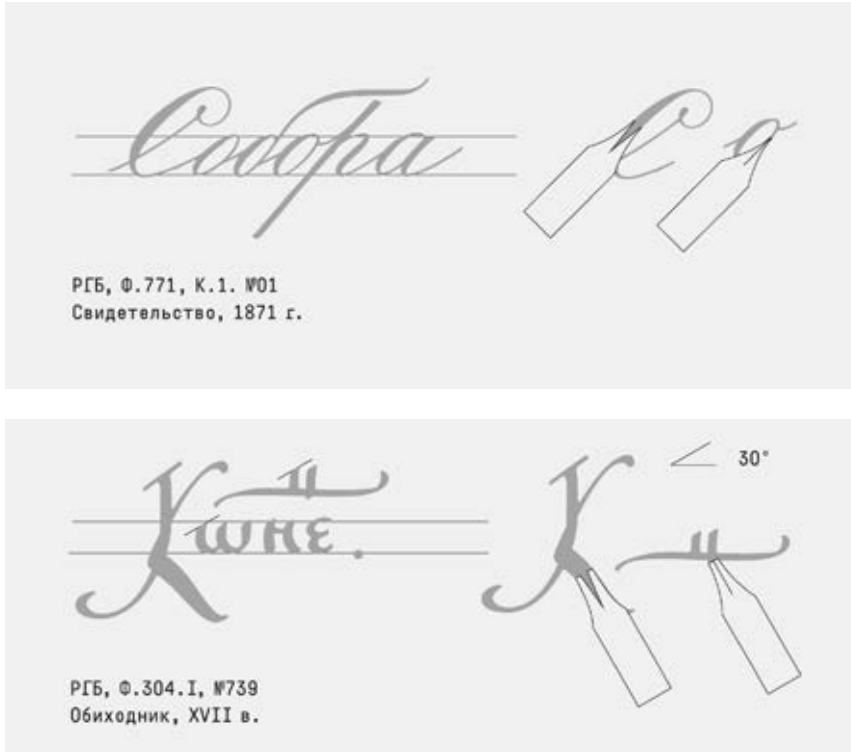

Ил. 3. Отношение ширины пера к высоте строки

от степени нажима на перо. При легком касании инструментом бумаги получается тонкая линия, при усилении давления на перо его половинки расходятся, создавая линию большей толщины (ил. 4). Таким образом, ритм письма строится на чередовании штрихов с нажимом и без. Кроме того, для письма остроконечным инструментом характерно постепенное изменение толщины линий, в то время как при работе ширококонечным инструментом переход от широкого штриха к тонкому может быть довольно резким. Выполнявшиеся ширококонечным пером устав и полуустав не знали нажимов за редкими исключениями. Однако отечественные исследователи как XIX-го, так и XX-го века, в повседневной жизни использовавшие остроконечное перо с его «нажимной» техникой, переносили свой опыт на исторический материал. Гипотезу о том, что древние почерки писались инструментом, отличным по свойствам от современного ему пера, высказывает только И. А. Шляпкин³⁴.

половины XIX-го века, что связано с распространением металлических перьев. Однако мы считаем необходимым показать её, чтобы акцентировать внимание на различиях в принципах формообразования.

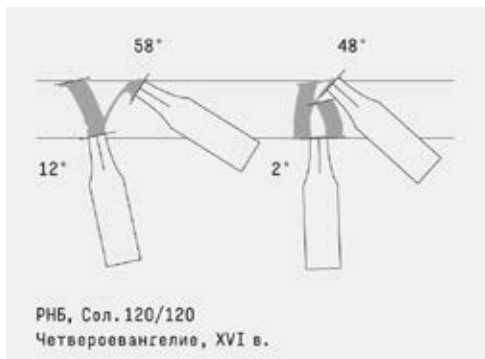
³⁴ Не представляя, как буквы устава «могут быть сдѣланы обычнымъ стальнымъ перомъ» (подразумевая, вероятно, остроконечное перо), исследователь предполагает, что весь устав писался «тростниковымъ перомъ съ тупымъ расщепомъ» (Шляпкин 1913, 95.)

Ил. 4. Изменение нажима на перо – основной принцип работы остроконечным инструментом

Ил. 5. Использование пера в скорописи

Существует и смешанная техника, в которой оба эти принципа объединяются, её мы наблюдаем в русской скорописи (ил. 5). Птичье перо само по себе является достаточно гибким, поэтому даже широкое окончание пера позволяет использовать нажим. Так, в скорописи основной ритм соответствует письму ширококонечным пером, а при использовании нажима ширина линии дополнительно увеличивается. То есть на основной ритм, задаваемый логикой ширококонечного инструмента, накладывается дополнительный рисунок наиболее широких элементов, созданных по логике инструмента остроконечного.

Ил. 6. Изменения угла наклона пера при написании разных элементов букв

Ил. 7. Вращение пера

Обозначим основные приёмы работы ширококонечным пером:

1. Написание штрихов с сохранением угла наклона пера.

Этот базовый приём работы широким пером, который используется в большинстве штрихов или, по крайней мере, в штамбах. Если движение совершается по направлению, соответствующему углу наклона пера, то линия будет тончайшей (при этом весь срез инструмента продолжает касаться бумаги), и наоборот, при проведении линии в направлении, перпендикулярном углу наклона инструмента, толщина её будет максимальной (ил. 1). Толщина округлой линии (при неизменном угле пера) будет постоянно меняться. Прямая широкая линия, проведенная ширококонечным пером, имеет срез, по которому можно определить угол наклона инструмента и его ширину.

2. Написание штрихов с применением разных углов наклона пера (ил. 6).

Изменение угла наклона пера в отдельных знаках или их элементах требуется, как правило, для визуальной компенсации. Часто в диагональных элементах (но не только) писцу приходится менять угол пера на более острый, чтобы они не казались слишком тёмными и не нарушали приятного глазу ритма чередующихся широких и тонких штрихов.

3. Изменение угла наклона инструмента в процессе написания штриха (вращение пера).

Этот приём также используется для визуальной компенсации, например, довольно часто его применяют в выносных элементах «Р», «Ф», «З»

Ил. 8. Работа неполной шириной пера
Ил. 9. Выполнение треугольной засечки

для их «облегчения» (ил. 7). В полууставных почерках его часто можно встретить и в основных штрихах, которые начинаются под большим углом, чем заканчиваются.

4. Работа неполной шириной пера.

Обычно при письме ширококонечным пером срез пера плотно прилегает к бумаге, язычки пера не расходятся, при этом получается линия, срез которой равен ширине пера. В некоторых случаях писец намеренно ослабляет контакт пера с бумагой: пишет, едва касаясь инструментом поверхности листа. При этом след оставляет не вся ширина пера, а только его часть, что, соответственно, даёт уменьшение толщины линии. Как

правило, такой приём используется в надстрочных буквах и знаках, которые по массе значительно легче основного письма (ил. 8).

5. Работа уголком пера.

Отдельные элементы могут исполняться уголком пера, при этом получаются волосные линии одинаковой толщины. Такой приём встречаем, например, в завершающих штрихах треугольных засечек (ил. 9).

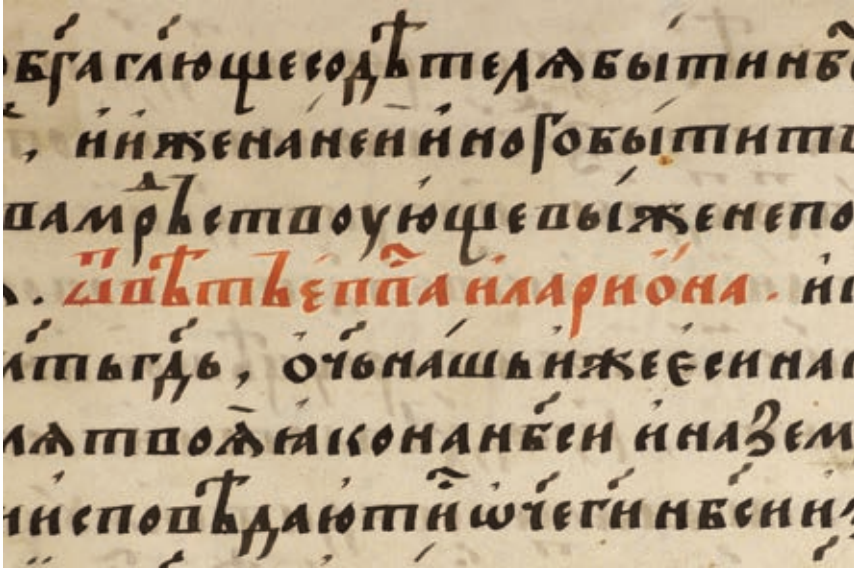
6. Поворот пера в процессе написания штриха, при котором инструмент переходит от положения полного соприкосновения среза пера с бумагой на угол. Этот приём используется при выполнении треугольных засечек (ил. 9).

Все эти технические приёмы мы обнаруживаем в выбранных нами образцах письма. На основе каждого из образцов нами созданы схемы, демонстрирующие дукты базовых букв, в которых встречаются элементы всех знаков алфавита (ил. 11, 15, 19). Также на схемах указаны соотношение ширины пера к высоте строки и основной угол наклона инструмента. Схемы проверены нами в ходе практических экспериментов по написанию букв. Рукописи рассматриваются нами не в хронологическом порядке, а в порядке усложнения техники.

Итак, обратимся к первому почерку. Это одна из манер³⁵ Лицевого летописного свода, представленная в Голицынском томе (РНБ, Ф. IV. 225), написанном в 70-х годах XVI в.³⁶ Здесь мы видим характерный для этого периода полуустав, письмо высокого качества, достаточно «тёмное», с выраженным наклоном вправо (ил. 10, 11). Высота строки составляет около 4 мм, а ширина использованного писцом пера – около 1,3 мм, что определяется по размеру окончаний штрихов. Таким образом, в высоту строки перо укладывается примерно 3 раза. Для данного письма характерно то, что большая часть элементов выполнялась при одинаковом угле наклона пера, составляющем примерно 20° (угол наклона инструмента можно определить по положению срезов штрихов относительно горизонтали). Такая стабильность положения инструмента даёт при письме очень равномерный ритм. Штамбы букв

³⁵ Вопрос сопоставления манер письма Лицевого летописного свода не входит в задачи нашего исследования, поэтому в качестве материала для анализа мы возьмём весьма локальный фрагмент: полуустав на листах 8 и 8 об. Голицынского тома.

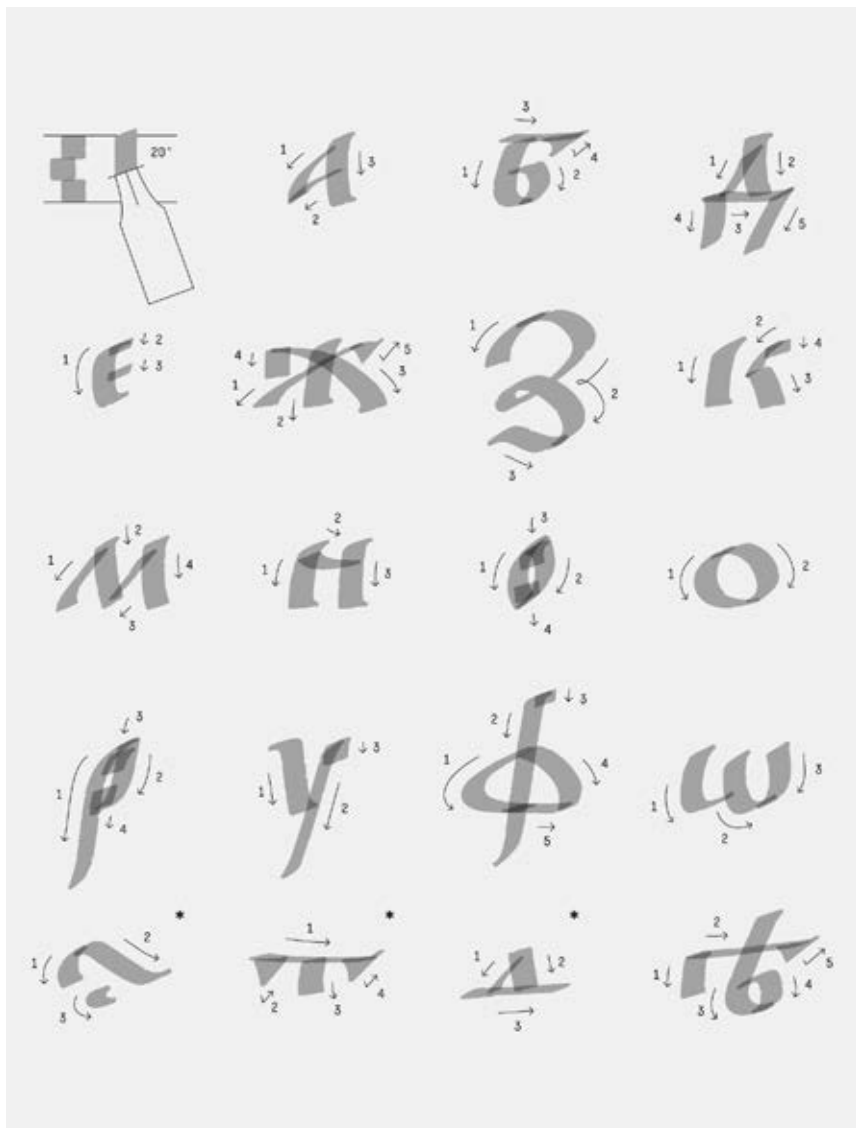
³⁶ См.: Амосов 1998, 184.

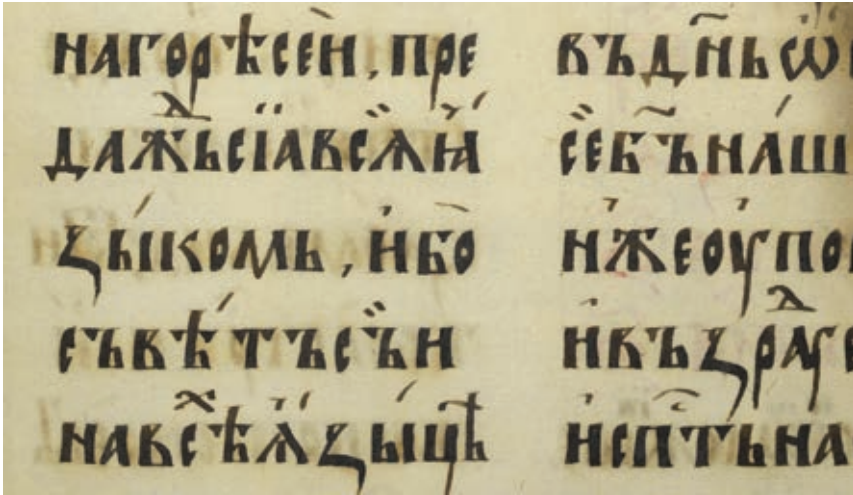
Ил. 10. Лицевой летописный свод, 70-е гг. XVI в. (РНБ, F. IV. 225, л. 8)

массивны, горизонталы достаточно тонкие, однако не волосные, нисходящие диагонали широкие, направленные же в другую сторону наклонные штрихи гораздо тоньше. В буквах округлой формы мы видим изменение ширины линии, характерное для работы ширококонечным пером. Штамбы имеют прогиб, свойственный полууставу, который усиливается за счёт лёгкого изменения угла наклона инструмента (книзу штриха угол уменьшается).

Кроме базовой техники работы ширококонечным пером писец использует и более сложные технические приёмы. Например, при написании выносных элементов букв «Р» и «У» каллиграф увеличивает угол наклона пера, таким образом добиваясь уменьшения ширины линии. Это необходимо для поддержания общего ритма чередования широких и тонких штрихов. Кроме того, в данном полууставе встречаемся и с небольшим изменением угла наклона пера в процессе написания штриха. Так, средний штрих «Ф» несколько утоньшается книзу, поскольку при письме перо поворачивается против часовой стрелки.

Ил. 11. Схема полуустава Лицевого летописного свода (РНБ, F. IV. 225). В левом верхнем углу показано отношение ширины пера к высоте строки и основной угол наклона пера. Стрелками обозначены дукты, звёздочкой – надстрочные знаки.

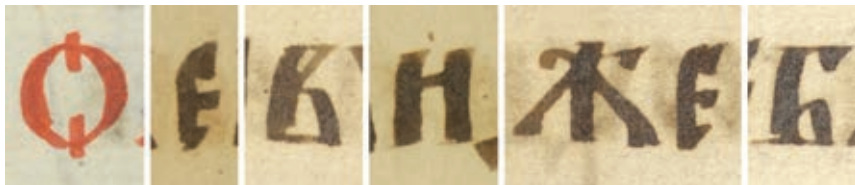
Ил. 12. Триодъ постная, ок. 1456 г. (РНБ, Соф. 87, л. 119)

В буквах «Б», «Ѣ» и др. присутствует такой элемент, как треугольная засечка. При её выполнении писец начинает штрих, держа перо так, что его срез полностью прилегает к бумаге, затем, по мере движения вниз, правый уголок постепенно отрывается от листа, так что в конце на бумаге остаётся только левый уголок. После этого уголком пера выполняется восходящий тонкий штрих, завершающий форму треугольника.

Основные штрихи надстрочных знаков чуть уже, чем штамбы букв, стоящих в строке. Достигается это за счёт более лёгкого касания пера: инструмент неплотно соприкасается с бумагой, поэтому и даёт меньшую ширину линии, чем при полном прилегании.

Интересно написание букв «О» и «Р». После проведения основных штрихов писец делает дополнительные, уменьшая внутрибуквенное пространство буквы, как бы «затемняя» её.

В целом следует отметить, что письмо рассматриваемого нами образца при гармоничности и выверенности формы и высоком эстетическом качестве, не требовало множества сложных приёмов. Простой принцип сохранения угла наклона инструмента способствовал формированию очень равномерного, ясного и выразительного ритма письма.

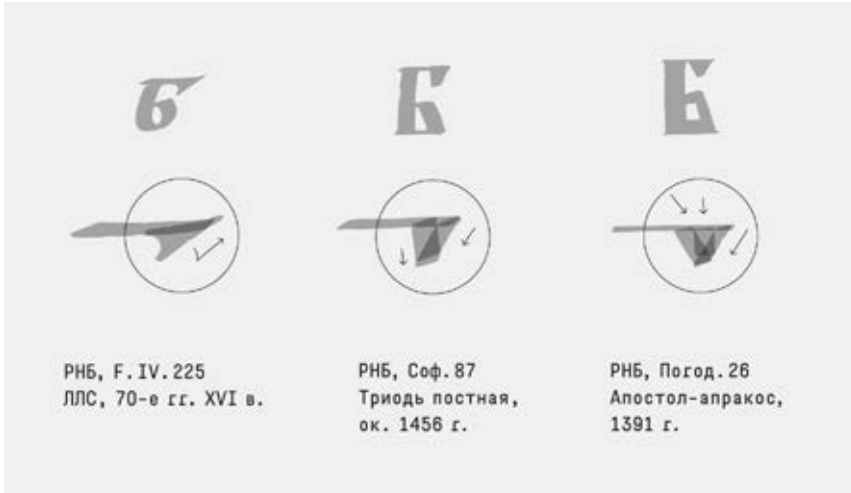
Ил. 13. Несостыковки параллельных штрихов в Триоди постной (РНБ, Соф. 87)

Следующая рукопись, к которой мы обратимся, – Триодъ Постная (РНБ, Соф. 87), исполненная около 1456 г. выдающимся новгородским писцом Яковом³⁷, имя которого указано в писцовой записи на л. 432 об. (там мастер называет себя «Яковишко»). Письмо Триоди – образец прекрасного литургического полуустава (ил. 12, 15). Оно отличается небольшим, приятным глазу контрастом, спокойными пропорциями букв, равномерностью ритма письма, а также сложностью нюансировки формы. Так, мы видим, что штамбы букв, написанных Яковом, имеют некоторое расширение книзу. Внимательное изучение рукописи привело нас к выводу, что для создания такой формы писец в основных элементах дублировал штрихи, накладывая их друг на друга. Об этом свидетельствуют следующие особенности письма:

- 1) колебание толщины штамбов при одинаковом (горизонтальном) начале и окончании этих элементов;
- 2) значительное различие толщин штамбов основных букв и букв надстрочных, концевых, а также некоторых букв основного письма (например, «Ө»);
- 3) неточности письма, обнаруживающие в штамбах несостыковку проведенных почти параллельно друг другу штрихов (ил. 13).

Составление основных элементов письма из двух штрихов даёт возможность писцу и усилить контрастность письма, и добавить форме букв такой нюанс, как расширение штрихов в нижней их части. Заметим, что Яков дублировал штрихи не только в штамбах букв, но и в других основных элементах, например, в наклонных линиях «Ж», «К», «Л», в горизонтальной части хвоста «З» и пр.

³⁷ См.: Турилов 2009, 503.

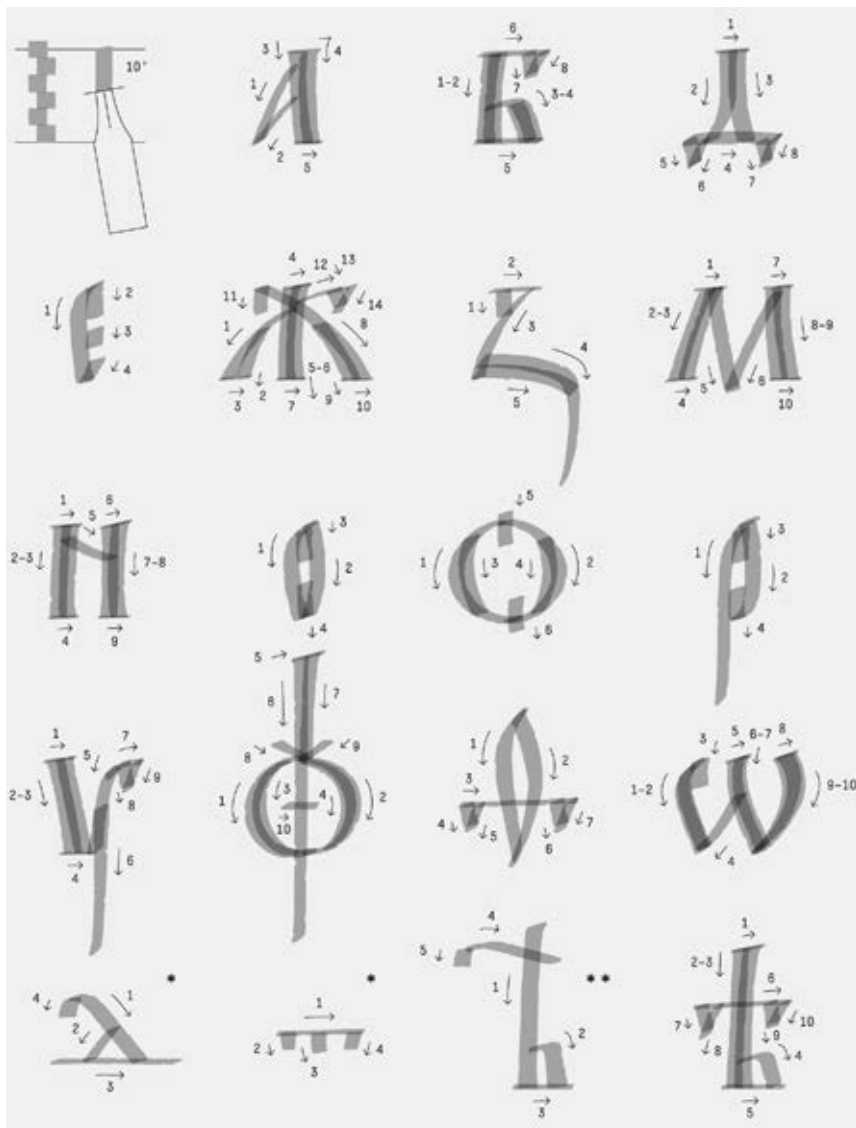

Ил. 14. Выполнение треугольной засечки в разных техниках письма

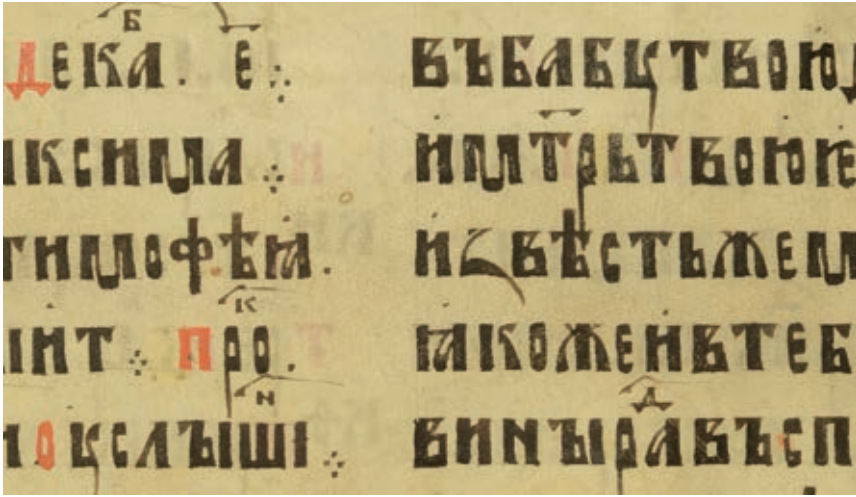
Ширину пера при данной технике мы можем определить, если обратимся к наиболее тонким линиям, имеющим характерный срез. Это могут быть широкие элементы надстрочных знаков или уменьшенных букв в конце строки. Яков использовал перо шириной примерно 1 мм. При высоте строки в 5,5 мм такая ширина пера при простой технике письма сделала бы почерк достаточно светлым, однако дублирование штрихов картину меняет.

Основной угол наклона пера в письме Якова составляет 10° . Изменений же угла наклона очень мало, однако этот приём мы всё же встречаем. Так, при выполнении горизонталей букв «Д», «Ш», соединительного элемента «И» мастер менял угол пера для увеличения толщины штриха.

Дублируя штрихи, писец выполняет большее количество движений, чем при обычной технике работы ширококонечным пером (как в полууставе Лицевого летописного свода). В таком письме появляется также особая необходимость в отдельных тонких штрихах-засечках, ограничивающих штамбы букв сверху и снизу и объединяющих штрихи в одно целое. Очевидное усложнение работы, связанное с проведением

Ил. 15. Схема полуустава Триоди постной (РНБ, Соф. 87). В левом верхнем углу показано отношение ширины пера к высоте строки и основной угол наклона пера. Стрелками обозначены дукты, звёздочкой – надстрочные знаки, двумя звёздочками – концевой знак.

Ил. 16. Апостол-апракос, 1391 г. (РНБ, Погод. 26, л. 231)

большого количества линий, в каком-то смысле компенсируется отсутствием необходимости часто изменять угол наклона пера или выполнять сложные вращения инструментом для того, чтобы добиться нужного ритма или создать определённую форму. Так, треугольные засечки Яков выполняет простыми движениями вниз, в то время как писцу Лицевого летописного свода для подобной формы приходилось совершать сложные манипуляции с переходом пера на уголок (ил. 14).

Следует отметить, что в рассмотренных нами образцах подход писцов к технике значительно отличается. Если в первом случае контраст возникает из естественного распределения толщин при работе ширококонечным пером, то во втором писец намеренно усиливает контраст, выполняя дополнительные штрихи. Ритм письма получается более разнообразным при общей равномерности. В целом сохраняется характерное для ширококонечного инструмента чередование широких и тонких линий и принцип «одинаковое направление линий – одинаковая их толщина», но на странице (и в строке, и над строкой) появляются буквы более светлые, в которых основные элементы пишутся в один штрих, что разнообразит ритм.

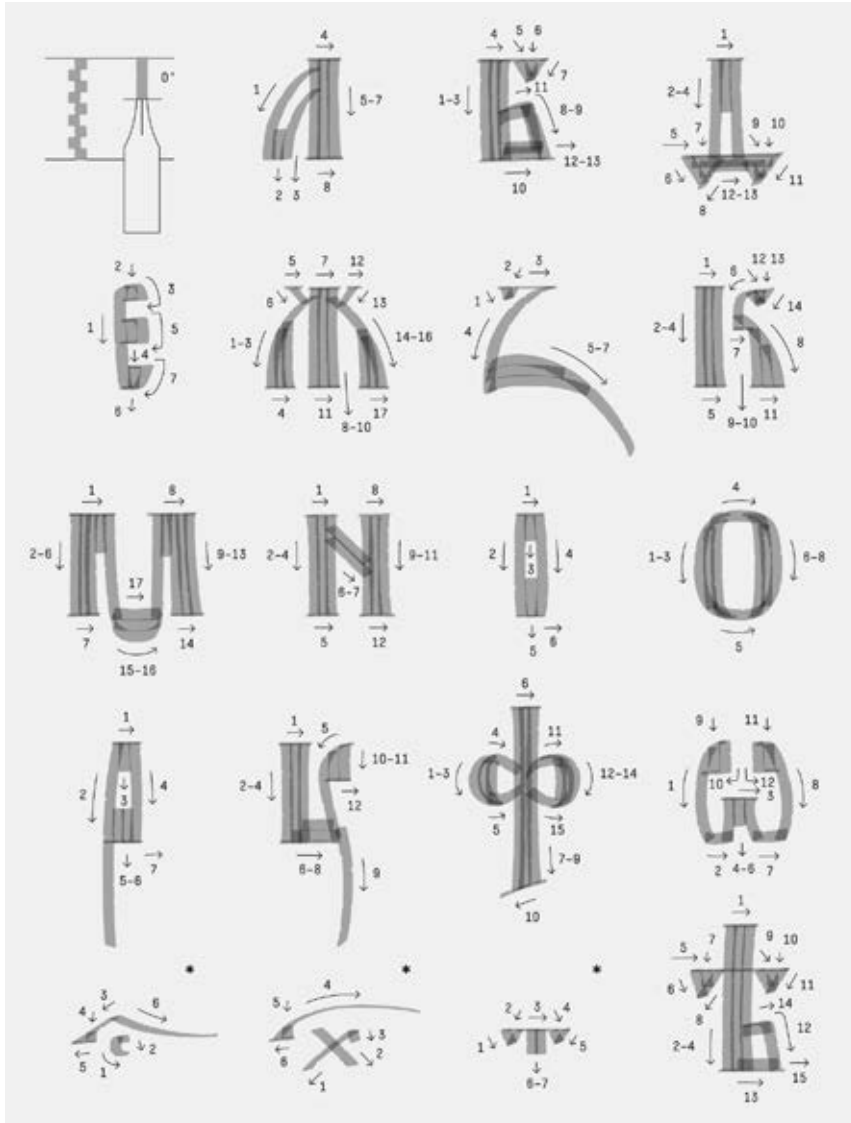

Ил. 17. Несостыковки параллельных штрихов в Апостоле (РНБ, Погод. 26)

Ил. 18. Затемнения в местах наложения штрихов (РНБ, Погод. 26)

Перейдём к рассмотрению устава Апостола-апракос (РНБ, Погод. 26), написанного каллиграфом Марком в 1391 г., о чём им оставлена запись на л. 247. Письмо этой рукописи представляет собой поздний устав со всеми его характерными особенностями (ил. 16, 19). Буквы его массивные, контрастные, угловатые, стремящиеся к форме прямоугольника. Письмо очень тщательное, качественно выполненное. Высота букв составляет 6 мм.

Нестабильная ширина штамбов, варьирующаяся от буквы к букве, помогает определить технику, аналогичную технике Соф. 87. Это подтверждается наблюдением за особенностями письма. Так же, как и в рукописи Якова, мы находим здесь ширину штрихов надстрочных знаков, значительно отличающуюся от ширины штамбов основного письма, встречаются и несостыковки проведённых писцом параллельных линий (ил. 17). В некоторых случаях светлый цвет чернил позволяет увидеть, как отдельные штрихи накладываются друг на друга, создавая затемнения в местах наложения (ил. 18). Обращает на себя внимание форма буквы «Ѧ», основные штрихи которой имеют гораздо меньшую толщину, чем штамбы других букв. Да и сама форма некоторых букв этого устава такова, что создать её, используя обычную технику работы ширококопечным пером, без многочисленной дорисовки практически невозможно.

Ил. 19. Схема устава Апостола (РНБ, Погод. 26). В левом верхнем углу показано отношение ширины пера к высоте строки и основной угол наклона пера. Стрелками обозначены дукты, звездочкой – надстрочные знаки

Марк использовал перо шириной около 0,7 мм, при этом основные элементы букв составлялись в большинстве случаев из трёх штрихов, объединённых тонкими засечками. Треугольные засечки выполнялись мастером без сложных манипуляций пером (ил. 14), в три отдельных штриха (часто можно встретить, что один штрих оказывается чуть длиннее остальных, при этом хорошо виден срез линии, соответствующий ширине пера).

Для написания элементов необходимой толщины Марку приходилось довольно часто и кардинально менять угол наклона пера. Так, угол наклона пера при проведении штрихов, составляющих вертикальные элементы букв, равен 0°, а при проведении широких горизонталей – 90°.

Используемые Марком технические приёмы позволили ему создать буквы сложной конструкции, в которых внешний и внутренний контур подчас контрастны друг другу по форме. Например, в широкой «О» внешний контур представляет собой овал, а внутренний близок к прямоугольнику. Форма знаков перестаёт быть естественным результатом свободных движений руки. Марк строит буквы из многочисленных кирпичиков-штрихов, работает с письмом целого текста с таким вниманием к деталям, как мог бы работать при создании заголовка. Составленные из множества линий буквы получаются статичными, массивными. Широкие элементы воспринимаются уже не как линии, а как пятна. Именно на игре пятен и линии строится сложный ритм письма Апостола Погод. 26. В этом уставе элементы букв, одинаковые по направлению, уже не обязательно одинаковы по толщине. Появляются буквы с перевёрнутым контрастом, в которых наиболее широкими элементами оказываются не вертикали, а горизонталю. Однако такие знаки не выпадают из ритма, а являются частью общей сложной графики устава.

Техника письма, с которой мы сталкиваемся в уставной рукописи Погод. 26 и полууставной Соф. 87, весьма необычна и на первый взгляд не имеет аналогов в мировой каллиграфии. Можно предположить, что подобным образом (с помощью параллельных штрихов пера) выполнялись заголовочные надписи как в средневековых латинских рукописях (так называемые «версалы»)³⁸, так и в византийских.

³⁸ Впервые гипотезу о технике исполнения версалов пером высказал Э. Джонстон (Johnston 1986, 188–192). Однако не все исследователи согласны с ним, в частно-

Однако эта тема требует отдельного исследования³⁹. Тем не менее можно утверждать с большой долей вероятности, что для текстовых типов письма, то есть для тех, которыми писался основной текст книги, техника эта довольно необычна и, возможно, характерна только для кирилловского письма.

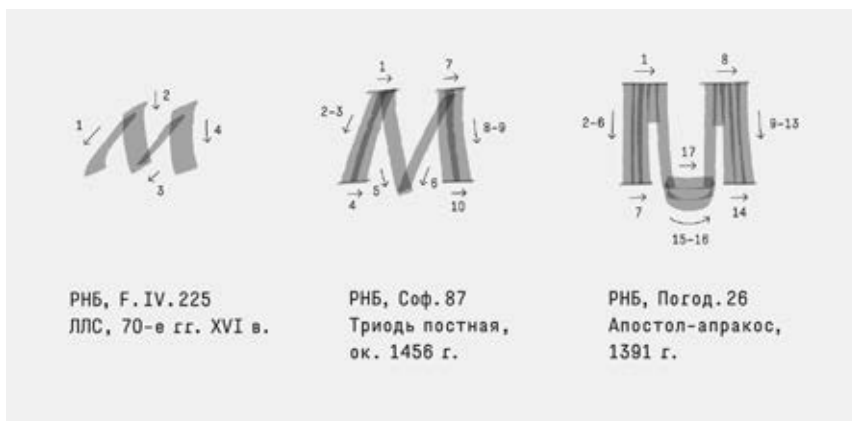
Уникальность эта подразумевает и отсутствие выработанной терминологии. Если мы попытаемся применить к почеркам Погод. 26 и Соф. 87 формальный метод Э. Катича и Г. Ноордзее, согласно которому при письме каждый значимый элемент буквы должен создаваться одним движением, а при рисовании (леттеринге) возможны несколько движений, то данные кирилловские почерки окажутся рисованными. Едва ли можно согласиться с таким утверждением.

Во-первых, Г. Ноордзей, как мы помним, настаивает на значимости отдельного штриха при письме, его различимости. В нашем случае мы имеем ситуацию, в которой штрих бывает сложно различить (особенно в почерке писца Марка, где в штамбах накладываются друг на друга три штриха), однако он не потерян в массе других, а продолжает оставаться значимым, определяющим форму. По окончаниям штрихов, их динамике, общему ритму письма мы видим, что буквы выполнены ширококонечным пером, а не каким-либо иным инструментом, а при внимательном рассмотрении способны и различить составляющие букву движения.

Во-вторых, в почерках Марка и Якова каждый элемент состоит из вполне конкретного количества вполне конкретных штрихов. В отличие от рисования, при котором последовательность, направление и количество штрихов для создания каждой буквы произвольны, в рассматриваемых нами рукописях каждая буква состоит из строго определённого числа штрихов. Так, буква «М» в почерке писца Якова всегда пишется в 10 движений, а в почерке Марка – в 17 (ил. 20).

сти у Николет Грей встречаем такое возражение: «Я просмотрела многие рукописи очень тщательно и обнаружила, что определить, сделаны ли буквы пером или кистью, очень сложно; но многие, я думаю, безусловно нарисованы кистью, и я не согласна с утверждением, что они в основном созданы пером». (Gray 1982, 95)

³⁹ В процессе работы над статьёй мы также столкнулись с одной из работ знаменитого немецкого каллиграфа Иоганна Нойдорфера старшего (1497–1563), в которой применялась подобная техника. Изображение из его рукописной книги *Anweisung der Frakturschrift* воспроизведено в докладе Оливера Линке на конференции АТурI 2007 года (См.: Linke 2011).

Ил. 20. Выполнение буквы «М» при простом и составном письме

Стандартизованность этих движений такова, что даже при неточностях письма каллиграф не добавляет лишних движений, которые могли бы скрыть промах. Это и позволяет нам выделить дукты письма и составить их схемы, что совершенно невозможно в случае букв рисованных.

Таким образом, в рукописях Погод. 26 и Соф. 87 мы несомненно имеем дело с письмом, а не рисованием. Это вынуждает нас признать, что терминология исследователей латинского письма не совсем подходит для описания реалий письма кирилловского. Учитывая особенности техники письма рассмотренных нами рукописей мы считаем возможным предложить следующие определения.

Письмо–способ изображения графем⁴⁰, при котором штрих является определяющим для создания формы, количество штрихов для каждого элемента знака ограничено и постоянно, а форма оказывается зависимой от инструмента письма.

Рисование (леттеринг)–способ изображения графем, при котором форма слабо зависит от отдельного штриха, а количество и

⁴⁰ «Графема–минимальная единица графической системы языка (системы письма), обладающая тем или иным лингвистическим содержанием» (Журавлёв 2002, 117).

Ил. 21. Составное письмо в книге Эдварда Джонстона

характер движений, совершаемых для создания этой формы, нерегулярны.

Избегая в данном случае формальной категоричности «один элемент–один штрих», мы тем не менее выделяем вполне зримые критерии, позволяющие на практике различать две техники.

Однако отличие техники письма рукописей Погод. 26 и Соф. 87 от техники письма F. IV. 225, её своеобразие также требуют определения. Нужно нам находим в одной из работ Эдварда Джонстона. Описывая упомянутые выше латинские версалы, сходные по технике написаниями с почерками рассматриваемых нами рукописей, исследователь вводит термин «составные буквы». Он относит к ним буквы, «широкие части которых построены из двух штрихов»⁴¹ (ил. 21). Не называя такие буквы письмом, он тем не менее подчёркивает, что, скорее, их можно отнести к свободно написанным, чем к нарисованным. Составные буквы противопоставляются в работе Э. Джонстона простым буквам: «В простых... все штрихи–это штрихи одиночные, в составных все широкие части состоят из двух или более штрихов»⁴². Таким образом мы находим определение, достаточно

⁴¹ Johnston 1986, 188.

⁴² Johnston 1986, 189.

полно соответствующее реалиям кирилловского письма. Буквы рукописи F. IV. 225 могут быть названы простыми, а буквы рукописей Пог. 26 и Соф. 87 – составными. А учитывая сформулированные нами выше определения письма и рисования, нам кажется справедливым обозначить технику их создания как простое и составное письмо соответственно.

На основании проведённого нами анализа образцов устава и полуустава мы можем выделить следующие признаки, которые в совокупности позволяют определить составное письмо:

- 1) нестабильность толщины штамбов;
- 2) значительное различие толщин основных штрихов в надстрочных буквах и буквах, стоящих в строке;
- 3) «сигнальные» буквы («Њ», «Ѧ») – буквы, графика которых, как правило, наиболее ярко свидетельствует о технике письма;
- 4) неточности письма, в которых видна несостыковка параллельных штрихов;
- 5) затемнения в середине широких элементов, созданное наложением штрихов друг на друга (иногда они оказываются лучше заметны при рассмотрении листа на просвет).

Помимо этого, нами были проведены эксперименты, на основе которых мы можем сделать предварительные выводы о скорости двух техник древнерусского письма. Так, скорость исполнения составного письма с двумя параллельными штрихами (Соф. 87) в 2,4 раза медленнее, чем простое письмо Лицевого летописного свода, а скорость составного устава с тремя параллельными штрихами (Пог. 26) в 3,7 раз медленнее того же простого полуустава.

Итак, анализ письма трёх кирилловских рукописей позволяет нам сделать вывод, что русские каллиграфы в период второй половины XIV–XVI вв. использовали по крайней мере две техники работы ширококонечным пером. Своеобычность одной из этих техник вызвала необходимость уточнения и переработки существующей на сегодняшний день терминологии, на основе чего нами предложено называть эти техники простым и составным письмом. Составное письмо, то есть то, в котором широкие части букв создавались несколькими накладываемыми друг на друга штрихами, использовалось как в уставных рукописях, так и в наиболее торжественных полууставных.

Вероятно, выбор той или иной техники и был продиктован значимостью конкретной рукописи. Во всяком случае косвенно на это указывает скорость исполнения. На основе экспериментов нами было установлено, что составное письмо требовало в 2–4 раз больше времени, чем простое письмо. Признавая некоторую неточность этих измерений (опыт современного каллиграфа довольно сильно отличается от опыта средневекового писца), мы тем не менее можем утверждать, что составное письмо было значительно более медленным и трудозатратным. Этот вывод подтверждает и признанный в палеографической науке тезис, что переход на рубеже XIV и XV вв. от устава к полууставу сопровождался ускорением процесса письма (здесь стоит упомянуть, что весь поздний устав был письмом составным, в то время как большинство полууставных рукописей писались простым письмом).

Результаты экспериментов и анализ терминологии не дают нам возможности согласиться с распространённым мнением о рисованном характере славянского устава. В отношении позднего устава XIV столетия на наш взгляд правильным будет употребление термина «составное письмо». Что же касается более раннего устава, то, хотя существование рисованных почерков нельзя пока полностью исключить, по предварительным наблюдениям главным образом в нём, также как и в полууставе, использовались простое и составное письмо. Причём обе техники сосуществовали уже с самого первого этапа развития древнерусской книжности. Однако вопрос о точном времени появления обеих техник, а также о причинах и источниках их возникновения требует дополнительного исследования.

Выявление техники составного письма позволяет сделать заключение, что в Древней Руси письмо развивалось не только в сторону упрощения форм и ускорения. Бытование двух техник каллиграфии свидетельствует, что графически более сложные почерки чередовались с более простыми или существовали параллельно с ними. Форма же букв подчинялась не только и не столько функциональности, сколько определённой идее красоты, который стремился воплотить древнерусский писец.

ЛИТЕРАТУРА

- Амосов 1983:** А. А. Амосов, *Из истории создания Лицевого летописного свода (Организация работ по написанию рукописей)*, Древнерусское искусство. Рукописная книга, сб. 3, Москва 1983, 212–226.
- Амосов 1985:** А. А. Амосов, *Развитие кириллического письма в России до XV века*, Славянская палеография и дипломатика, т. 2, София 1985, 48–62.
- Амосов 1998:** А. А. Амосов, *Лицевой летописный свод Ивана Грозного*, Москва 1998.
- Богдеско 2005:** И. Т. Богдеско, *Каллиграфия*, Санкт-Петербург 2005.
- Брандт 1909:** Р. Ф. Брандт, *Лекции по славянорусской палеографии, читанные проф. Романом Федоровичем Брандтом в 1908–9 гг.*, Москва 1909.
- Воронецкий, Кузнецов 1975:** Б. В. Воронежский, Э. Д. Кузнецов, *Шрифт*, Ленинград 1975.
- Вздорнов 1978:** Г. И. Вздорнов, *Исследование о Киевской Псалтири*, Москва 1978.
- Вздорнов 1980:** Г. И. Вздорнов, *Искусство книги в Древней Руси. Рукописная книга Северо-Восточной Руси XII–начала XV веков*, Москва 1980.
- Гранстрем 1950:** Е. Э. Гранстрем, *О связи кирилловского устава с византийским унциалом*, Византийский временник, т. 3, 1950, 218–229.
- Гранстрем 1976:** Е. Э. Гранстрем, *Незамеченный памятник древней библиотеки*, Культурное наследие Древней Руси: Истоки. Становление. Традиции, Москва 1976, 379–381.
- Гренберг 1995:** Ю. И. Гренберг, *Свод письменных источников по технике древнерусской живописи, книжного дела и художественного ремесла*, т. 1, кн. 1–2, Санкт-Петербург 1995.
- Гренберг 1998:** Ю. И. Гренберг, *Свод письменных источников по технике древнерусской живописи, книжного дела и художественного ремесла*, т. 2, Санкт-Петербург 1998.
- Гудков 2004:** А. Г. Гудков, *Трость и свиток: инструментальный средневекового книгописца и его символично-аллегорическая интерпретация*, Вестник ПСТГУ. Серия V. Вопросы истории и теории христианского искусства, вып. 1 (13), Москва 2014, 19–46.
- Журавлёв 2002:** В. К. Журавлёв, *Графема*, Лингвистический энциклопедический словарь, ред. В. Н. Ярцева, Москва 2002, 117.
- Источниковедение 2015:** Источниковедение: учебник для академического бакалавриата, ред. А. В. Сиренов, Москва 2015.

- Иончев 1975: В. Йончев, *Шрифтът през вековете*, София 1975.
- Каринский 1896: Н. М. Каринский, *Погодинский Апостол 1391 г.*, Русский филологический вестник, т. 36, 1896, 185–192.
- Каринский 1925: Н. М. Каринский, *Образцы письма древнейшего периода истории русской книги. 68 фототип. снимков с древнерус. памятников, преимущественно XI в., на 29 таблицах*, Ленинград 1925.
- Карский 1901: Е. Ф. Карский, *Очерк славянской кирилловской палеографии*, Варшава 1901.
- Королькова 2007: А. В. Королькова, *Живая типографика*, Москва 2007.
- Костюхина 1983: Л. М. Костюхина, *Русские рукописные книги и книжное письмо рубежа XIV–XV вв. (по материалам ГИМ)*, Куликовская битва в истории и культуре нашей Родины (материалы юбилейной научной конференции), Москва 1983, 194–200.
- Костюхина 1999: Л. М. Костюхина, *Палеография русских рукописных книг XV–XVII вв. Русский полуустав*, Москва 1999.
- Лавров 1914: П. А. Лавров, *Палеографическое обозрение кирилловского письма*, Энциклопедия славянской филологии, вып. 4.1, Петроград 1914.
- Лазурский 1987: В. В. Лазурский, *Анализ шрифта Остромирова Евангелия*, Искусство книги, вып. 10, Москва 1987, 223–234.
- Лёвочкин 2003: И. В. Лёвочкин, *Основы русской палеографии*, Москва 2003.
- Люблинская 1969: А. Д. Люблинская, *Латинская палеография*, Москва 1969.
- Малкова 1963: О. В. Малкова, *Палеографическое описание галицко-волинской рукописи XII века*, Исследования по лингвистическому источниковедению, Москва 1963, 65–78.
- Мітченко 2007: В. С. Мітченко, *Естетика українського рукописного шрифту*, Київ 2007.
- Мишченко 1986: Ж. Мишченко, *Някои особености на търновския устав от XIV в.*, Palaeobulgarica, 1, София 1986, 6–19.
- Мишченко 1986: Ж. Мишченко, *Някои особености на търновския устав от XIV в.*, Palaeobulgarica, 2, София 1987, 74–84.
- Ноордзей 2013: Г. Ноордзей, *Штрих. Теория письма*, Москва 2013.
- Охотина-Линд 1996: Н. А. Охотина-Линд, *Рукописное наследие Валаамского монастыря XV–начала XVII вв.*, ТОДРЛ. т. 49, Санкт-Петербург 1996, 440–470.
- Петровский 2016: Д. И. Петровский, *Каллиграфическая история Руси и Западной Европы*, Санкт-Петербург 2016.
- Рейсер 1982: С. А. Рейсер, *Русская палеография нового времени*, Москва 1982.
- Сапунов 1978: Б. В. Сапунов, *Книга в России XI–XIII вв.*, Ленинград 1978.

- Свирин 1964:** А. Н. Свирин, *Искусство книги Древней Руси XI–XVII вв.*, Москва 1964.
- Симони 1906:** П. К. Симони, *К истории обихода книгописца, переплетчика и иконного писца при книжном и иконном строении. Материалы для истории техники книжного дела и иконописи, извлеченные из русских и сербских рукописей и других источников XV–XVIII столетий*, Санкт-Петербург 1906.
- Синицына 1974:** Н. В. Синицына, *Отождествление почерков русских рукописных книг конца XV–первой половины XVI в. и его трудности*, Проблемы палеографии и кодикологии в СССР, Москва 1974, 89–113.
- Смирнова 2011:** Э. С. Смирнова, *Искусство книги в средневековой Руси. Лицевые рукописи Великого Новгорода XV век*, Москва 2011.
- Соболевский 1908:** А. И. Соболевский, *Славяно-русская палеография*, Санкт-Петербург 1908.
- Срезневский 1864:** И. И. Срезневский, *Древние русские книги. Палеографический очерк*, Санкт-Петербург 1864.
- Срезневский 1885:** И. И. Срезневский, *Славяно-русская палеография XI–XIV вв.*, Санкт-Петербург 1885.
- Столярова, Каштанов 2009:** Л. В. Столярова, С. М. Каштанов, *Книга в Древней Руси (XI–XVI вв.)*, Москва 2009.
- Столярова 2014:** Столярова Л. В. *Почерк*, Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия, ред. Е. А. Мельникова, В. Я. Петрухина, Москва 2014, 651.
- Таранов 1986:** Н. Н. Таранов, *Рукописный шрифт*, Львов 1986.
- Тихомиров, Муравьев 1982:** М. Н. Тихомиров, А. В. Муравьев, *Русская палеография*, Москва 1982.
- Турилов 2003:** А. А. Турилов, *Мастер Яковишко–малоизвестный новгородский книгописец сер. XV в.*, Хризограф, вып. 1, Москва 2003, 165–182.
- Турилов 2008:** А. А. Турилов, *Закхей*, Православная энциклопедия, т. 19, Москва 2008, 576–578.
- Турилов 2009:** А. А. Турилов, *Иаков*, Православная энциклопедия, т. 20, Москва 2009, 503.
- Турилов 2012:** А. А. Турилов, *Межславянские культурные связи эпохи средневековья и источниковедение истории и культуры славян: Этюды и характеристики*, Москва 2012.
- Уханова 1998:** Е. В. Уханова, *У истоков славянской письменности*, Москва 1998.
- Уханова 2007:** Е. В. Уханова, *Византийский унциал и славянский устав. Проблемы источников и эволюции*, Монфоко. Исследования по палеографии, кодикологии и дипломатике, Москва 2007, 19–88.

- Цыпкин 2016: Д. О. Цыпкин, «Азбука фряская» 1604 года как источник по истории искусства письма Древней Руси, Актуальные проблемы теории и истории искусства: сборник научных статей, вып. 6, Санкт-Петербург 2016, 800–814.
- Чекунова 2010: А. Е. Чекунова, *Русское кириллическое письмо XI–XVIII вв.*, Москва 2010.
- Черепнин 1956: Л. В. Черепнин, *Русская палеография*, Москва 1956.
- Чобитько 2008: П. П. Чобитько, *Азбуковник древнерусского письма. Устав, полуустав, скоропись, вязь*, Санкт-Петербург–Москва 2008.
- Шицгал 1974: А. Г. Шицгал, *Русский типографский шрифт. Вопросы истории и практика применения*, Москва 1974.
- Шляпкин 1913: И. А. Шляпкин, *Русская палеография*, Санкт-Петербург 1913.
- Штавланин-Ђорђевић и др. 1986: Љ. Штавланин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић *Опис ћирилских рукописа Народне Библиотеке Србије*, књ. 1, Београд 1986.
- Шульгина 2000: Э. В. Шульгина, *Русская книжная скоропись*, Санкт-Петербург 2000.
- Щавинский 1935: В. А. Щавинский, *Очерки по истории техники живописи и технологии красок Древней Руси*, Москва–Ленинград 1935.
- Щепкин 1967: В. Н. Щепкин, *Русская палеография*, Москва 1967.
- Burgert 2002: H.-J. Burgert, *The calligraphic line: thoughts on the art of writing*, 2002.
- Catich 1991: E. Catich, *The Origin of the Serif*, Davenport 1991.
- Chazal 2013: J. Chazal, *Calligraphy: a complete guide*, Mechanicsburg 2013.
- Gray 1982: N. Gray, *Lettering as drawing*, Oxford 1982.
- John 1992: J. J. John *Latin Paleography, Medieval Studies*, ed. J. M. Powell, Syracuse, New-York 1992, 3–82.
- Johnston 1917: E. Johnston, *Writing & Illuminating, & Lettering*, London 1917.
- Johnston 1977: E. Johnston, *Formal penmanship and other papers*, New-York 1977.
- Johnston 1986: E. Johnston, *Lessons in Formal Writing*, London 1986.
- Linke 2011: O. Linke, *Meister der Buchstaben* (<https://de.slideshare.net/oliverlinke94/meister-der-buchstaben>)
- Noordzij 2001: G. Noordzij, *Letterletter*, Vermont 2001.

ABOUT TWO CALLIGRAPHIC TECHNIQUES IN ANCIENT RUSSIA

OLEG V. MATSUEV, MARIA A. SKOPINA

Hardly any book on Slavic-Russian paleography goes without mentioning a technique of ancient Russian writing. Yet, we still do not have a complete description of calligraphic methods of medieval scribes and analysis of their scripts' graphic. This article aims to review calligraphy technique of Russian formal scripts (a late *ustav*, simple and liturgical *poluustavs*), to reveal the *ductus* of writing (the number, sequence and direction of the strokes used in forming each letter of the script alphabet) and to define basic methods of scribes' work. The research is based on three manuscripts from the collection of Manuscripts Department in the National Library of Russia (Pogod. 26, Sof. 87, F. IV. 225). This could be of interest not only to paleographers who could validate their theories through this applied research but also to calligraphers, icon painters and all those who practice Slavic scripts. Based on the combination of a careful review of manuscripts' writing with their own calligraphic experiments (copying of ancient scripts with quills and iron gall ink made according medieval recipe), as well as comparison of Cyrillic writing system with the more-studied Latin writing system (using theories of E. Johnston, G. Noordzij, E. Catich), the authors conclude that the Russian medieval scribes used two writing methods. According to the terminology of English calligrapher Edward Johnston (1872–1944) these techniques can be called simple and compound writing.

Keywords: Ancient Russian calligraphy, Slavic paleography, writing and lettering, theory of writing, *ductus*, medieval scribes, Cyrillic manuscripts, *ustav* and *poluustav*, compound writing.

ПАПИР И ВОДЕНИ ЗНАЦИ У ОКТОИХУ ПРВОГЛАСНИКУ ЂУРЂА ЦРНОЈЕВИЋА ИЗ 1494. ГОДИНЕ

ЂЕРЂ Мор*

Айспиракџи: У раду се говори о досадашњим резултатима филигранолошких истраживања *Окџоиха њрвогласника* Ђурђа Црнојевића из 1494. и износе се нови подаци о папиру и воденим знацима тог издања до којих се дошло испитивањем примерака у Народној библиотеци Србије (И 1, И 40 и И 64) и Библиотеци Матице српске (Р Ин Ср III 1.1). Укупно је описано 49 водених знакова, од којих су 24 нова, а међу њима је и 8 нових типова. Осим описа хартије самог издања, филигранолошки су анализирани и рукописни додаци у примерцима И 40 и И 64 и примерку БМС, а њихов опис хартије и водених знакова овде је посебно дат.

Кључне речи: Народна библиотека Србије, Библиотека Матице српске, Ђурђе Црнојевић, *Окџоих њрвогласник* (1494), инкунабула, хартија, водени знак.

Најстарија српска и јужнословенска инкунабула *Окџоих њрвогласник* Ђурђа Црнојевића из 1494. године према броју сачуваних примерака је „најбројније ћирилско српскословенско издање”.¹

Иако су ову књигу истраживали стручњаци из различитих научних дисциплина, описивали је и осветљавали је са различитих аспеката, остало је још непознаница, те она и даље привлачи пажњу стручне и научне јавности. Обимна литература о *Окџоиху* Ђурђа Црнојевића из 1494. садржи и студије о воденим знацима. Филигранолошким анализама те књиге бавили су се Владимир Мошин², Младен Бошњак³ и Евгениј Љвович Немировски⁴. Циљ овог рада је утврђивање порекла папира и опис свих уочених водених знакова у примерцима који

* Ђерђ Мор, филигранолог, Нови Сад, gyorgymor@gmail.com

¹ Немировски 1996, 254.

² Мошин 1967.

³ Бошњак 1968; 1970.

⁴ Немировски 1987; 1996.

постоје у Народној библиотеци Србије (сигнатуре: И 1, И 40 и И 64) и Библиотеци Матице српске (сигнатура: Р Ин Ср III 1.1), при чему је важно истаћи да ти примерци нису комплетни, те су анализом обухваћени само постојећи листови у њима: И 1 (л. 1), И 40 (л. 239) и И 64 (л. 267) и Р Ин Ср III 1.1 (л. 132).⁵

ПАПИР ОКТОИХА ПРВОГЛАСНИКА ИЗ 1494. ГОДИНЕ

Порекло папира *Окѣоиха ѣрвогласника* из 1494. је италијанско (венецијанско и ломбардијско), што потврђује књига штампана у Венецији *Noratus cum quattuor commentariis* из 1498,⁶ као и књига-албум *Filigrane di Cartiere Bresciane*⁷, са истим и сличним знацима као и у *Окѣоиху ѣрвогласнику*. Венецијански папир је углавном израђиван у Долини млинова за папир (Valle delle Cartiere) у околини језера Гарда и близини града Тосколана (данас Тосколано Мадерно), где је био концентрисан већи број млинова. Према подацима из 1608. године, овде је радило 160 воденичарских точкова и око петсто радника.⁸

Папир у овде анализираним примерцима *Окѣоиха ѣрвогласника* је чврст и жућкаст. Формат листа је 225 × 170 (И 1), 268 × 191 (И 64), 286 × 205 (И 40), 263 × 173 (Р Ин Ср III 1.1) милиметара. Углови листова у књизи И 40 су заобљени. Табак је највероватније био формата 440 × 310 до 440 × 320 милиметара рекуте. Поједини листови су „облачасти” и са воденим мрљама, које су последица неравномерног таложења пулпе на сити. Може се уочити и велики број листова са мрљама од свећа. Папир је неуједначених димензија: дебљине од 57 до 176 микрометара, размак понтизоа је између 24 и 36 милиметара, распореда 36, 35, 35 мм (знак 14, 16) или 32, 26, 26, 32 мм (знак 19, 20). Број вержера је најчешће 20–22 на 20 милиметара. Величина масе

⁵ На указаној помоћи приликом ових истраживања посебно се захваљујем филигранологу Радману Станковићу, сарадницима Одељења за археографију НБС, мр Љиљани Пузовић и Мирославу Лазићу, мр Душици Грбић из Библиотеке Матице српске и Зорану Стевановићу из Архива Војводине.

⁶ Flaccus 1498.

⁷ Mazzoldi 1990.

⁸ Valle delle Cartiere: 68.

папира је такође различита и креће се у великом распону, од 70 до 160 грама по квадратном метру.

Неуједначеност мера папира је највероватније последица великог тиража *Окѿоиха ѿрвоѿласника*, што значи да папир није могао да се набави из једног млина, нити само од једног трговца. Постоји могућност и да је надолazeћа турска претња била узрок отежане набавке, односно различитог квалитета папира у примерцима које смо прегледали. Надамо се да ће будућа истраживања обухватити и примерке овог издања из других збирки и да ће се тако доћи до потпунијих података о произвођачима папира те књиге. Посебно је значајно да се проучи папир са воденим знацима *маказе* и *круна у крују*, пошто су наше претпоставке да би овај папир могао да потиче из Фабријана (Fabriano, место у Италији), те би се на тај начин показало да *Окѿоих ѿрвоѿласник* није штампан само на венецијанском папиру, као што се до сада углавном мислило.

ВОДЕНИ ЗНАЦИ У *ОКТОИХУ ПРВОГЛАСНИКУ*

Најкомплетнији приказ водених знакова *Окѿоиха ѿрвоѿласника* до сада је дао Мошин, а према његовој табели у овој књизи има укупно 26 знакова. Бошњак је описао једанаест знакова, од којих се осам јављају и у опису Мошина, а три су различита. Од та три знака, један припада издању (17), а један рукописном листу примерка НБС И 64 (45) а један има неке сличности са нашим знаком 34. Немировски приказује исте водене знаке које описује и Мошин. Према резултатима ова три аутора, познато је укупно 25 знакова тог издања и један, који је виђен на рукописном листу примерка И 64. Осим примерка И 64 рукописне додатке садрже и примерци са сигнатуром И 40 (НБС) и Р Ин Ср III 1.1 (БМС), а њихови водени знаци овде ће се посебно размотрити, после прегледа водених знакова самог издања.

У овом раду приказује се опис 49 водених знакова пронађених на постојећим оригиналним листовима четири наведена примерка *Окѿоиха ѿрвоѿласника*. Од њих 24 знака заступљена су и у Мошиновој табели (бр. 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14а, 16а, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 36, 36а, 39, 40, 41, 43), док два знака из те табеле нисмо пронашли. Што се тиче знака који је у односу на Мошина додао Бошњак, нашли смо

сличан знак (бр. 17). Према томе, у овом раду дат је опис 24 нова знака *Окѣоиха ѣрвоѣласника*, међу којима је 8 нових типова – бр. 1, 2, 4, 16, 33, 34, 35 и 42. Укупан број варијаната водених знакова представљених у овом опису износи 16: бр. 14, 18а, 20, 21, 23, 26, 26а, 27, 28, 29, 30, 32, 37, 38, 42, 43. Мошин није описао све варијанте знакова.

Приликом филигранолошке анализе, консултовали смо више књига и албума, које овде наводимо према скраћеним називима, онако како смо их користили у даљем тексту и у појединачним описима водених знакова: *Најсѣарије књиѣ*,⁹ *Музеј СПЦ*,¹⁰ *Дечанске збирке*,¹¹ *Коѣва*,¹² *Хиландар*,¹³ *Грчки рукоѣиси*,¹⁴ *Пројекатѣ Берниѣајн*,¹⁵ *Брике*,¹⁶ *Пикар*,¹⁷ *Пљевља*,¹⁸ *Немировски*,¹⁹ *Маѣолди*²⁰ и *Хорације*.²¹

У вези са фолијацијом листова анализираних примерака скреће се пажња на то да су листови у примерцима НБС означени у континуитету према садашњем стању, без обзира на листове који недостају, или рукописне додатке, а у примерку Библиотеке Матице српске њихова нумерација је према комплетном оригиналном примерку. У опису водених знакова свих примерака листови ће се навести према оригиналном издању.

У испитиваним примерцима *Окѣоиха ѣрвоѣласника* из 1494. налазе се водени знаци карактеристични за италијански папир с краја 15. века.

Теразије у круѣу су знак који се у *Окѣоиху ѣрвоѣласнику* најчешће појављује. Мирослава Гроздановић-Пајић и Радоман Станковић су истицали да се производња папира са овим воденим знаком у Венецији ближила врхунцу већ на крају 14. века, а да се овај папир користио и на балканским просторима у ћирилским рукописима, највише

⁹ Мошин 1967.

¹⁰ Станковић 2003а.

¹¹ Гроздановић-Пајић, Станковић 1995.

¹² Mošin MCMLXXIII.

¹³ Станковић 2007.

¹⁴ Станковић 2006.

¹⁵ Rückert u. a. 2009.

¹⁶ *Briquet Online*.

¹⁷ *Piccard-Online*.

¹⁸ Станковић 2003б.

¹⁹ Немировски 1996.

²⁰ Mazzoldi 1990.

²¹ Flaccus 1498.

у штампарији Ђурђа Црнојевића крајем 15. века.²² У каталогу изложбе *Пројекат Бернијајн* истиче се да су *шеразије* најчешћи знак у венецијанским инкунабулама које су настале у последње три деценије 15. века. Најчешћи тип теразија у *Окџоиху њрвојласнику* су *шеразије у крују са осмицом*, које се у различитим варијантама налазе у књигама И 40, И 64 и Р Ин Ср III 1.1. Забележили смо и варијанте *шеразија у крују*, које су настале услед трошења алата (жица на сити), као и варијанте где су промене мање, нпр.: стуб у кругу заобљен, стуб у кругу уздигнути крајеви (слика 29. и 30). У групи знакова *шеразије у крују* налазе се и веома ретки знаци, који су у прегледаним инкунабулама пронађени само једном: *шеразије овалних шасова у крују са осмицом*, *сйрелом и крујом у шасовима* (сл. 24), *шеразије равних шасова у крују са осмицом и крујом у шасовима* (сл. 33), као и водени знак који према нашем знању и на основу литературе и албума водених знакова није до сада уочен у ћирилским рукописима: *шеразије равних шасова у крују са њушачом и круном са њри овална њролистја* (сл. 34). Насупрот *шеразијама у крују*, водени знак *шеразије у карџушу* је врло редак у *Окџоиху њрвојласнику*.

Други по реду знак по разноврсности у *Окѣиоиху ѥрвоіласнику* је *коѣва* у *крују*. Нашли смо три типа *коѣве дуйле* у *крују* и два типа *коѣве дуйле са једносіраним крацима*. Приликом анализе за ове знакове смо утврдили паралеле уз помоћ Мошинове књиге *Коѣва*. Слично као код *ѣеразија* и *коѣва* у *крују* такође је типична за крај 15. и почетак 16. века. У литератури где се анализирају водени знаци *Окѣиоиха ѥрвоіласника* (в. *Најсїарије књије* и *Немировски*), нису забележене варијанте *коѣве* у *крују* које су овде дате на сл. 1 и 2.

Знак *круна у крућу* без додатних обележја се ретко јавља у српским књигама. Слике 6 и 7 представљају *круну са њеи зубаца у крућу*. Паралеле за ове знаке налазе се код Брикеа и сматрамо да је папир са овим знацима пореклом из Фабријана. За варијанту *круна са њојасом у крућу* пронашли смо сличне знаке код Пикара. Водене знакове са *круном у крућу* без додатних обележја нисмо пронашли да се јављају у српским рукописним књигама.

Ловачки рој је заступљен у две варијанте, а идентични знаци могу се видети у књизи *Дечанске збирке*.

Водени знак *сћандардни тии* маказа постоји у албуму Брикеа. „Овај водени знак јавља се искључиво на италијанској хартији, а

²² Гроздановић-Пајић, Станковић 2015, 12.

његова појава прати се од краја XIV века на фабријанској хартији²³. У *Окѣоиху ѣрвоіласнику* потврђују се две варијанте овога знака. Код Брикеа је описан тип *маказа* (сл. 11), а сличан знак приказан на сл. 10 дат је у књизи *Грчки рукојиси*.

Водени знак *орао* је врло редак у рукописним и штампаним књигама с краја 15. и почетка 16. века. У погледу *орла* из *Окѣоиха ѣрвоіласника*, Брике је пронашао сличан знак у Фиренци, док је идентичан знак приказан у каталогу *Пројекатѣ Бернишѣјн*.²⁴ Овај идентични знак се налази на плану утврђења за који се сматра да га је начинио Микеланђело, иако постоје полемике око ауторства.

Слово А смо нашли у примерку И 64. Према књизи *Хорације*, знак се налази у штампаним књигама издатим у Венецији крајем 15. века. Врло сличан знак су пронашли Пикар у Риму, а Брике у Палерму. Консултујући књигу *Немировски*, закључили смо да у московским и петербуршким примерцима *Окѣоиха ѣрвоіласника* из 1494. године није пронађен овакав знак.

Од забележених 290 знакова, 174 спада у групу *Теразије у крују са осмицом*, близу 60% !

ОПИС ВОДЕНИХ ЗНАКОВА

Водене знаке приказујемо по азбучном редоследу њихових назива, по узору на књиге и радове Радомана Станковића. Сигнатурама И 1, И 40 и И 64 означени су примерци Народне библиотеке Србије, а скраћеницом БМС примерак Библиотеке Матице српске.

Сви водени знаци су на средини полутабака. Табаци имају по један знак, док су изузетак листови са знаком *ѣѣразије овалних ѣасова у крују са алком* и *ѣѣразије равних ѣасова у крују са алком*, код којих се на супротном полутабаку налази контрамарка: *ЗМ*. Ова контрамарка се јавља у 4 варијанте са изузетно малим разликама, те у овом раду сматрамо да је то један знак. С тим у вези у датој табели водених знакова приказана је само једна варијанта контрамарке *ЗМ*. Водени знакови у пару (бр. 14–14а, 18–18а и 26–26а) су вероватно парови форми (сита), којима се служио мајстор код израде папира.

²³ Станковић 2003а, XI.

²⁴ Rückert u. a. 2009, 44.

У загради се налазе бројеви листова у И 40 и И 64.

1. *Кошва дујла у крују*

И 40, л 181(160); И 64, л.249 (247)

Понтизо: 32, 26, 26, 32; вержер: 20 жица на 20 мм

Дебљина папира: 119–139 μm

Врло сличан: *Кошва*, сл. 376 (1499)

2. *Кошва дујла у крују, лава кошве делимично изван круја*

БМС, л. 47

Понтизо: 30, 28, 26, 32 мм; вержер: 22 жице на 20 мм

Дебљина папира: 123–161 μm

Сличан: *Кошва*, сл. 360 (Венеција 1490); *Брике* 454 (Пасау 1474–1488)

3. *Кошва дујла у крују, лава одмакнућа од круја*

И 40, л.229 (198)

Понтизо: 32, 25, 26, 32 мм; вержер: 22 жице на 20 мм

Дебљина папира: 132–167 μm

Сличан: *Музеј СПЦ*, сл. 294 (1495–1505); *Брике*, 468 (Венеција 1497)

4. *Кошва дујла у крују са једносћраним крацима*

И 64, л. 57 (55)

Понтизо: 35, 36, 35 мм; вержер: 22–24 жице на 20 мм

Дебљина папира: 66–92 μm

Сличан: *Пикар*, DE8085-PO-118947 (Инсбрук 1497) и DE4860-Arist_16_6_14 (Лајпциг 1510)

5. *Кошва дујла у крују са алком и једносћраним крацима*

И 40, л. 64 (51)

Понтизо: 35, 35, 34 мм; вержер: 22 жице на 20 мм

Дебљина папира: 98–114 μm

Врло сличан: *Кошва*, 2577 (Венеција 1499); *Пикар*, 118824 (Инсбрук 1498); *Брике*, 578 (Тревизо, 1509)

Редак водени знак у српским рукописним књигама.

6. *Круна са њеи зубаца у крују*

И 40, л. 256 (225); И 64, л. 195 (193)

Понтизо: 29, 22, 23, 30 мм; вержер: 20 жица на 20 мм

Дебљина папира: 87–114 μm

Врло сличан: *Брике*, 4862 (Рим 1483); *Пикар*, 51690 (Рим 1485)

7. Круна са њетѣ зубаца и њојасом у крују

И 40, л. 65, 67, 69 (52, 54, 56); И 64, л. 68, 70 (66, 68)

Понтизо: 32, 32, 28, 28, 32 мм; вержер: 22–24 жице на 20 мм

Дебљина папира: 84–113 μм.

Сличан: *Пикар*, 59695 (Фиренца 1492)

Нисмо пронашли овакав знак у српским рукописним књигама.

8. Ловачки рої са две одвојене линије на средини

И 1, л. 20; И 40, л. 12 (11); И 64, л. 34 (32); БМС, л. 28

Понтизо: 30, 23, 24, 29 мм; вержер: 20–22 жице на 20 мм

Дебљина папира: 101–111 μм

Идентичан: *Брике*, 7702 (Џетиње 1494) и 7698 (Напуљ 1480)

Врло сличан: *Дечанске збирке*, сл. 430 (1494)

9. Ловачки рої са две сјојене линије као А на средини

И 40, л. 36 (29); И 64, л. 20 (18); БМС, л. 19, 20

Понтизо: 30, 23, 23, 27; вержер: 22–24 жице на 20 мм

Дебљина папира: 88–104 μм

Идентичан: *Дечанске збирке*, сл. 431 (1494)

10. Маказе сѣандардної ѣиѣ

И 64, л. 35 (33)

Понтизо: 27, 22, 23, 32 мм; вержер: 22–24 жице на 20 мм

Дебљина папира: 140–158 μм

Сличан: *Грчки рукојиси*, сл. 587 (1470–1480)

11. Маказе сѣандардної ѣиѣ – дужи ѣрсѣохваѣ

И 40, л. 38 (31)

Понтизо: 30, 30, 23, 23, 27, 28 мм; вержер: 20–21 жица на 20 мм

Дебљина листа: 93–100 μм, веома уједначено

Врло сличан: *Брике*, 3679 (Џетиње 1494)

12. Орао

И 64, л. 6 (4), 129 (127), 147 (145); И 40, л. 137 (116); БМС, л. 121, 138

Понтизо: 27, 23, 21, 28; вержер: 20–22 жице на 20 мм

Дебљина папира: И 64, 97–115 μм; БМС, 104–121 μм

Врло сличан: *Брике*, 89 (Фиренца 1501)

Пронађен на Микеланђеловом цртежу.

Овај знак је редак у рукописима и штампаним српским књигама с краја 15. и почетка 16. века.

13. Слово А

И 64, л. 23 (21)

Понтизо: 31, 25, 25, 32 мм; вержер: 22–23 жице на 20 мм

Дебљина папира: 80–106 µм

Врло сличан: *Пикар*, IT5235-PO-26347 (Рома 1461); *Брике*, 7918

(Палермо 1479)

Сличан: *Хорацијус* (1498)

14. Теразије овалних ѿасова у крују са алком, са контрамарком 3М

И 40, л. 52 (45); И 64, л. 44 (42), 54 (52), 55 (53); БМС, л. 50

Подаци за И 64, л. 42: Понтизо: 35, 33, 34 мм; вержер: 21–22 жице на 20 мм

Дебљина папира: 69–108 µм

Врло сличан: *Брике*, 2509 (Бавиере, 1486–1491), *Мацолди*, сл. 285 (Сало

1489); *Пикар*, 116855 (Франкфурт 1488)

Контрамарка је описана као сл. 15

14а. Теразије овалних ѿасова у крују са алком, искривљена средња

линија на једном тасу

И 40, л. 44 (37)

Мере и слични знаци као код сл. 14

15. Конѿрамарка 3М

И 40, л. 45 (38) у горњем десном углу; И 64, л. 45 (43), 51 (49); БМС, л. 45, 55

Мере као сл. 14

Врло сличан: *Мацолди*, бр. 749 (Сало 1495)

Сличан: *Дечанске збирке*, сл. 891 (1525–1535)

16. Теразије овалних ѿасова у крују са алком

И 40, л. 82 (69)

Понтизо: 36, 35, 35 мм

Дебљина папира: 76–90 µм

Нема паралела

Овај знак је једини у *Окѿоиху ѿрвоѿласнику* на два понтизоа. Знак је деформисан.

16а. Теразије овалних ѿасова у крују са алком

И 40, л. 83 (70)

Понтизо: 32, 25, 27, 33 мм; вержер 22 жице на 20 мм

Сличан тип: *Пикар*, 116866 (Равена 1488)

17. *Теразије овалних-конкавних тјасова у крућу са алком*

БМС, л. 52

Понтизо: 34, 35, 34 мм; вержер: 22 жице на 20 мм

Дебљина папира: 83–97 μм

Сличан: *Пикар*, 116861 (Урбино 1495)

18. *Теразије овалних тјасова у крућу са алком, звездом и висећим алкама на тјасовима*

И 64, л. 15 (13)

Понтизо: 35, 35, 36, 34 мм; вержер: 20 жица на 20 мм

Дебљина папира: 64–86 μм

Идентичан: *Брике*, 2533 (Инсбрук 1489)

Сличан: *Пикар*, 117246 (Нирнберг 1501); *Музеј СПЦ*, сл. 1284 (1495–1505);

Маџолди, сл. 327 (Сало 1484) и сл. 341 (Бреша 1507)

18а. *Теразије овалних тјасова у крућу са алком, звездом и висећим алкама на тјасовима, кругови у тасовима неједнаке величине, звезда са ужим крацима*

БМС, л. 15

Понтизо и вержер као сл. 18

Дебљина папира: 58–78 μм

Врло сличан: *Хорацијус* (1498)

19. *Теразије овалних тјасова у крућу са осмицом, промер 40 мм*

И 40 л. 203 (201); И 64 л. 190 (188,) 251; БМС, л. 180

Понтизо: 32, 27, 26, 32; вержер: 22–24 жице на 20 мм

Дебљина папира: 121–157 μм

Сличан: *Брике*, 2511 (Фиренца 1494); *Дечанске збирке*, 712 (1495–1505)

20. *Теразије овалних тјасова у крућу са осмицом, промера 38 мм*

И 40, л. 219 (188) ; И 64, л. 202 (200) ; БМС, л. 220

Понтизо: 32, 26, 26, 32 мм; вержер: 22 жице на 20 мм

Дебљина папира (за БМС, л. 220): 92–120 μм

Сличан: *Пикар*, АТ8100-РО-116904 (Беч, 1497)

21. *Теразије двосјџруких овала ђо тјасовима у крућу са осмицом*

И 64, л. 193 (191); БМС, л. 167

Понтизо: 32, 27, 26, 32 мм; вержер: 22 жице на 20 мм

Дебљина папира: 103–127 μм

Нисмо пронашли паралеле са овим знаком.

22. *Теразије двоструких овала по џасовима у крућу са осмицом, оштећен тас*

И 64, л. 192 (190)

Понтизо: 33, 24, 22, 32 мм; вержер: 22 жице на 20 мм

Дебљина папира: 148–176 µм

Нисмо пронашли паралеле овом знаку.

23. *Теразије овалних џасова у крућу са осмицом, оштећен тас*

БМС, л. 31

Понтизо: 32, 27, 24, 32 мм; вержер: 22–24 жице на 20 мм

Дебљина папира: 83–104 µм

Нисмо пронашли паралеле са овим знаком.

24. *Теразије овалних џасова у крућу са осмицом, сћрелом и крућом у џасовима*

И 64, л. 87 (85)

Понтизо: 35, 33, 34, 35 мм; вержер: 22–24 жице на 20 мм

Дебљина папира: 57–80 µм

Идентичан: *Маџолди*, сл. 321 (Сало 1492)

Овај знак је пронађен само у *Окћоиху џрвојласнику* И 64

25. *Теразије равних џасова у крућу са алком, са контрамарком 3М*

И 40, л. 49 (42); И 64, л. 52 (50), БМС, л. 51

Понтизо: 32, 33, 33, 31 мм; вержер: 22–23 жице на 20 мм

Дебљина папира: 99–119 µм

Врло сличан: *Брике*, 2570 (Вићенца 1492); *Маџолди*, сл. 288 (Сало 1527/28)

Контрамарка је описана као сл. 15

26. *Теразије равних џасова у крућу са осмицом*

И 40, л. 93 (72), 94 (73); И 64, л. 118 (116), 126 (124); БМС, л. 179

Понтизо: 34, 24, 24, 33 мм; вержер: 22–24 жице на 20 мм

Дебљина папира: 102–139 µм

Сличан: *Пикар*, 116740 (Инзбрук 1497)

26а. *Теразије равних џасова у крућу са осмицом, искривљен стуб*

БМС, л. 149

Понтизо и вержер као сл. 26

Дебљина папира: 112–130 µм

Нисмо пронашли паралеле са овим знаком.

27. *Теразије равних тасова у крућу са осмицом*, недостаје део стуба
БМС, л. 112

Понтизо: 33, 23, 23, 32; вержер: 20–22 жице на 20 мм

Дебљина папира: 129–155 μm

Нисмо пронашли паралеле са овим знаком.

28. *Теразије равних тасова у крућу са осмицом*, прекинута средња линија
у стубу

И 40, л. 105 (84)

Понтизо: 33, 24, 25, 34; вержер: 22 жице на 20 мм

Сличан: *Пикар*, 116695 (Равена 1496)

29. *Теразије равних тасова у крућу са осмицом*, средњи стуб у кругу
заобљен

И 40, л. 162 (141), 174 (15); БМС, л. 110

Понтизо: 33, 25, 27, 34; вержер: 22 жице на 20 мм

Дебљина папира: 135–157 μm

Врло сличан: *Пикар*, 116733 (Равена 1502)

30. *Теразије равних тасова у крућу са осмицом*, средњи стуб у крућу,
уздигнути крајеви

БМС, л. 179

Понтизо: 32, 23, 24, 33; вержер: 22–24 жице на 20 мм

Дебљина папира: 102–139 μm

Врло сличан: *Пикар*, 116695 (Равена 1496)

31. *Теразије равних тасова у крућу са осмицом*, без средње линије на
горњем делу стуба

И 40, л. 122 (101)

Понтизо: 34, 35, 25, 24, 34; вержер: 20–22 жице на 20 мм

Дебљина папира: 123–142 μm

Сличан: *Пикар*, IT7005-PO-116736 (Равена 1500)

31а. *Теразије равних тасова у крућу са осмицом*, тасови одмакнути од круга
И 64, л. 108 (106)

Понтизо: 34, 22, 23, 34, вержер: 22 жице на 20 мм

Дебљина папира: 124–135 μm

Сличан тип: Дечанска збирка сл. 725 (1495–1500)

32. *Теразије равних тасова у крућу са покиданом жицом (тачке на врху)*
БМС, л. 177
Понтизо: 23, 22; вержер: 23–24 жице на 20 мм
Дебљина папира: 122–142 µм
Нисмо пронашли паралеле са овим знаком.
33. *Теразије равних тасова у крућу са осмицом и крућом у тасовима*
И 64, л. 163 (161)
Понтизо: 32, 24, 27, 34; вержер: 22–24 жице на 20 мм
Има сличности: *Пикар*, 116763 (Бриксен 1499)
34. *Теразије равних тасова у крућу са жућачом и крућом са жури овална журилища*
БМС, л. 56
Понтизо: 35, 35, 34, 35 мм; вержер: 20–22 жице на 20 мм
Дебљина папира: 59–73 µм
Идентичан: *Пикар*, 117436 (Венеција 1493)
Овај знак се налази само у *Окћоиху жувоћласнику* БМС.
У: *Најсћарије књије и Немировски* знак није описан.
35. *Теразије журоућласћих тасова у крућу са две алке*
И 64, л. 56 (54)
Понтизо: 36, 25, 25, 32; вержер: 22–24 жице на 20 мм
Дебљина папира: 119–145 µм
Знак је вероватно имао шестокраку звезду која је отпала, те би у том случају био сличан са: *ПЦ*, бр. 1289 (1495–1505)
36. *Теразије журоућласћих тасова у крућу промера 40 мм са осмицом*
И 64, л. 7 (5), 106 (104)
Понтизо: 35, 25, 25, 33; вержер: 22 жице на 20 мм
Дебљина папира: 101–138 µм
Сличан: *Пикар*, АТ3800-РО-116739 (Клостернојбург 1494)
- 36а. *Теразије журоућласћих тасова у крућу са осмицом, тасови одмакнути од круга.*
И 64, л. 152 (150)
Понтизо: 30, 22, 23, 26; вержер: 22 жице на 20 мм
Дебљина папира: 125–155 µм
Сличан: Хиландар, XV век, бр. 649 (1455/65)

37. *Теразије ѿроуїласїих ѿасова у круїу*, промер 38 мм са осмицом
И 40, л. 47 (40); И 64, л. 48 (46); БМС, л. 41, 126
Понтизо: 34, 24, 27, 34 мм; вержер: 22–24 жице на 20 мм
Дебљина папира: 122–146 μm
Сличан: *Брике*, 2449 (Венеција 1473–1485)

37а. *Теразије ѿроуїласїих ѿасова у круїу са осмицом*. Десни тас
оштећен.
И 64, л. 121, 122 (119, 120)
Понтизо: 34, 25, 24, 33 Вержер: 22–24 жице на 20 мм
Дебљина папира: 92–129 μm
Нисмо пронашли знак са сличним оштећењем.

38. *Теразије ѿроуїласїих ѿасова у круїу*, са оштећеним врхом
БМС, л. 43
Понтизо: 34, 24, 27, 34 мм; вержер: 18–20 жица на 20 мм
Дебљина папира: 92–110 μm
Знак је вероватно имао осмицу која је отпала, те би у том случају био
врло сличан са: *Пикар*, 116694 (Клостернојбург 1494)

39. *Теразије равних ѿасова у круїу са крсїом и висећим ѿроуїловима на ѿасовима*
И 40, л. 79 (66); И 64, л. 58 (56)
Понтизо: 35, 36, 35 мм; вержер: 22–24 жице на 20 мм
Дебљина папира: 57–75 μm
Врло сличан: *Пикар*, АТ3800-РО-117363 (Инзбрук 1486)

40. *Теразије овалної конкавної ѿаса са ѿеїом у круїу*, оштећена жица знака
И 40, л. 233, 234 (202, 203), И 64, л. 211, 239 (209, 237); БМС, л. 214, 215,
217, 222
Понтизо: 22, 26 мм; вержер: 22–23 жице на 20 мм
Дебљина папира: 78–99 μm
Сличан: *Пикар*, 117456 (Равена 1491)

41. *Теразије овалних ѿасова у карїушу са алком*
И 40, л. 11 (10)
Понтизо: 33, 24, 24, 33; вержер: 23–24 жице на 20 мм
Дебљина папира: 82–138 μm
Врло сличан: *Грчки рукописи*, сл. 908 (1540–1550)

42. Теразије равних *џасова* у карџушу са алком

БМС, л. 12

Понтизо: 33, 25, 29, 35 мм; вержер: 24 жице на 20 мм

Дебљина папира: 83–116 μ м

Сличан: Дечанске збирке, сл. 748 (1475–1485); Пикар, 117478 (Равена 1500)

43. Теразије *џроуџласџих џасова* у карџушу са осмицом (са нејасним детаљем на знаку)

И 40, л. 4 (3)

Понтизо: 32, 24, 25, 33, 33; вержер: 22–24 жице на 20 мм

Дебљина папира: 78–96 μ м

Сличан: Брике, 2471 (Лука 1482); Дечанске збирке, сл. 752 (1495–1500)

ПАПИР И ВОДЕНИ ЗНАЦИ РУКОПИСНИХ ЛИСТОВА У ПРИМЕРЦИМА
НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ И ПРИМЕРКУ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Рукописни листови у анализираним примерцима *Окџоиха џрвоџласника* додати су уместо оригиналних листова који недостају: И 40 (л. 11), И 64 (л. 3) и БМС (л. 96). И 64 садржи изабране службе за недељу из *Окџоиха џеџоџласника* (л. 267–311).

На тим листовима потврђују се следећи водени знаци: *коџџа дуџла у круџу са алком*, *коџџа дуџла у круџу са звездом*, *коџџа једноџџрука са уџласџџим џролисџџом* и *коџџа једноџџрука са окруџлим џролисџџом*. Ови знаци су типични за 16. век, а за разлику од *коџџи* на штампаним листовима праћене су и контрамарке и иницијали, који су се управо у 16. веку први пут појавили и најпре проширили у Италији.

У односу на штампане листове, ови листови папира су чистији, са уједначенијим размаком понтизоа (28–32 мм) и нешто ређим распоредом жица у вержеру. Дебљина папира је око 70 микрометара код И 40 (нпр. л. 134), а око 72 микрометара код И 64 (нпр. л. 271), те је маса папира око 70 грама по квадратном метру.

У примерку *Окџоиха џрвоџласника* из Библиотеке Матице српске запажамо два квалитета рукописног папира. Папир са *коџџом једноџџруком у круџу са уџласџџим џролисџџом* је дебљи, око 120 микрометара, а са *коџџом једноџџруком у круџу са облим џролисџџом, алком и џроуџлом* је тањи, око 90 микрометара.

Знаци у И 40:

44. *Кошва дуйла у крују са алком и конїрамарком АА*

Л. 134

Понтизо: 28, 30, 30, 29; вержер: 20 жица на 20 мм

Дебљина папира: 57–77 µм

Врло сличан: *Дечанске збирке*, сл. 247, 248 (1520–1525); *Брике*, 470

(Касалмађоре 1526)

Контрамарка је описана као сл. 44а

44а. *Конїрамарка АА*

Лист и мере као код 44.

Врло сличан: *Кошва*, сл. 846 (око 1520)

Идентичан: *Маџолди*, сл. 39 (Сало 1520)

Папир за рукописни део И 40 је датован у период 1520–1530.

Знаци у И 64

45. *Кошва дуйла у крују са звездом*

Л. 271

Понтизо: 31, 32, 30, 28; вержер: 18–19 жица на 20 мм

Дебљина папира: 68–73 µм

Сличан: *Хиландар*, сл. 236 (1530–1540); *Пикар*, 119103 (Регензбург 1546)

46. *Кошва дуйла у крују са звездом и иницијалима УА*

Л. 272

Мере и слични знаци као код описа 45

За иницијал нисмо нашли паралеле.

На листу 285 (И 64) се налази нерастумачена контрамарка (можда је пехар са цветом на дршци).

Папир за рукописни део И 64 је датован у период 1535–1545.

Знаци у БМС

47. *Кошва једносїрука у крују са уїласїим їролисїом и кошрамаркама АІ, АО и СС са облим їролисїом*

Л. 116

Понтизо: 29, 30, 30, 29, 29; вержер: 19 жица на 20 мм

Дебљина папира: 103–135 µм

Сличан: *Дечанске збирке*, сл. 281 (1595–1605); *Кошва*, 2371 (Крка 1600);

Брике, 568 (Верона 1593)

Уз овај знак се појављују три контрамарке, АІ је описана као сл. 48, АО као сл. 49, а СС као сл. 51

48. *Конџрамарка А1 са округлим њролисџом*

Л. 117

Мере као код 47

Сличан: *Пљевља*, сл. 265 (1595–1605); *Коџва*, сл. 2320 (око 1600)

49. *Конџрамарка АО*

Л. 187, уз знак на л. 190

Понтизо: 27, 29, 30; вержер: 16–18 жица на 20 мм

Дебљина папира: 96–132 μ м

Врло сличан: *Пљевља*, сл. 195 (1598)

50. *Коџва једносџрука у крују са ујласџим њролисџом и конџрамарком СС са њролисџом заобљених лисџова*

Л. 62, 63, 65

Понтизо: 30, 29, 27, 29, 27 мм

Дебљина папира: 100–115 μ м

Врло сличан: *Пљевља*, 197 (1595–1605)

51. *Конџрамарка СС са облим њролисџом (са л. 86)*

Л. 83

Понтизо: 29, 28, 30, 30; вержер: 16 жица на 20 мм

Дебљина папира: 78–108 μ м

Сличан: *Хиландар*, сл. 498 (1595–1605); *Коџва*, сл. 2350 (манастир Крка 1601)

52. *Једносџрука коџва са облим њролисџом*

Л. 81,

Понтизо: 26, 30, 28, 29; вержер 16–18 жица на 20 мм

Дебљина папира: 68–102 μ м

Сличан: *Дечанске здирке*, сл. 266 (1590–1600)

53. *Једносџрука коџва са облим њролисџом, њроујлом и конџрамарком СС*

Л. 86

Котва: као сл. 52

Понтизо: 28, 30, 30, 29, вержер 15–16 жица на 20 мм.

Дебљина: 78–108 мик

Сличан троугао: *Коџва*, сл. 2357 (манастир Крка 1603)

Контрамарка СС: као сл. 51

Папир за рукописни део *Окџоиха њрвојласника* из Библиотеке Матице српске је датован у период 1595–1605. година.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Гроздановић-Пајић, Станковић 1995: Гроздановић-Пајић, Мирослава, Станковић, Радоман, *Рукойисне књије манасџира Високи Дечани*, књ. 2, *Водени знаци и даџирање*, Београд, 1995.
- Гроздановић-Пајић, Станковић 2015: Гроздановић-Пајић, Мирослава, Станковић, Радоман, *Рукойиси Музеја Српске ѣрославне цркве. Збирка Радослава М. Груџића*, Београд, 2015.
- Мошин 1967: Мошин, Владимир, *Водени знаци најсџариџих српских шџамџанских књија*, 1967.
- Немировски 1987: Немировски, Евгениј Љвович, *Окџоих ѣрвоџасник Ђурђа Црноџевића из 1494*, Цетиње–Љубљана, 1987.
- Немировски 1996: Немировски, Евгениј Љвович, *Почеци шџамџарсџива у Црној Гори 1492–1496*, Цетиње, 1996.
- Станковић 2003а: Станковић, Радоман, *Рукойисне књије Музеја Српске ѣрославне цркве у Беоџраду. Водени знаци и даџирање*, Београд, 2003.
- Станковић 2003б: Станковић, Радоман, *Рукойисне књије манасџира Свеџе Троџице код Пљеваља*, Београд, 2003.
- Станковић 2006: Станковић, Радоман, *Филиџранолошки оџис и албум ѣрчких рукойиса XV–XIX века*, Соџија – Београд, 2006.
- Станковић 2007: Станковић, Радоман, *Водени знаци Хиландарских српских рукойиса XIV–XV века*, Београд, 2007.
- Bošnjak 1968: Bošnjak, Mladen, *A study of Slavic incunabula*, Zagreb – München, 1968.
- Bošnjak 1970: Bošnjak, Mladen, *Slavenska inkunabulistika*, Zagreb, 1970.
- Flaccus 1498: Flaccus, Quintus Horatius, *Horatius cum quattuor commentariis*, Venetiis, 1498.
- Mazzoldi 1990: Mazzoldi, Leonardo, *Filigrane di cartiere bresciane*, Tomo I, Brescia, 1990.
- Mošin MCMLXXIII: Mošin, Vladimir, *Anchor Watermarks*, Amsterdam, MCMLXXIII.
- Valle delle Cartiere, Toscolano Maderno, 2010.
- Rückert u. a. 2009, Rückert, Peter u. a. (Red.), *Ochsenkopf und Meerjungfrau. Papiergeschichte und Wasserzeichen vom Mittelalter bis zur Neuzeit*, Projekt Bernstein, Begleitheft zur Ausstellung, Stuttgart, 2009).
- Briquet Online, http://www.ksbm.oeaw.ac.at/_scripts/php/BR.php, 18. новембар 2017.
- Piccard-Online, <https://www.piccard-online.de/einfueh.php>, 18. новембар 2017.

PAPER AND WATERMARKS IN THE *OCTOECHOS OF THE FIRST TONE*
PUBLISHED BY ĐURĐE CRNOJEVIĆ IN 1494

GYÖRGY MÓR

The study describes the paper and watermarks in the *Octoechos of the First Tone* (*Octoechos*, mode I–IV) published by Đurđe Crnojević in 1494. The author has examined the copies kept at the National Library of Serbia (И 1, И 40, И 64) and the Matica Srpska Library (Р Ин Ср III 1. 1). These copies are incomplete. The paper has been confirmed to have originated in Italy. Some sheets of paper are very different in thickness, varying from 57 to 170 microns. Two ways of laying the chain lines, as well as laid line densities were noted. 49 watermarks are described and presented; some of them and their variants have never been published in any previous studies of these incunabula. The great diversity and isolated appearances of some watermarks were the result of difficulties in procuring paper. This study underlines the need to examine other available copies in order to gain more insight into the provenance of used paper. It presents and describes marks on sheets that were added later, and thus proposes their dating.

Keywords: National Library of Serbia, Matica Srpska Library, Đurđe Crnojević, *Octoechos of the First Tone* (1494), incunabulum/incunabula, paper, watermark

Р. б. Кват.	Идеални примерак	И 40		И 64		БМС	
			фол.		фол.		фол.
1 Ѓ	1						
	2		1				
	3	26	2	нејасно	1		
	4	43	3	38	2		
	5		4		3		
	6	26	5	12	4		
	7		6	36	5		
	8		7		6		
2 Ђ	9		8		7		
	10		9		8		
	11	41	10	42	9		11
	12	8	11		10	42	12
	13		12	18	11		13
	14		13		12		14
	15	42	14	18	13	18a	15
	16	19	15	43	14	42	16
3 Ѕ	17		16		15		17
	18		17	9	16		18
	19	9	18		17	9	19
	20		19	9	18	9	20
	21	9	20		19		21
	22		21	8	20		22
	23	9	22	13	21	9	23
	24				22		24
4 Ї	25			9	23		25
	26			9	24		26
	27			9	25		27
	28				26	8	28
	29			9	27		29
	30		23		28	9	30
	31		24		29	23	31
	32		25		30	9	32
5 Љ	33		26	9	31		33
	34		27	8	32		34
	35		28	10	33	9	35
	36	9	29	9	34	9	36
	37		30		35		37
	38	11	31		36		38
	39	9	32		37	9	39
	40	9	33		38		40

Р. б. Кват.	Идеални примерак	И 4о		И 64		БМС	
			фол.		фол.		фол.
6 ѣ	41	37	34		39	37	41
	42		35	36	40		42
	43		36	37	41	38	43
	44	14a	37	14	42	25	44
	45	15	38	15	43	15	45
	46	37	39		44		46
	47	37	40		45	2	47
	48		41	37	46		48
7 ѣ	49	25	42		47		49
	50	25	43	15	48	14	50
	51	15	44	15	49	25	51
	52	14	45	25	50	17	52
	53			15	51		53
	54			14	52		54
	55			14	53	15	55
	56			35	54	34	56
8 ѣ	57			4	55		
	58			39	56		
	59	7	46		57		
	60		47	7	58		
	61	7	48		59		
	62		49	7	60		
	63	нејасно	50		61		
	64	5	51		62		
9 ѣ	65	7	52		63		
	66		53	37	64		
	67	7	54		65		
	68		55	7	66		
	69	7	56		67		
	70		57	7	68		
	71	19	58		69		
	72		59	6	70		
10 ї	73		60		71		
	74		61		72		
	75		62		73		
	76		63	7	74		
	77	7	64		75		
	78	7	65	7	76		
	79	39	66	39	77		
	80		67	7	78		

Р. б. Кват.	Идеални примерак	И 40		И 64		БМС	
			фол.		фол.		фол.
11 Ѓ	81	нејасно, 6(?)	68		79		
	82	16	69		80		
	83	16a	70	31	81		
	84			31	82		
	85				83		
	86				84		
	87			24	85		
	88			6	86		
12 Б	89			теразије (?)	87		
	90			9	88		
	91				89		
	92		71		90		
	93	26	72	28	91		
	94	26	73	28	92		
	95		74		93		
	96		75		94		
13 Г	97	32	76		95		
	98		77	37	96		
	99		78		97		
	100		79		98		
	101		80	37	99		
	102	37	81	37	100		
	103	теразије (?)	82		101		
	104		83	37	102		
14 Д	105	28	84		103		105
	106	31a	85	36	104	37	106
	107	31a	86		105		
	108		87	31a	106	26	108
	109	31a	88		107		
	110		89	37	108	29	110
	111		90		109		
	112		91	31a	110	27	112
15 Ђ	113		92	36	111		
	114		93		112		
	115		94		113		
	116	31a	95	12	114		
	117		96		115		
	118		97	26	116		
	119	26	98	37	117		
	120	31	99		118		

Р. б. Кват.	Идеални примерак	И 4о		И 64		БМС	
			фол.		фол.		фол.
16 Ѕ	121	28	100	37a	119	12	121
	122	31	101	37a	120		122
	123	31a	102		121		123
	124	31a	103		122	37	124
	125		104	37	123		125
	126		105	26	124	37	126
	127		106		125		127
	128		107		126		128
17 Ї	129		108	12	127		
	130		109	37	128		
	131		110	26	129	37	131
	132		111	37	130	36	132
	133	38	112		131		
	134	31a	113		132		
	135	31a	114		133		
18 Њ	136	31a (?)	115		134		
	137	12	116	26	135		
	138		117	12	136	12	138
	139		118	12	137		
	140		119		138	26	140
	141	31a	120	26	139		
	142	12	121		140		
19 Ќ	143	12	122		141		
	144		123		142	12	144
	145		124		143		
	146		125	21	144		
	147		126	12	145		
	148		127		146		
	149	31a	128	26	147	16a	149
20 Ћ	150	31a	129		148	31	150
	151	31a	130		149	31	151
	152		131	36a	150	36a	152
	153		132		151		
	154		133	37	152		
	155		134	12	153		
	156		135	37a	154		
	157		136		155		
	158		137		156		
	159		138		157		
	160		139	26	158		

Р. б. Кват.	Идеални примерак	И 40		И 64		БМС	
			фол.		фол.		фол.
21 ЌА	161		140		159		
	162	29	141		160		
	163		142	33	161	37	163
	164	36а	143	31а	162	36	164
	165		144		163		165
	166	36а	145		164		166
	167		146	12	165	21	167
	168	12	147	12	166	12	168
22 ЌБ	169		148	37	167		
	170		149	26	168		
	171		150		169		
	172	37	151	36	170		
	173		152		171		
	174	36а	153		172		
	175	37	154		173		
	176	теразије (?)	155		174		
23 ЌГ	177	29	156	31а	175	32	177
	178		157		176		178
	179	29	158	31а	177	30	179
	180	31а	159	19	178	19	180
	181	1	160		179		181
	182		161		180		182
	183		162		181	31	183
	184		163	37	182		184
24 ЌД	185				183		
	186			19	184		
	187				185		
	188			20	186		
	189				187		
	190			19	188		
	191				189		
	192			22	190		
25 ЌЕ	193			21	191		
	194				192		
	195	1	164	6	193		
	196		165	31а	194		
	197	19	166		195		
	198		167		196		
	199	31а	168	6	197		
	200		169		198		

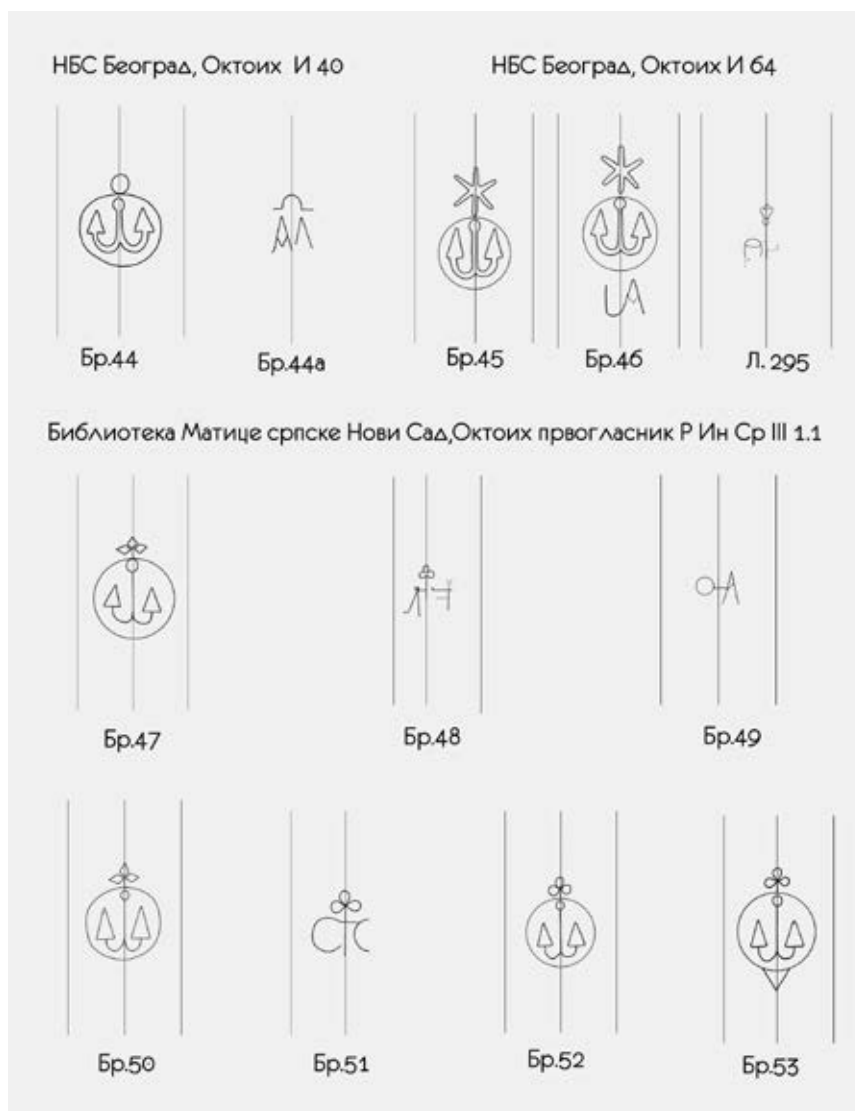
Р. б. Кват.	Идеални примерак	И 40		И 64		БМС	
			фол.		фол.		фол.
26 ЋЅ	201		170		199	19	201
	202		171	20	200		
	203	31a	172	20	201	19	203
	204		173		202		
	205	36a	174	40	203	19	205
	206		175		204		
	207	19	176		205	19	207
	208	19	177	21	206		
27 ЋЏ	209	20	178		207	19	209
	210	37	179	20	208		
	211		180	40	209		
	212	19	181		210		
	213		182	19	211	19	2013
	214	40	183		212	40	214
	215		184		213	40	215
28 ЋН	216		185	20	214		216
	217	31	186	20	215	40	217
	218	19	187		216		
	219	20	188	20	217		
	220		189	20	218	20	220
	221		190		219		
	222		191		220	40	222
	223		192	20	221	20	223
29 ЋФ	224		193		222		224
	225		194	19	223		
	226	19	195	40	224		
	227		196		225		
	228		197	19	226		
	229	3	198		227		
	230	1	199	3	228		
	231		200		229		
30 Ћ	232	19	201		230		
	233	40	202	19	231		231
	234	40	203		232	20	232
	235	40	204	6	233		235
	236		205		234		
	237	20	206	19	235	20	237
	238		207		236		238
	239		208	40	237		239
	240		209		238		

Р. б. Кват.	Идеални примерак	И 40		И 64		БМС	
			фол.		фол.		фол.
31 Љ	241		210	нејасно	239		
	242		211		240		
	243	19	212	19	241		
	244		213		242		
	245	19	214	нејасно	243		
	246		215		244		
	247	40	216	40	245		
	248	19	217		246		
32 Љ	249		218	1	247		
	250	40	219	40	248		
	251		220		249		
	252	19	221		250		
	253		222	19	251		
	254	40	223	19	252		
	255		224		253		
	256	7	225		254		
33 Љ	257	40	226		255		
	258		227	40	256		
	259		228				
	260		229		257		
	261		230	1	258		
	262	20	231		259		
	263	40	232		260		
	264		233	40	261		
34 Љ	265		234		262		
	266		235	19	263		
	267	40	236		264		
	268	40	237	40	265		
	269		238		266		
	270						270
		19					

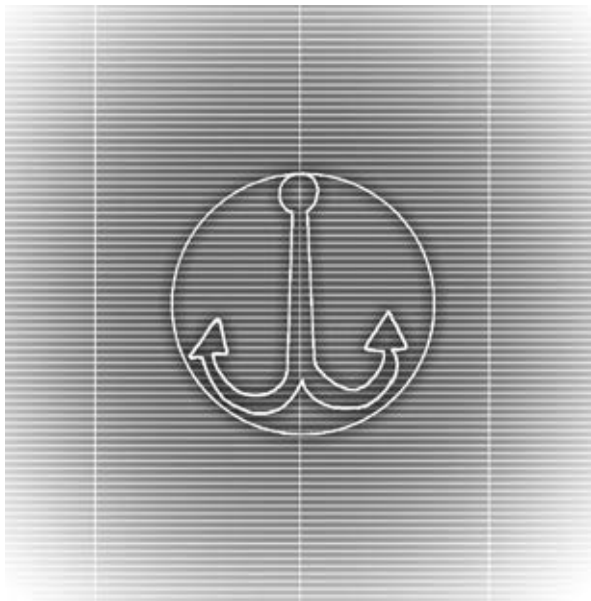
Таб. 1. Табеларни приказ појављивања водених знакова у *Окџоиху љрвојласнику*

Тип	И 40	И 64	БМС	Укупно
1	3	2		5
2			1	1
3	1	1		2
4		1		1
5	1			1
6	1	4		5
7	8	7		15
8	1	2	1	4
9	5	9	9	23
10		1		1
11	1			1
12	3	9	4	16
13		1		1
14	2	3	1	6
14a	2			2
15	1	4	2	7
16	1			1
16a	1			1
17			1	1
18		2		2
18a			1	1
19	13	12	6	31
20	4	9	4	17
21		2	1	3
22		2		2
23			1	1
24		1		1
25	1	1	2	4
26	4	8	2	14
26a			1	1
27			1	1
28	2	2		4
29	3		1	4
30			1	1
31	4		3	7
31a	16	10		26
32	1		1	2
33		1		1
34			1	1
35		1		1
36		5	1	6
36a	3	2	1	6
37	4	15	6	25
37a	2	3		5
38	1		1	2
39	1	2		3
40	11	9	4	24
41	1			1
42	1	1	2	4
43	1	1		2
Нејасно	4	4		8
Свега	108	133	60	305
Укупно знакова				297

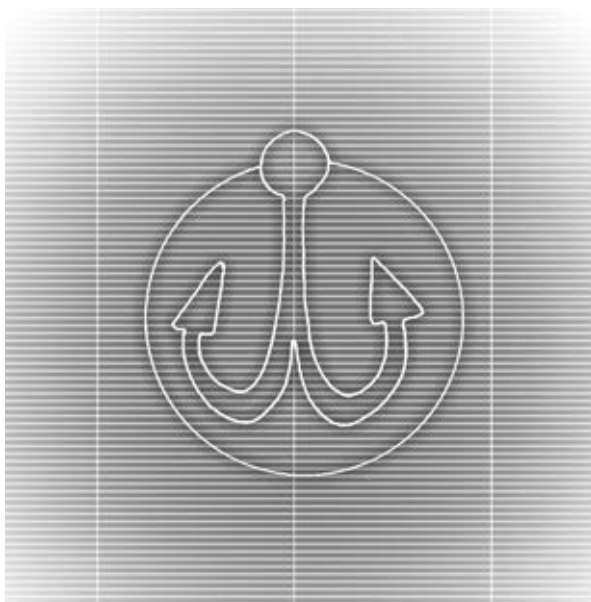
Таб. 2. Учесталост појављивања водених знакова у Октоиху првогласнику

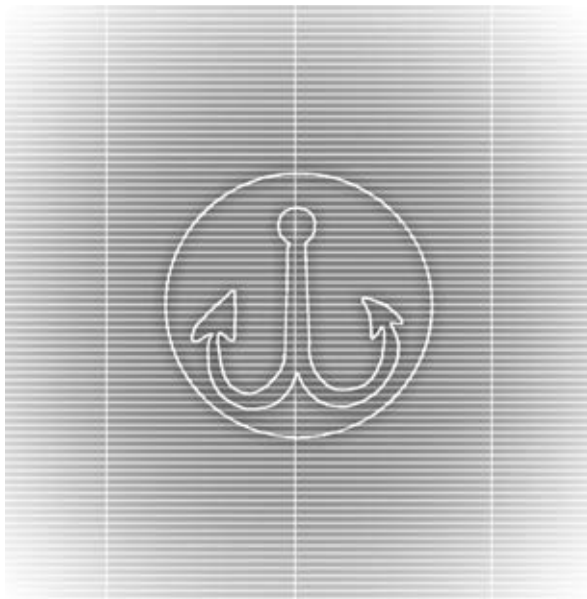
Таб. 3. Водени знаци у рукописним листовима *Октоиха њејџојласника*

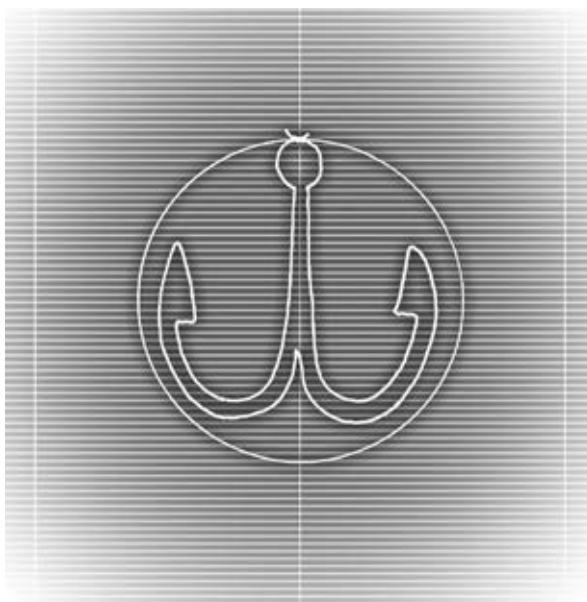
1

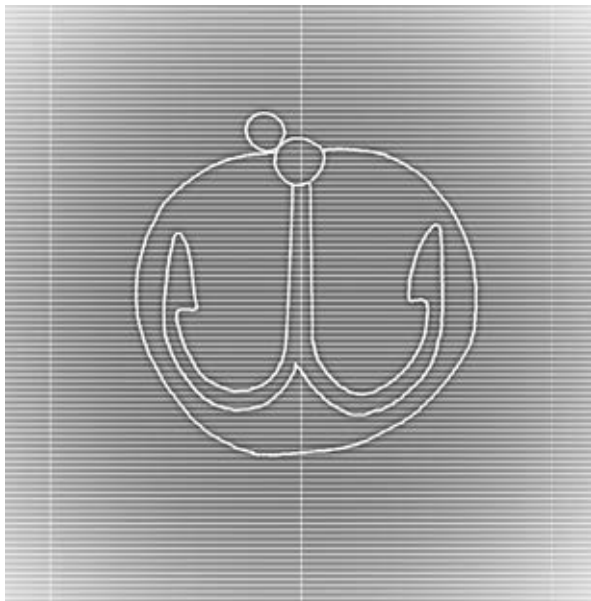
2

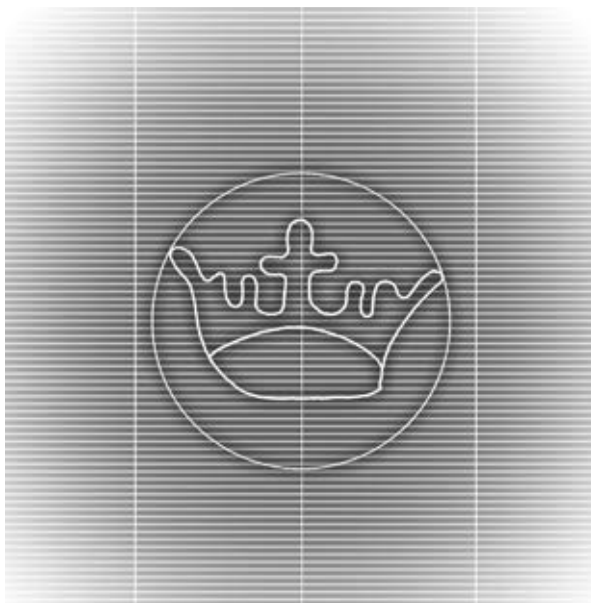
3

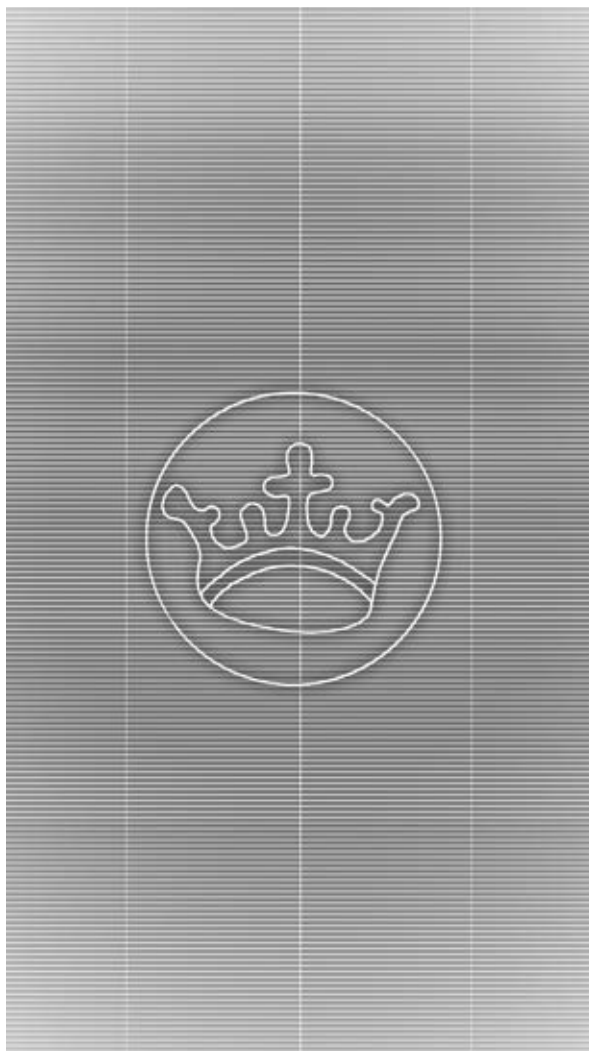
4

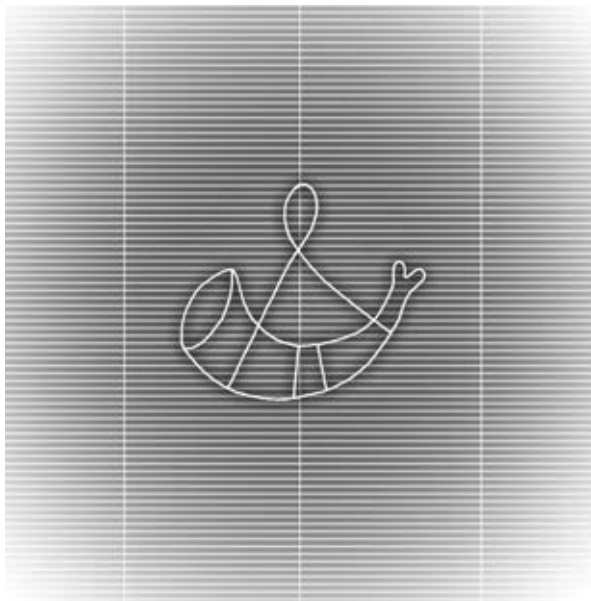

5

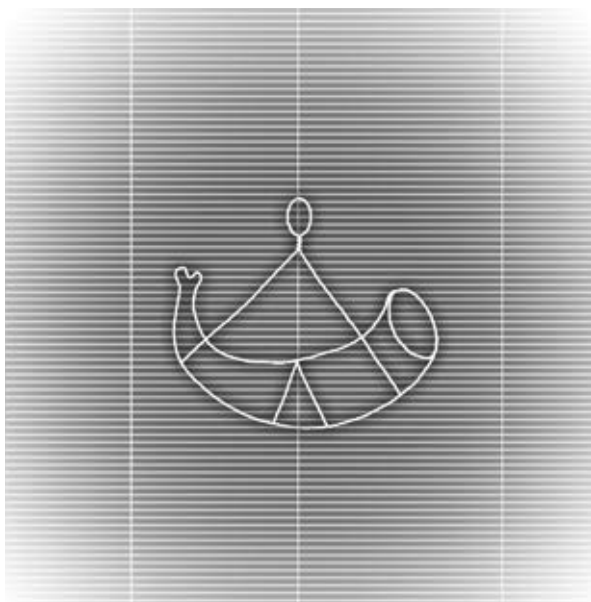

6

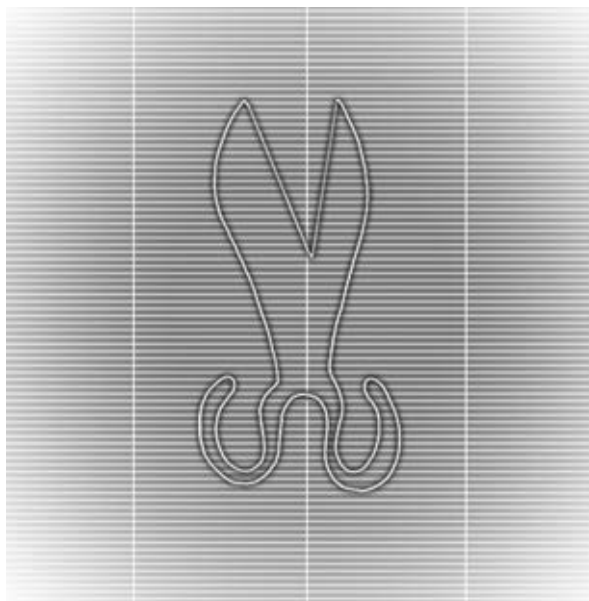

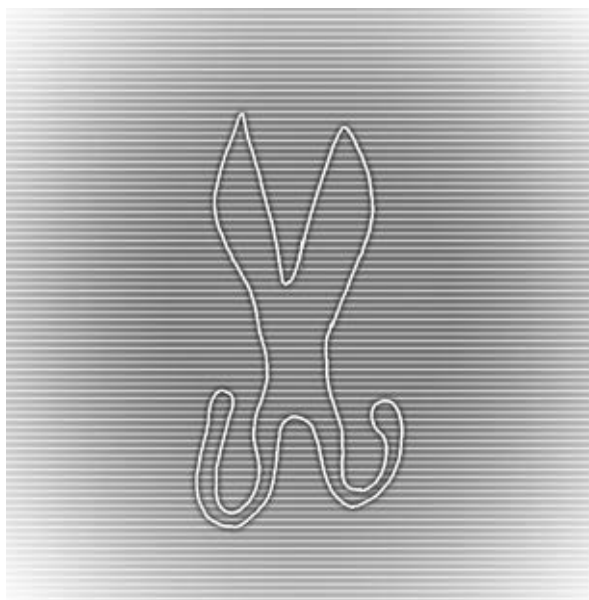
8

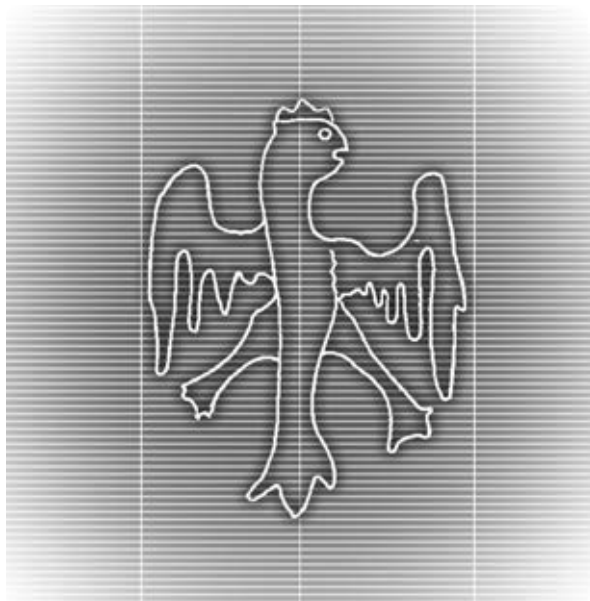
9

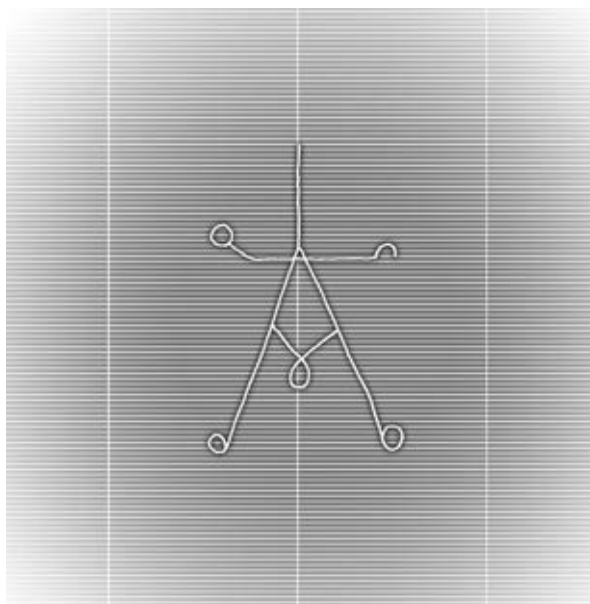
10

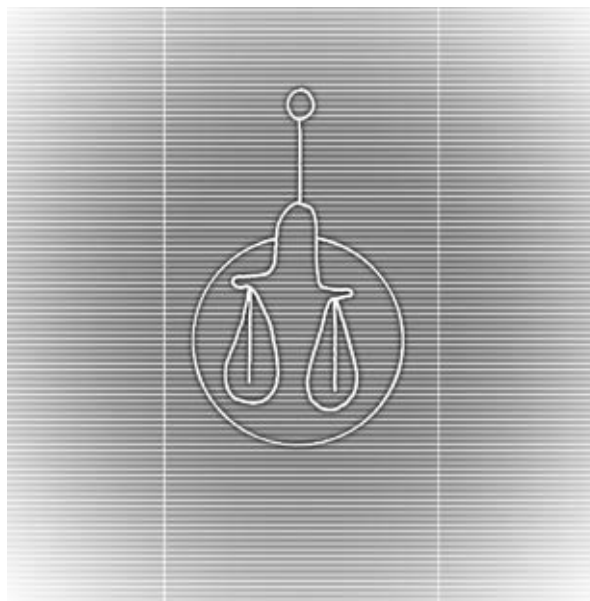
11

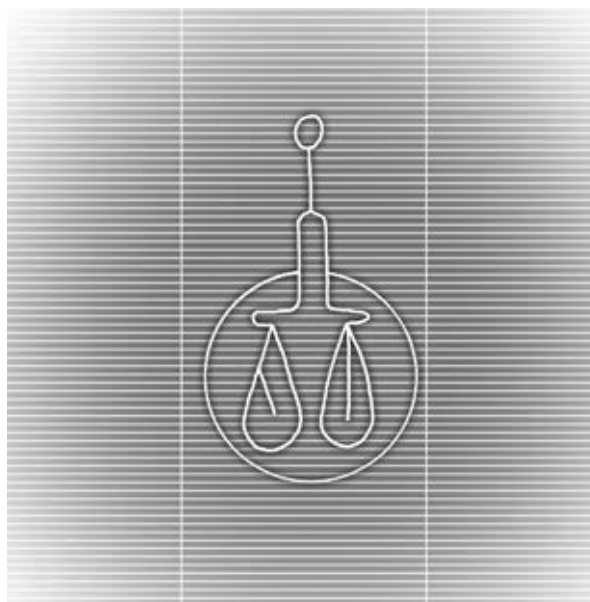
12

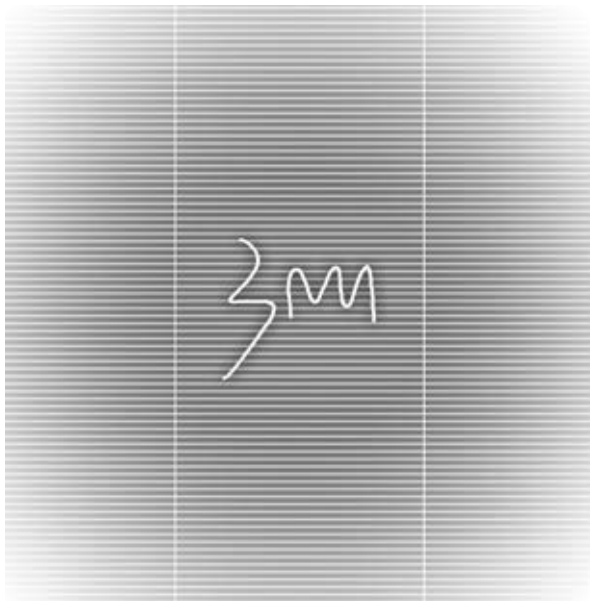
13

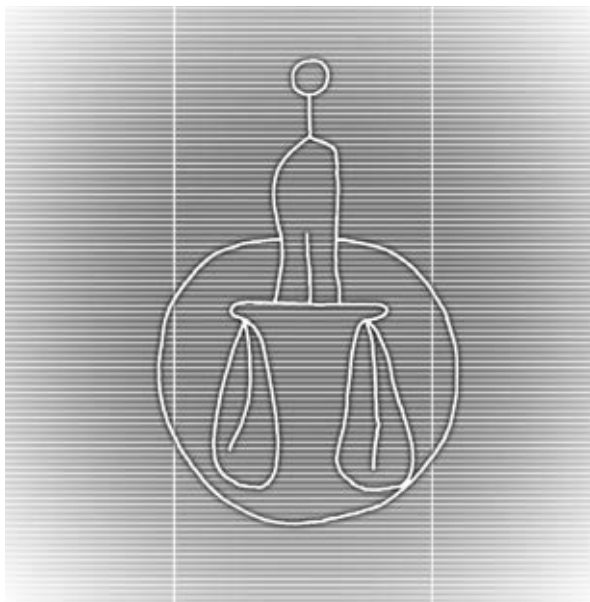
14

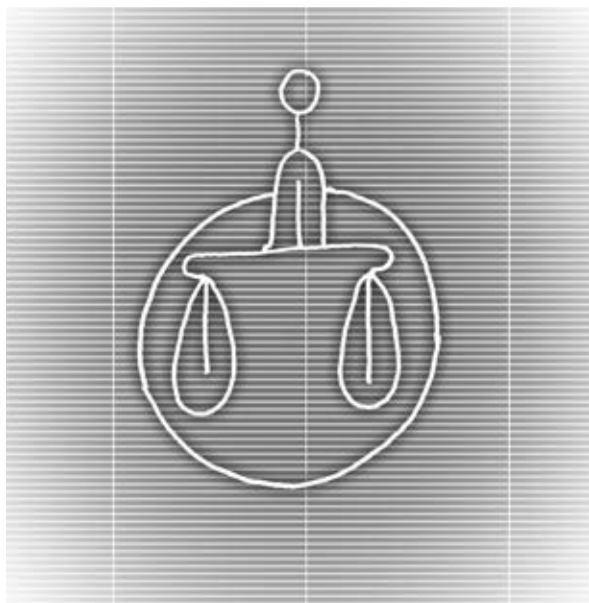
14a

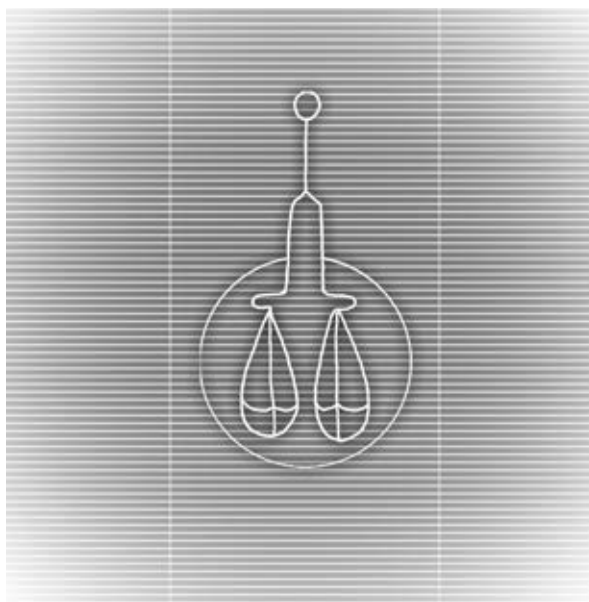
15

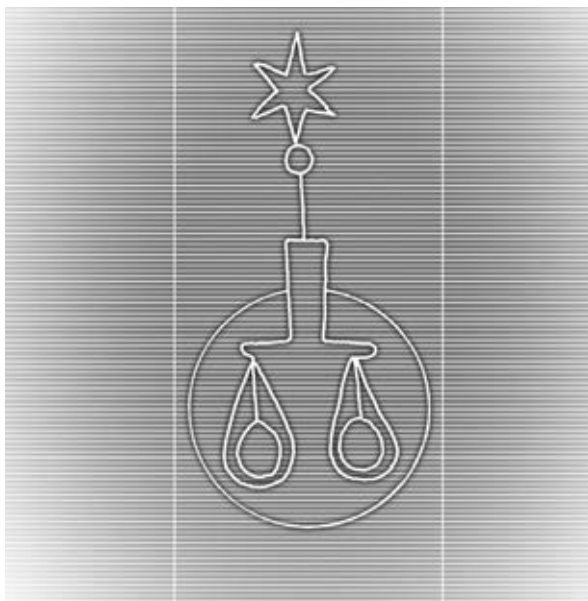
16

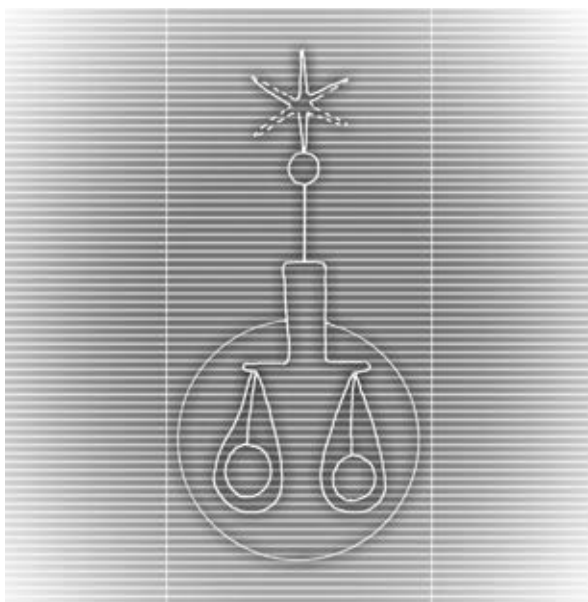
16a

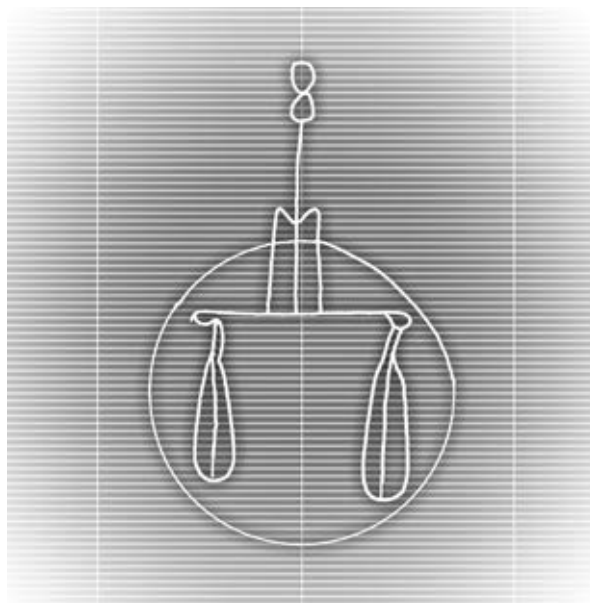
17

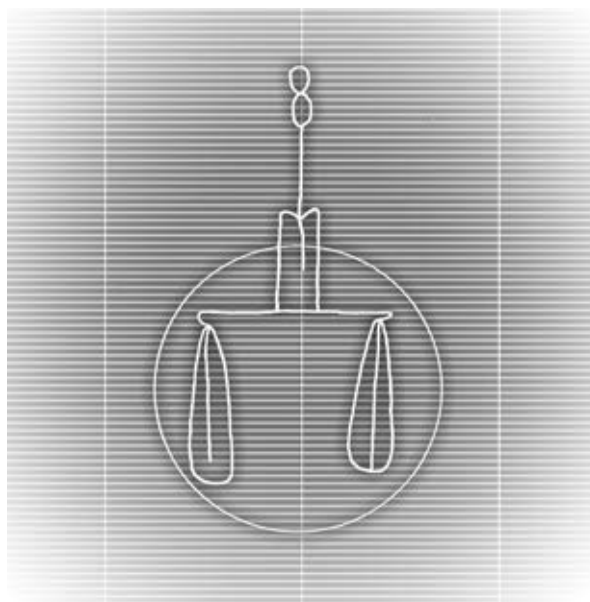
18

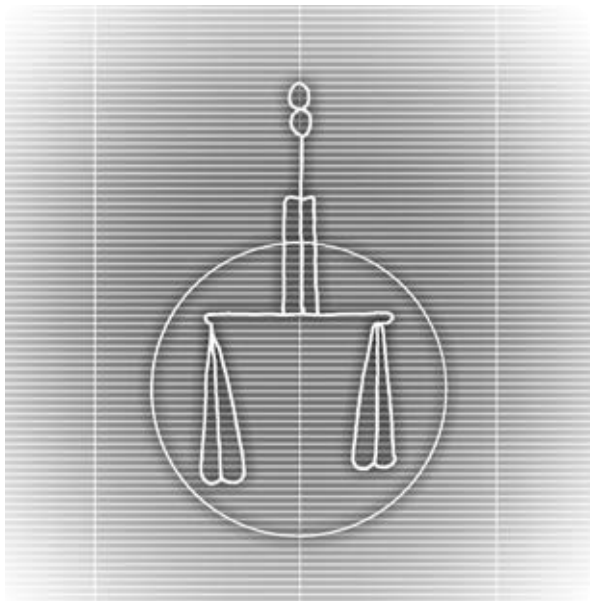
18a

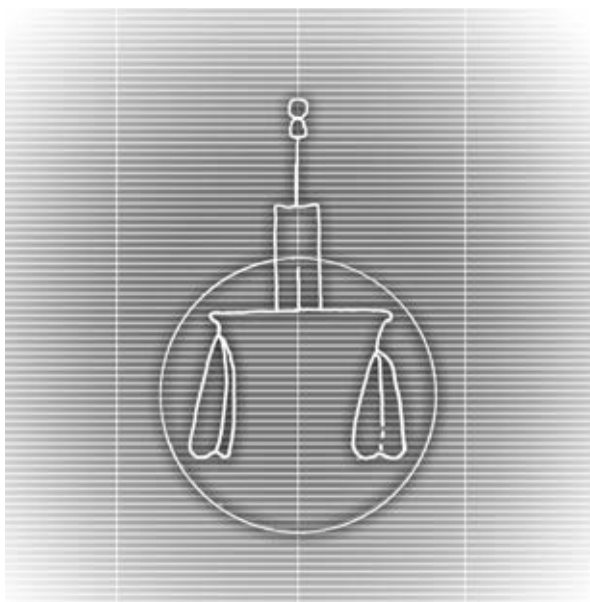
19

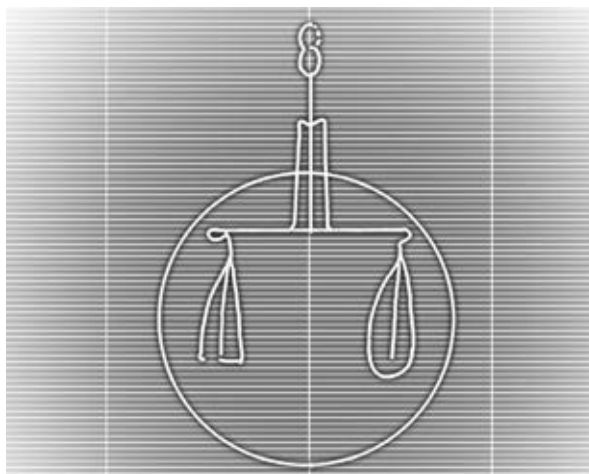
20

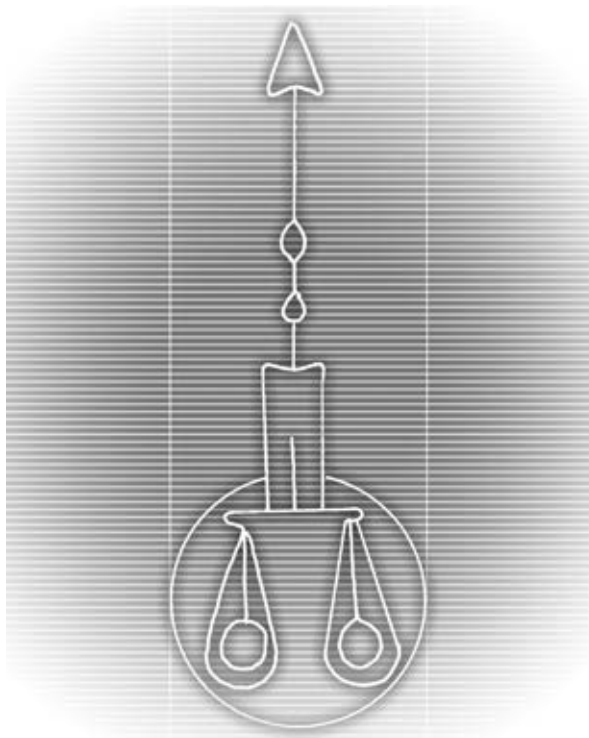
21

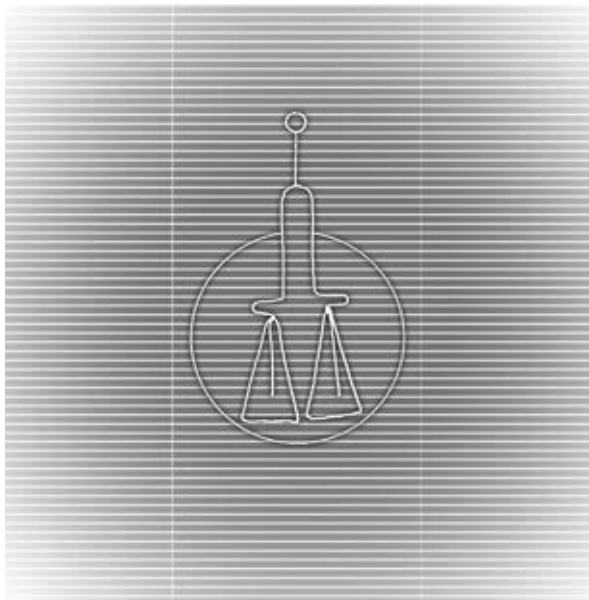
22

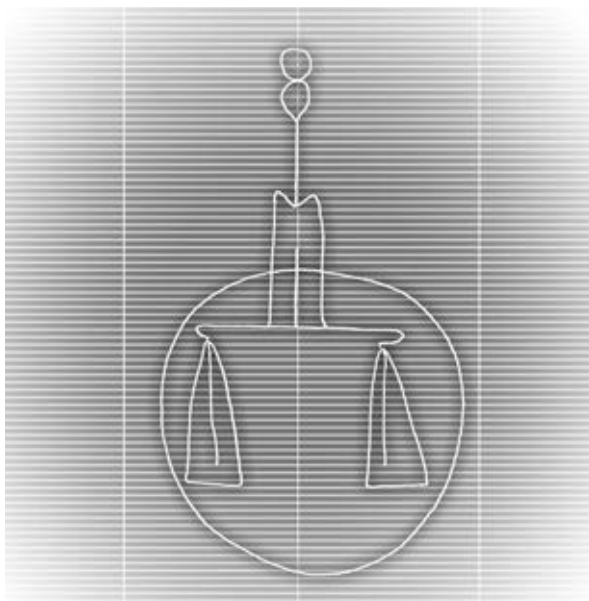
23

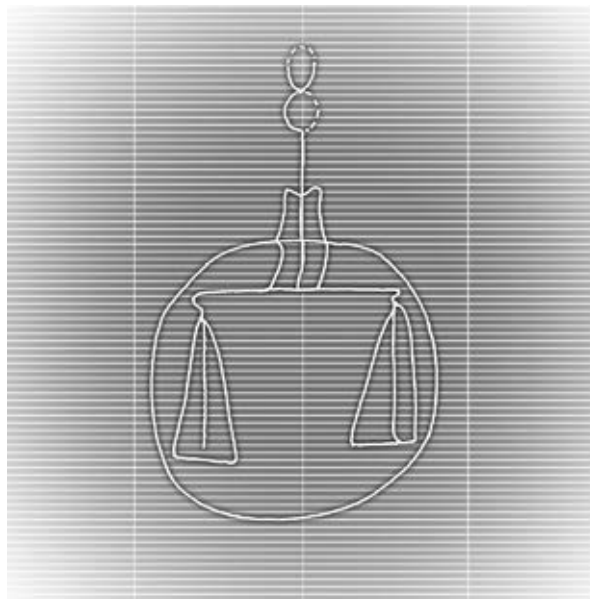
24

25

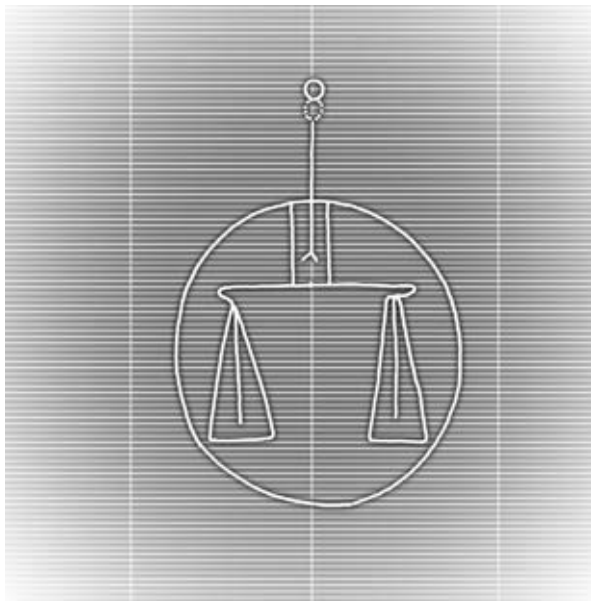
26

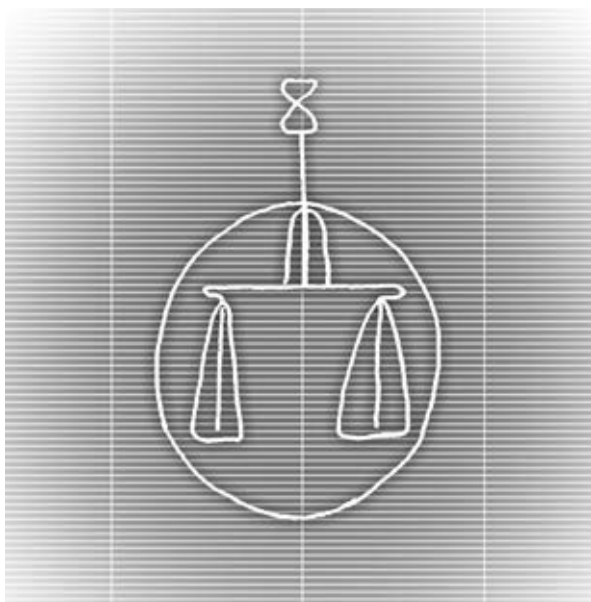
26a

27

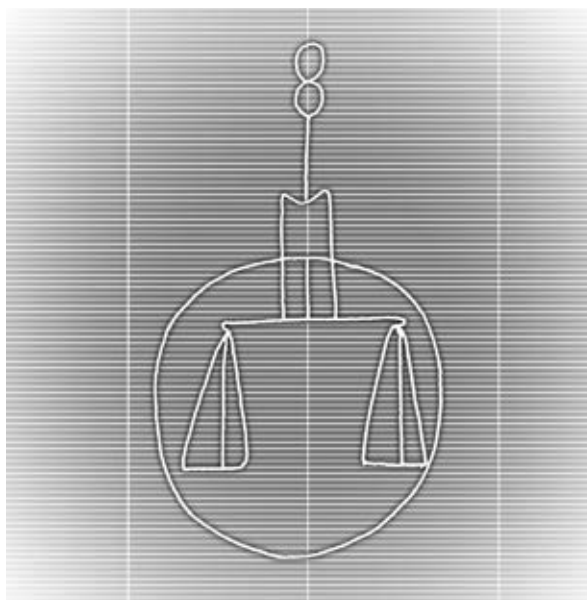
28

29

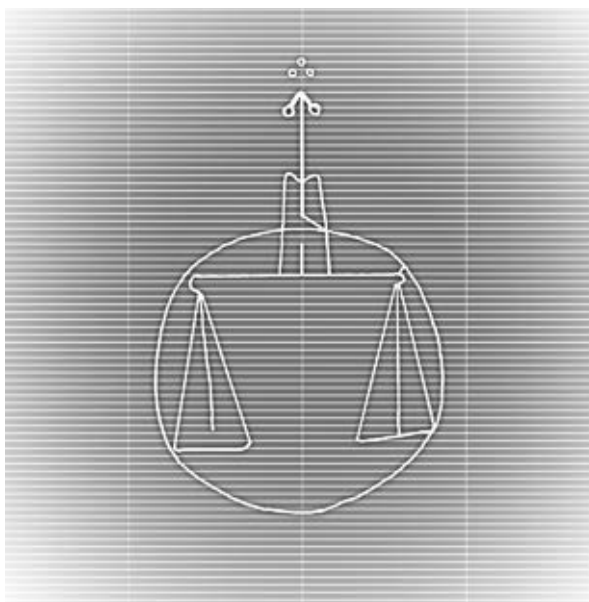
30

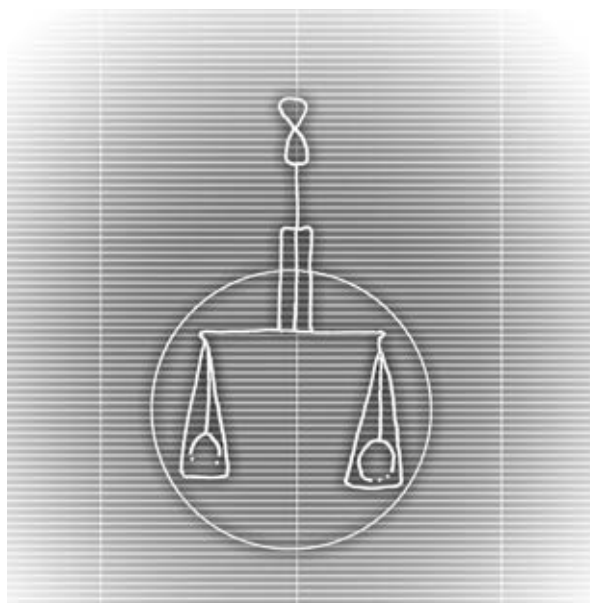
31

31a

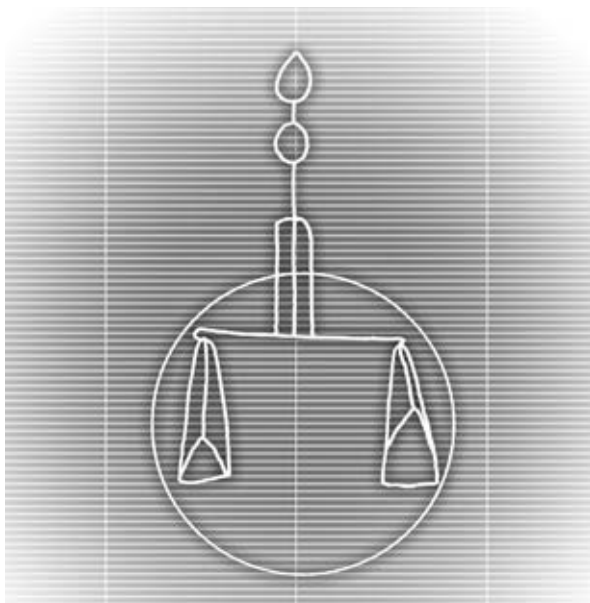
32

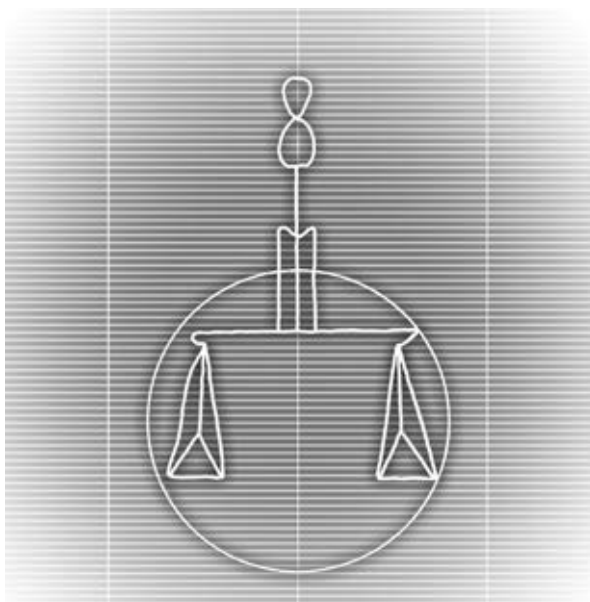
33

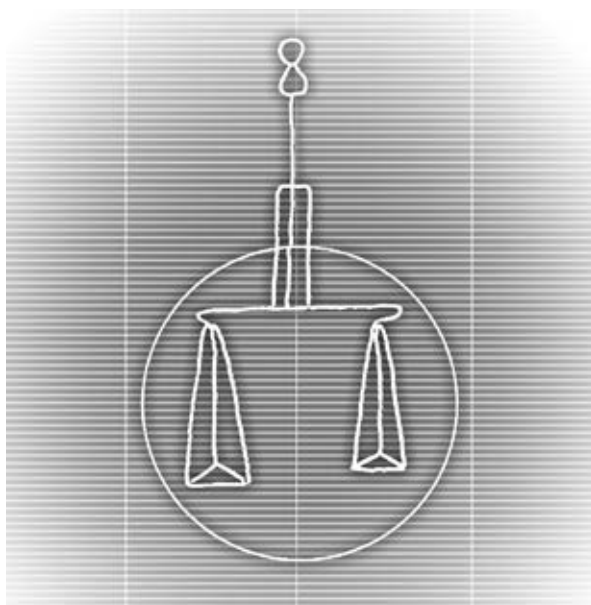
34

35

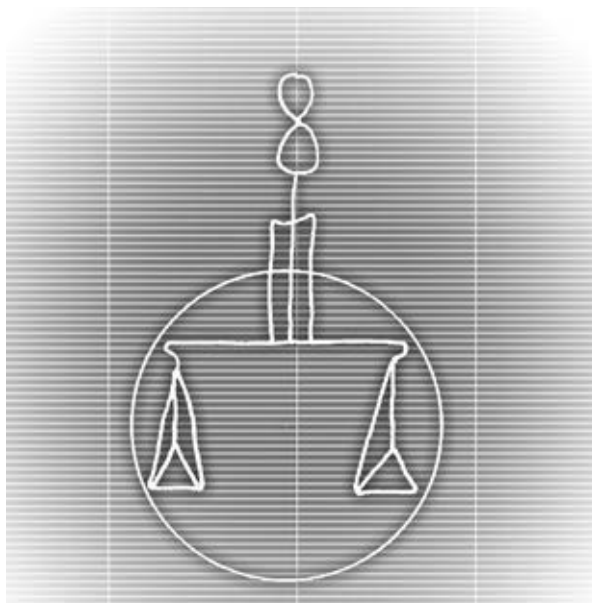
36

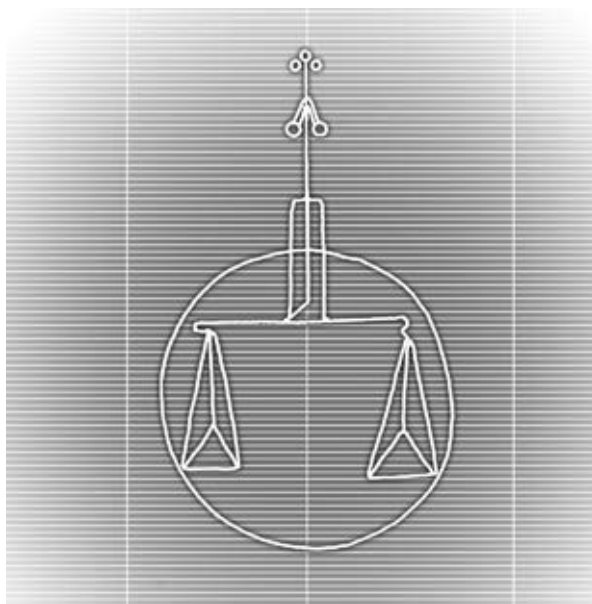
36a

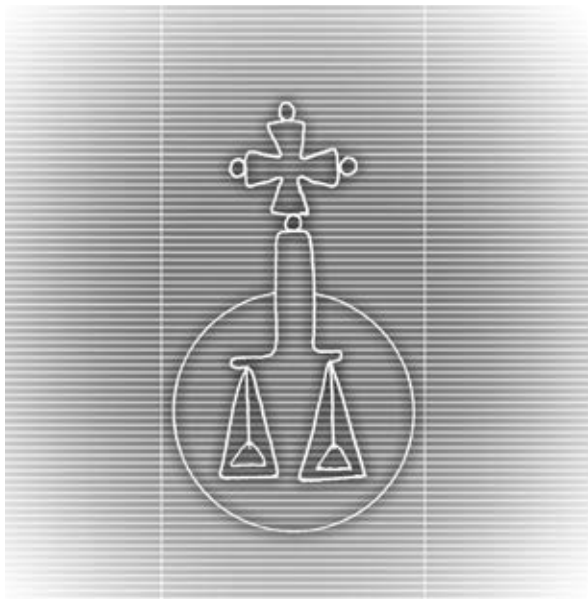
37

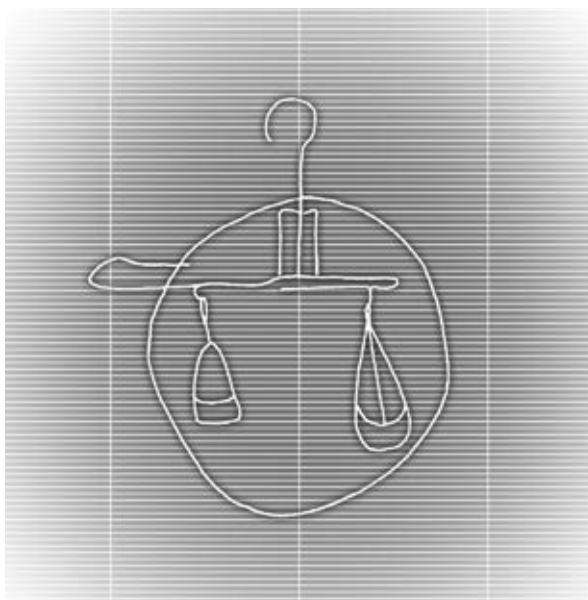
37a

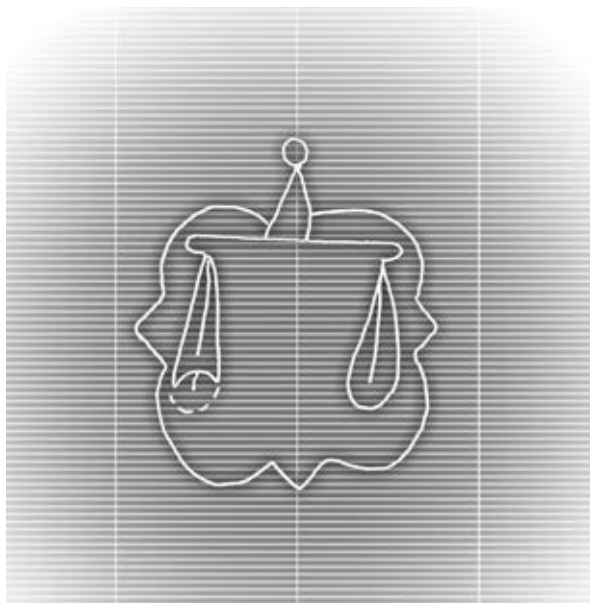
38

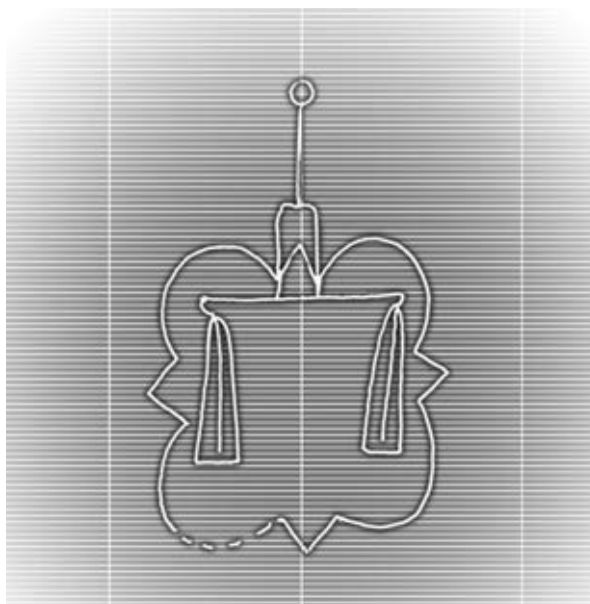
39

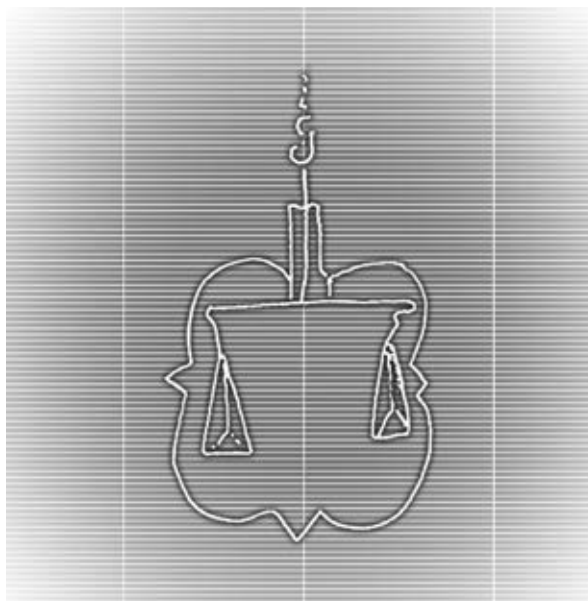
40

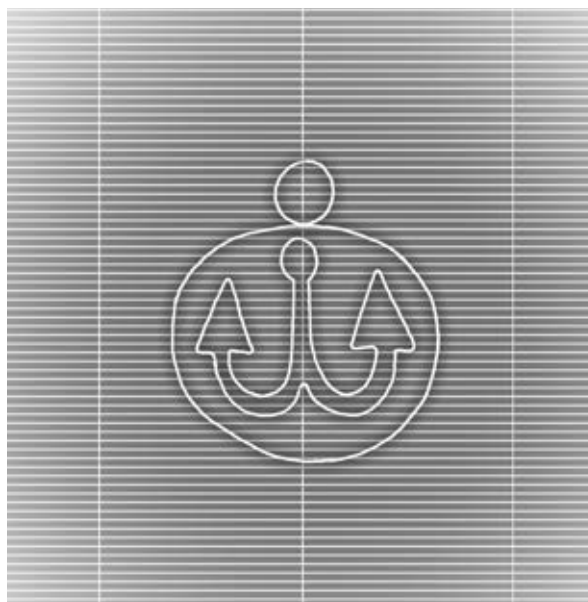
41

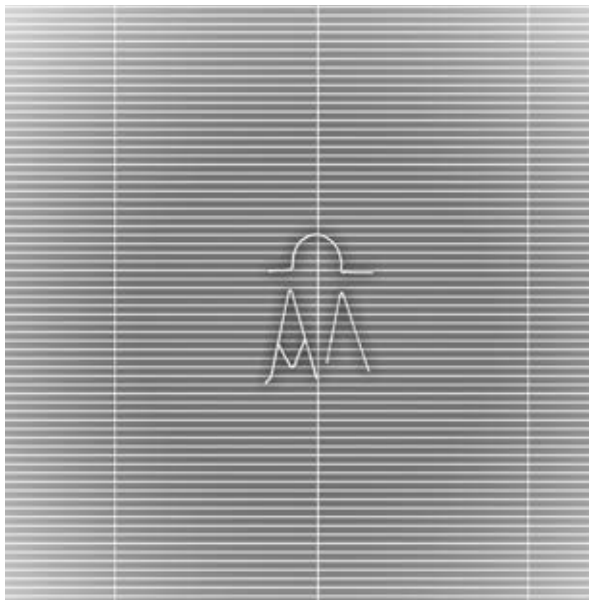
42

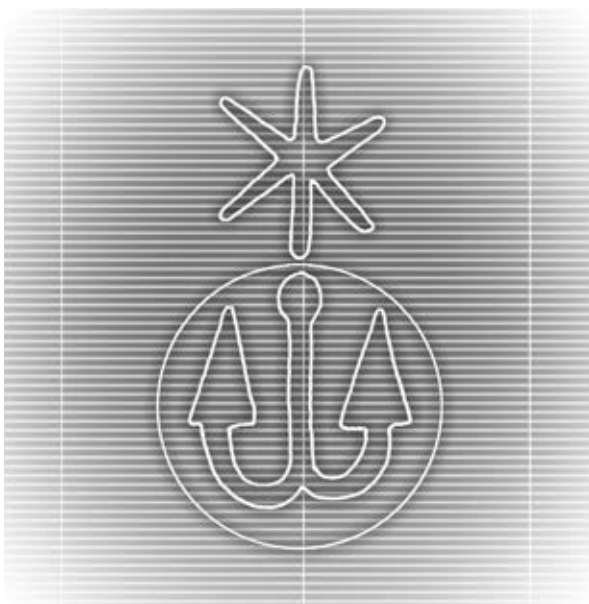
43

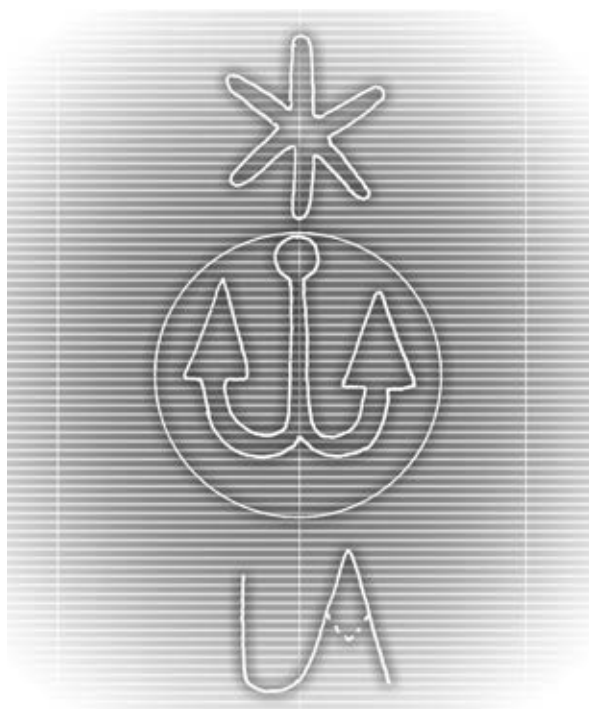
44

44a

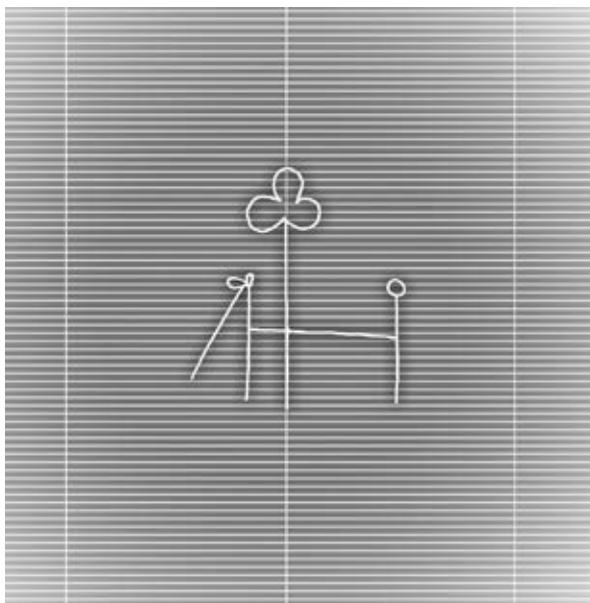
45

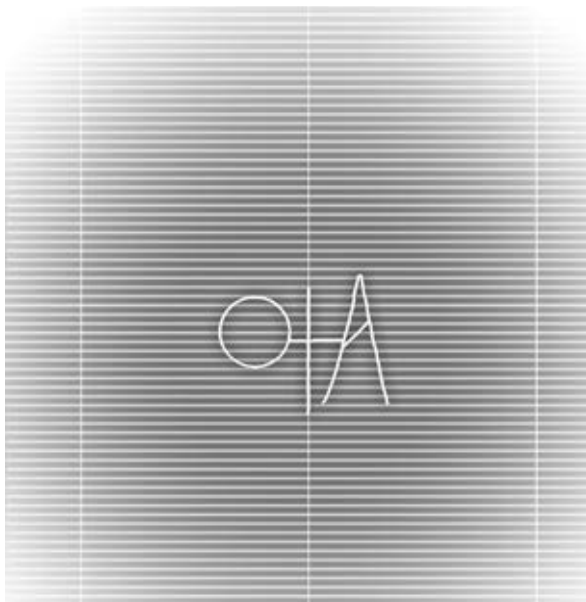
46

47

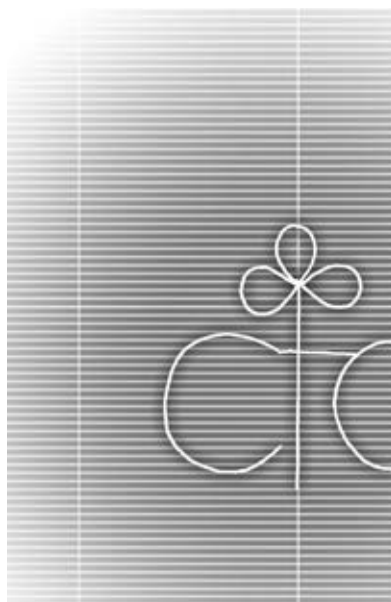
48

49

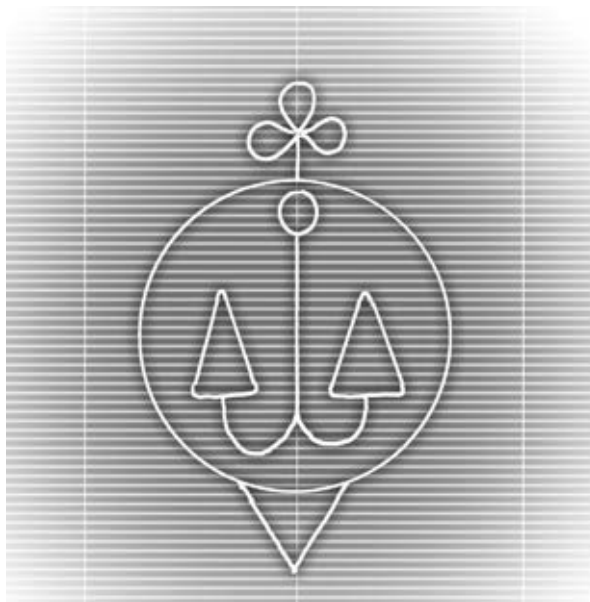
50

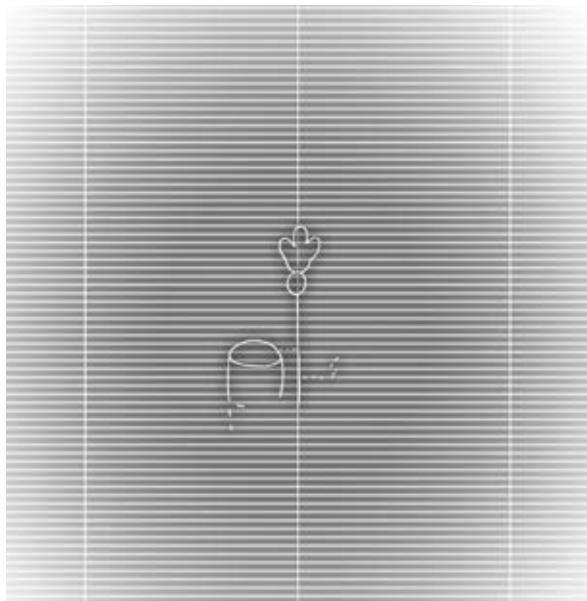
51

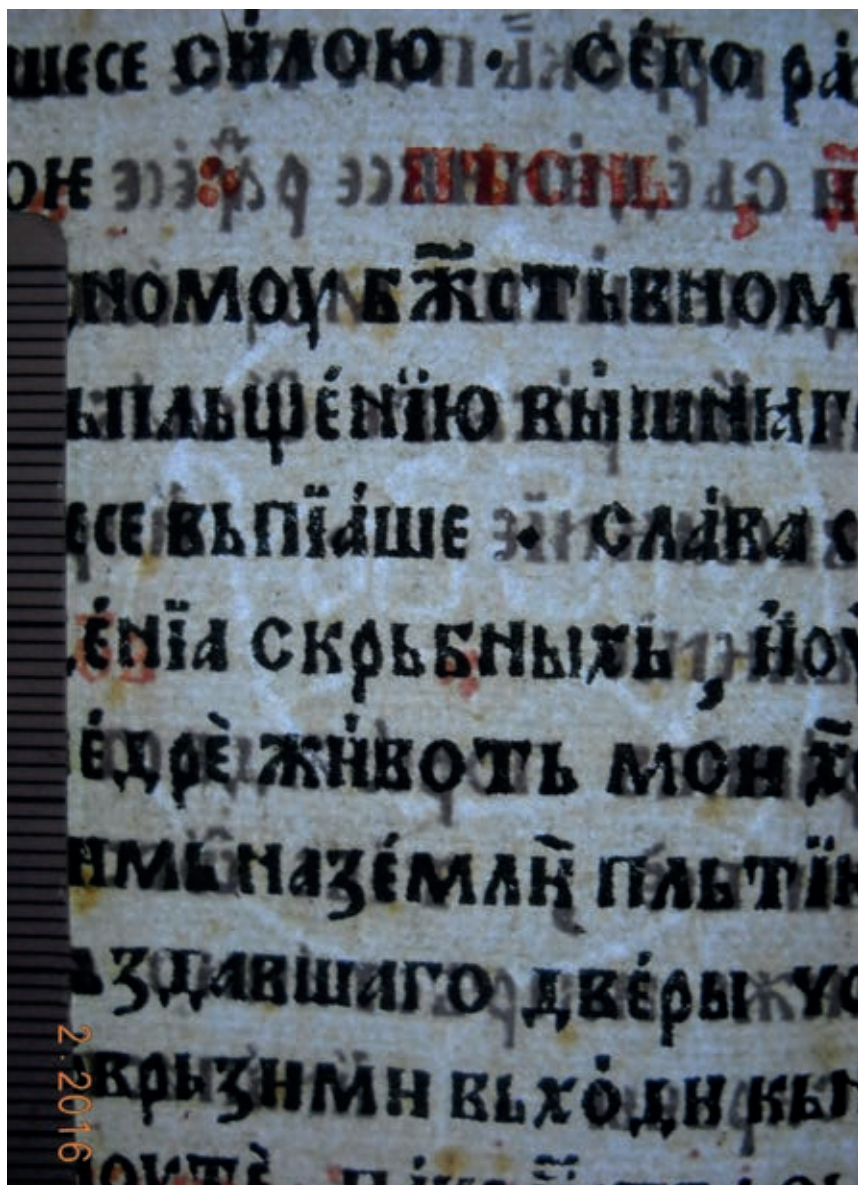
52

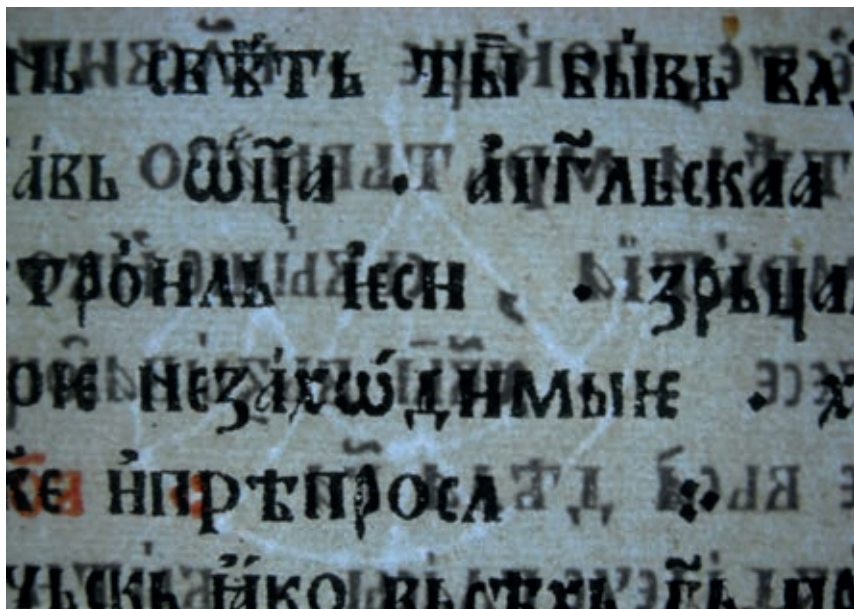
53

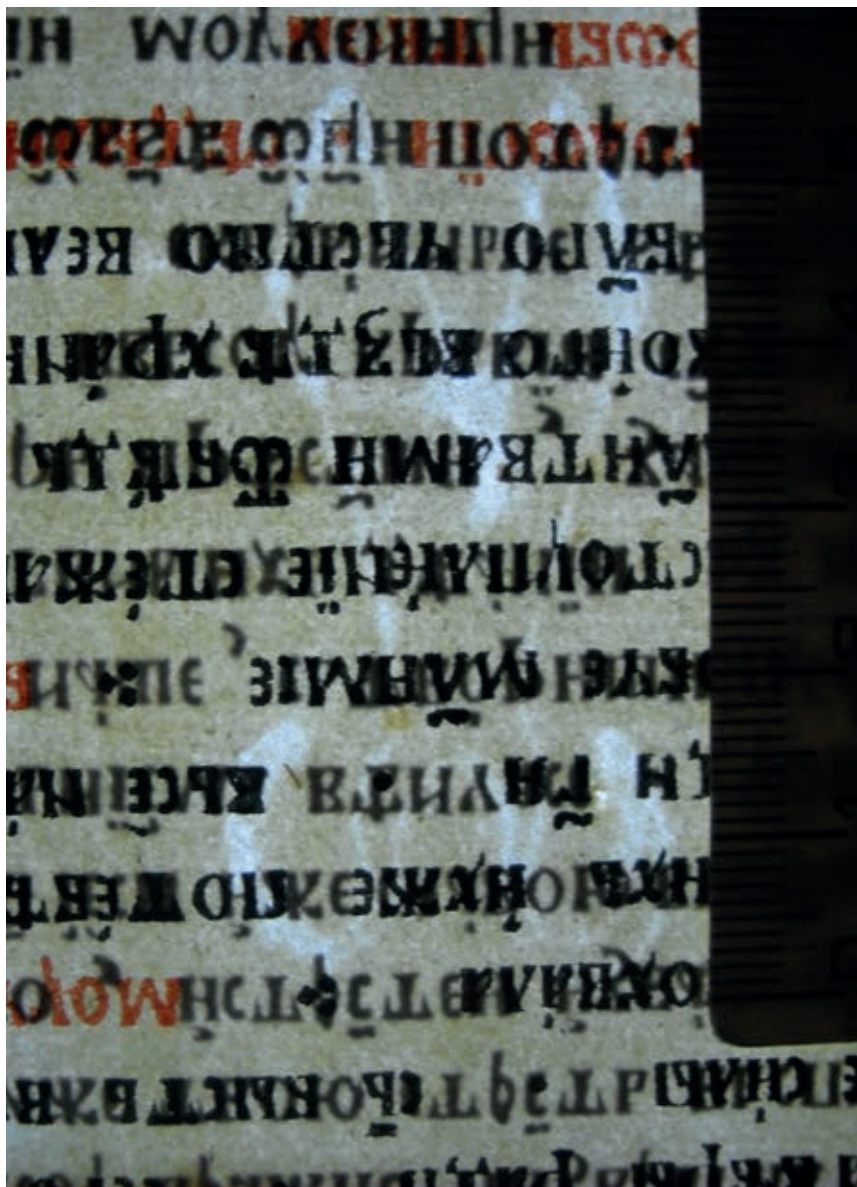
Некомплетан водени знак, НБС И 64, л. 295

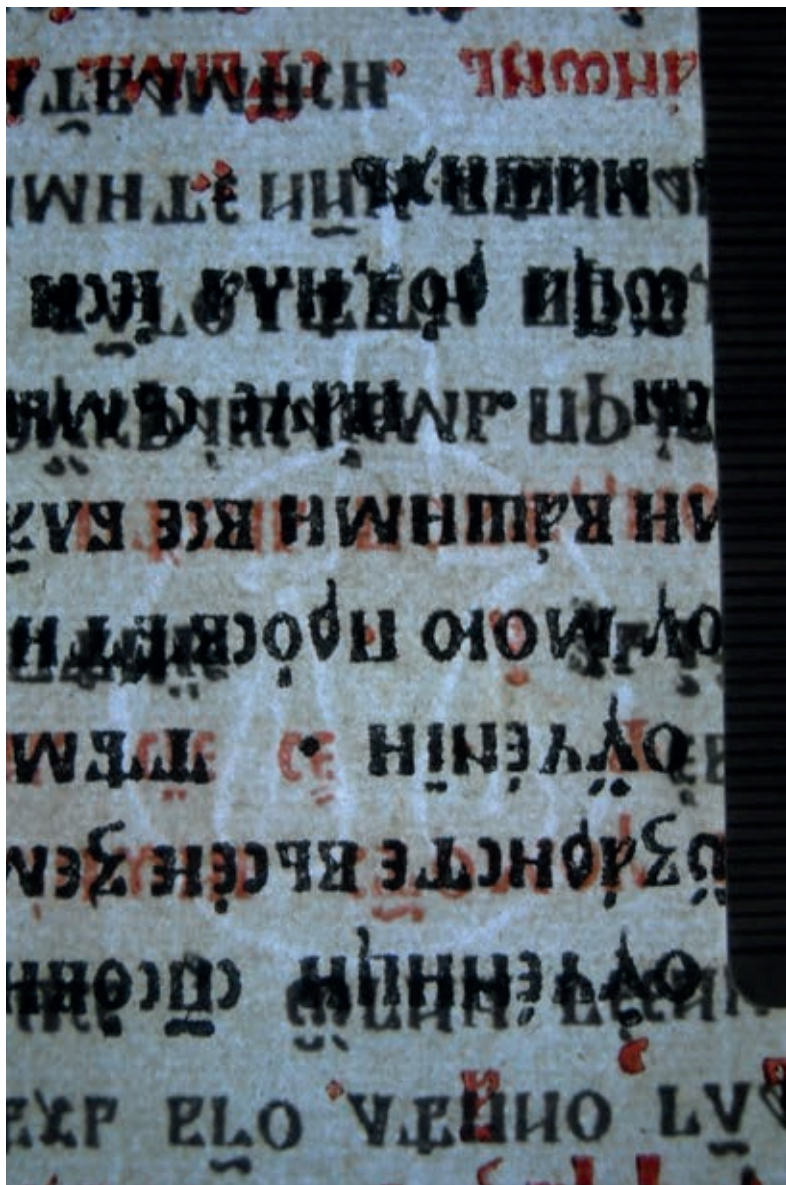
Сл. 1. Круна са њеј зубаца у крују (б) НБС И 40 л. 65 (52).

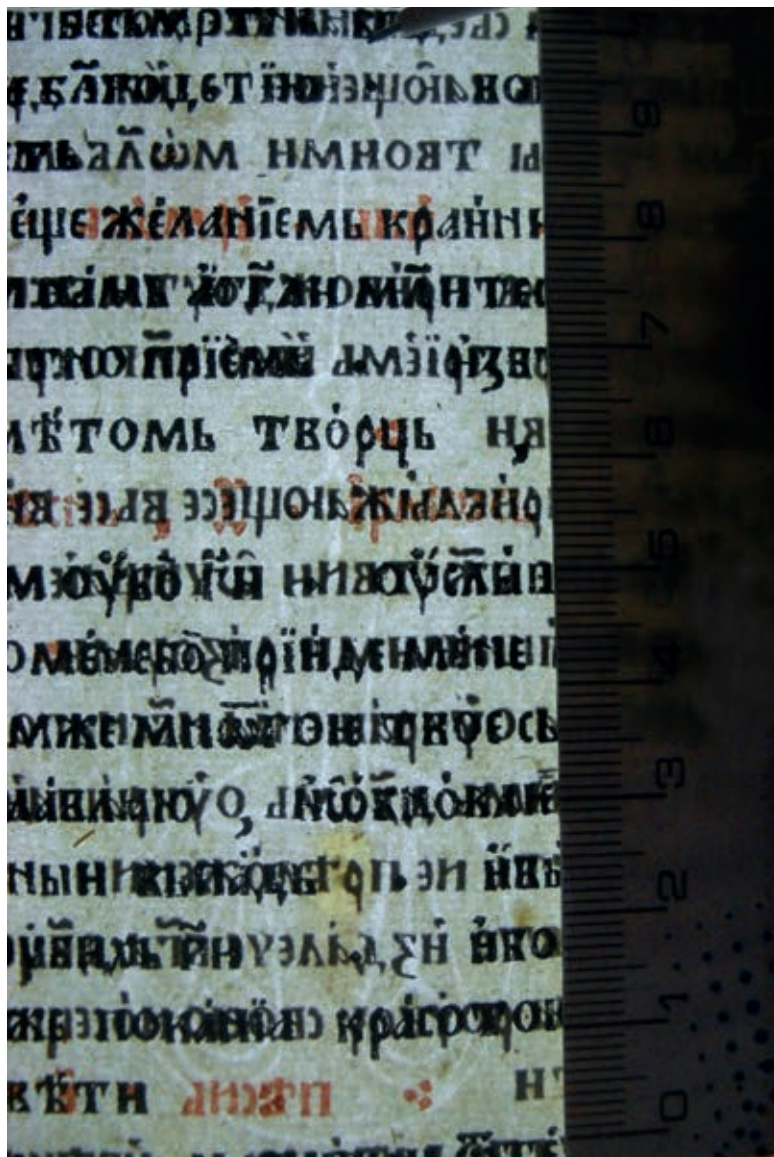
Сл. 2. Ловачки рої са две сјојене линије као А (9). НБС И 64, л. 20 (18)

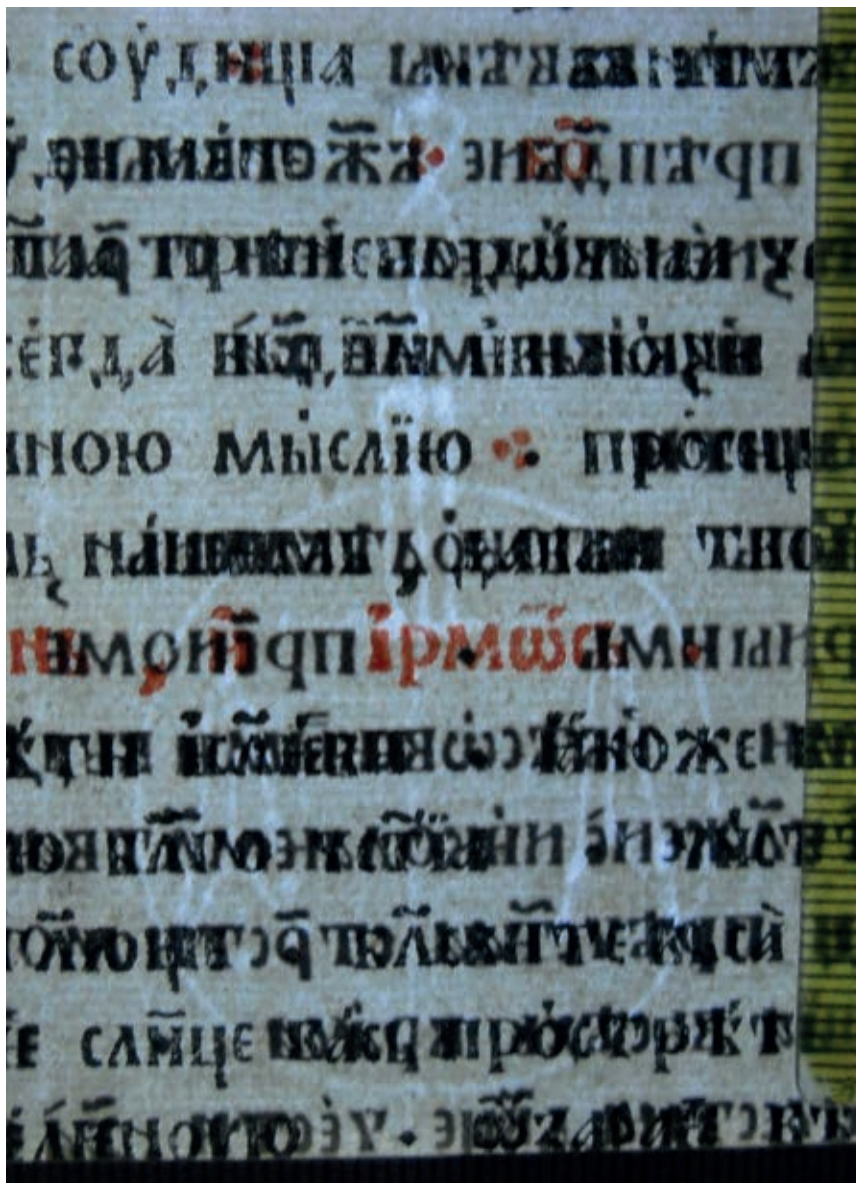
Сл. 3. Маказе сѣандарној ѿиѿа (10), НБС И 64, л. 33

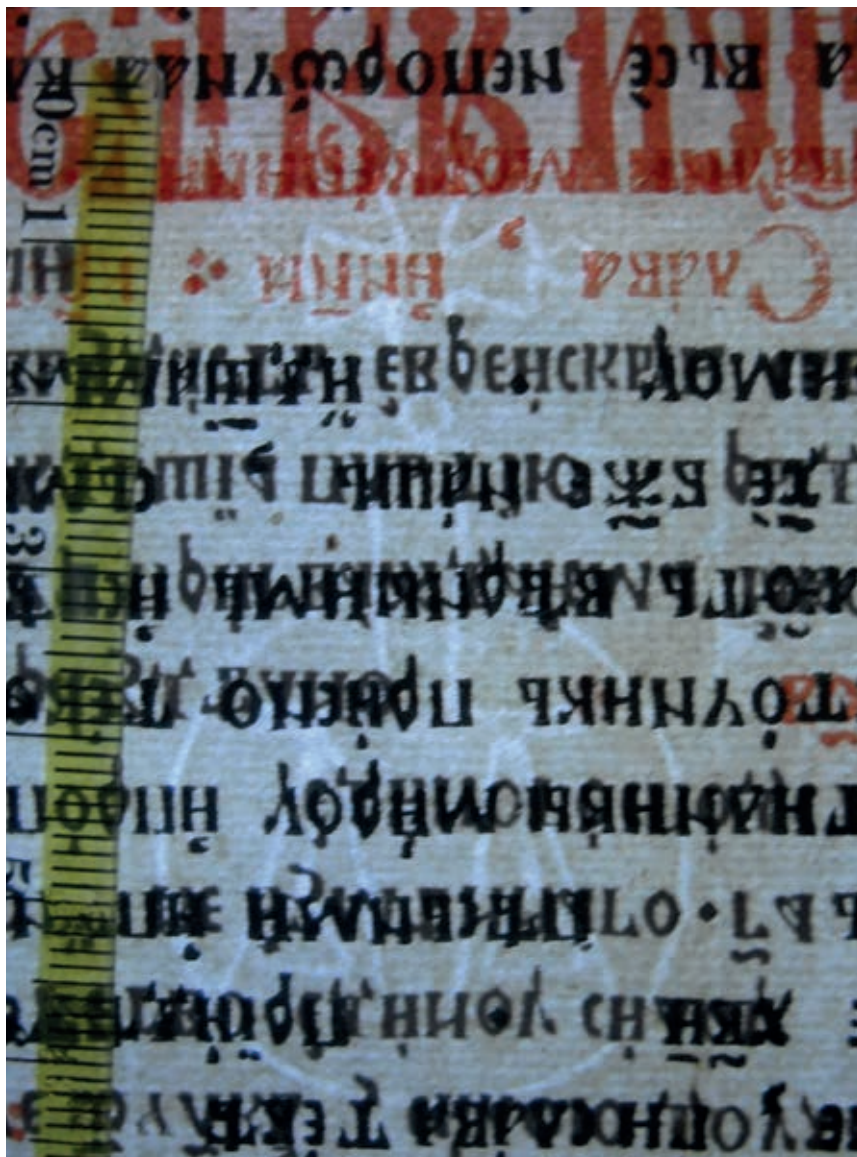
Сл. 4. Теразије овалних ѿасова у крују са алком (14), НБС И 64 л. 44 (42)

Сл. 5. Теразије овалних *џасова* у крују са осмицом, сѝрелом и крујом у *џасовима* (24), НБС И 64 л. 87 (85)

Сл. 6. Теразије ѿроуіласїих ѿасовау круіу са осмицом (37), НБС И 64, л. 48 (46)

Сл. 7. Теразије равних ѿасова у крују са крсѿом и висѿим ѿроуѿласѿим ѿасовима (39), НБС И 64, л. 58 (56)

ЗАШТИТНА ИМЕНА У ДЕЧАНСКОМ ПОМЕНИКУ (1595–1938)

ДРАГАНА НОВАКОВ*

Айспиракѝ: У овој раду аутор разматра заштитна имена која се јављају у рукописној књизи *Поменик манастира Дечана* (Деч. 109). Поменути антропонији посведочени у овој *Поменику* само су део словенских имена, тачније речено: српске средњовековне антропонијије.

Кључне речи: заштитна имена, антропонији, Поменик, манастир Високи Дечани.

Рукописна књига *Поменик манастира Дечана*¹ једна је од најрепрезентативнијих књига дечанске ризнице. Настала је у самом манастиру Високи Дечани (Косово и Метохија). Главни писар јесте даскал Димитрије из Јањева, али се осим њега у току више од два века јављају и други. Уписивање приложника почело је 1595. године, а после тога се нижу спискови имена, белешке и записи који обухватају временски распон од краја XVI па до XX века (последњи запис јесте из 1938. године).

* Драгана Новаков, Државни универзитет у Новом Пазару, dragananovakov1@yahoo.com

¹ Поменик (поменѝник) јесте црквена, богослужбена књига, коју су састављали средњовековни српски писари за потребе чинодејствовања свештеника у олтару цркве, пре почетка Божанске литургије (на светој Проскомидији), када се распојеђује евхаристијски хлеб на дискосу, улива вино у свети путир, и помињу имена живих и упокојених хришћана. То је, заправо, зборник, парусија (реч парусија јесте грчка (παρουσία) и има више значења. Једно од њих јесте и помен, тј. „црквени обред – онима који нису више на овој свету”, в. Давидов 1994, 5) са именима почивших и живих чланова владалачких породица српске средњовековне државе, српских светитеља, црквених достојанственика, монаха, монахиња, свештеника, ктитора, духовне и световне властеле, као и обичних мирјана, али и свих оних који су својим делима заслужили црквени помен, и јавно помињани за време богослужења. Више о поменицима в. Даниловић 1999, 551. Рукописна књига под називом *Поменик манастира Дечана* (*Проскомидија манастира Дечана*) чува се у Народној библиотеци Србије у Београду под сигнатуром Деч. 109. О овој рукописној књизи в. више у Ојис *ћирилских рукописних књига*... 2011, 451–455.

Грађа коју ћемо анализирати тиче се рукописне књиге *Поменик манастира Дечана* коју највише везујемо за територију јужнога дела Србије. Тај материјал је показао да је именослов Срба, пре свега на Косову и Метохији током XVI и XVII века, а и касније, сачувао основне карактеристике општесловенскога антропонимијскога система. То стање потврдио је списак имена приложника који су могли бити (као и у осталим српским поменицима),² наравно, и из других делова Србије.

Поменичке књиге подељене су на поглавља, према категоријама оних који се уписују. Припадници вишега сталежа имали су привилегију да се њихова имена нађу на почетним листовима, на основу чега се могао видети и њихов социјални и економски статус (архиепископи, митрополити, деспоти, деспотице, војводе и њихове госпође и сл.). Њихови антропоними углавном су хришћанског порекла.

Отприлике, од половине рукописне књиге углавном почиње уписивање мирјана, обичних људи, што је случај и у дечанском *Поменику*. Тачније, имена тих приложника овде почињу од листа 77, где на почетку пише:³ *Здѣ помѣнь бл[а]гочѣивѣмъ хрѣстїаномъ и всѣмъ болярѣмъ.*⁴

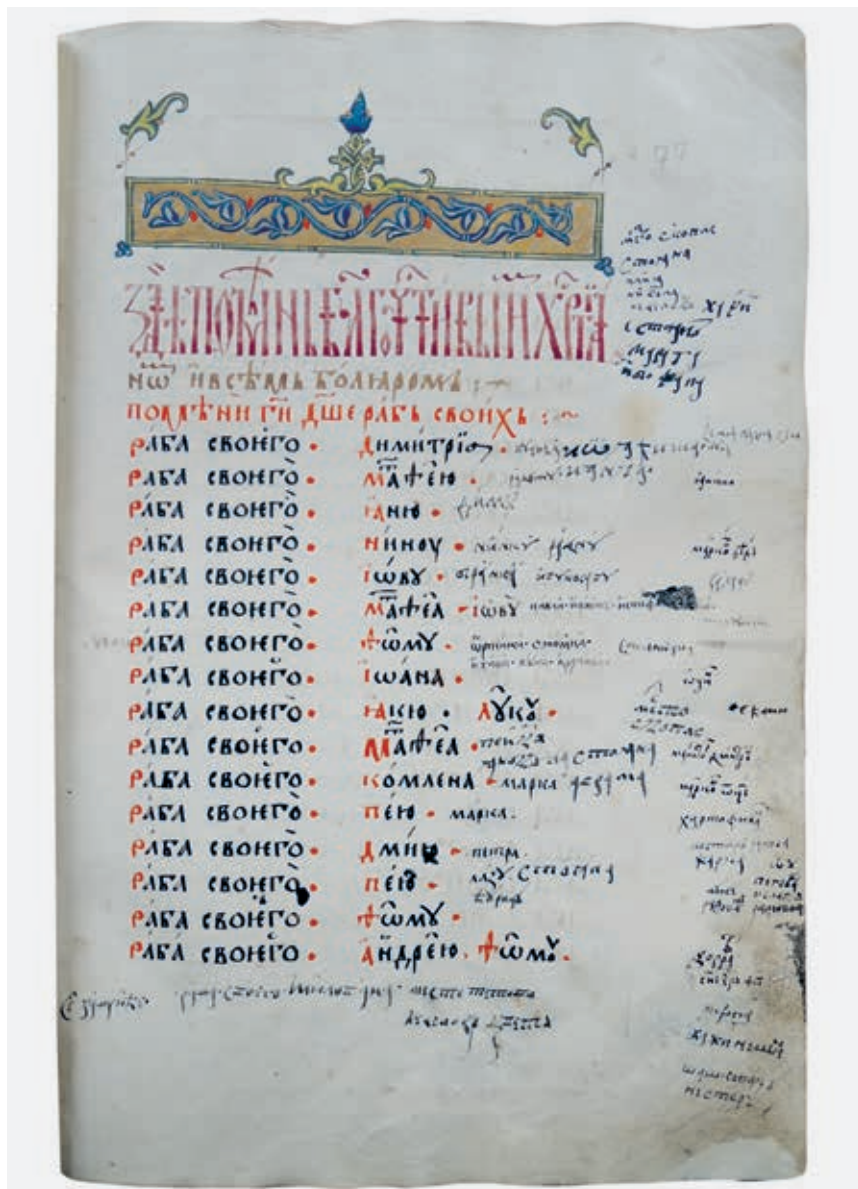
Анализа другогa дела *Поменика* где се уписује обичан свет, пружа могућност за семантичку анализу, јер су управо ти антропоними одраз прасловенске баштине у којем се рефлектују углавном српска народна имена. Овај корпус био је предмет наше анализе и у њему заштитни антропоними.

Словенска имена уопште, припадају индоевропској групи антропонима. А српска имена словенског порекла сачувала су, разуме се, готово све семантичке категорије из прасловенског антропонимијског система. Богатство личних имена словенског порекла и њихова мотивација уопште, изузетно је разноврсна и занимљива.

² На пример ситуација је сасвим иста и *Поменику манастира Крушегола* (МСПЦ 240), в. Новаков 2017.

³ В. Сл. 1.

⁴ Бољарин у старо време представља човека властеоског реда, а касније и сваког угледнијег и имућнијег човека који није морао бити властеоског реда, RJA I, 1880–182, 534. Врло је занимљиво да се само у овом *Поменику* (у односу на пример, на два крушедолска: МСПЦ 240 и Турн–Северин 14731; потом на *Поменик ђећки*, САНУ 61; *Поменик манастира Свете* Тројице, Пљевља 74; *Поменик манастира Крке*, Крка 57) региструје лексема *бољари* која није забележена у поменутих поменицима ни на једном месту, нити на почетку таквог поглавља (где почиње да се уписује обичан свет). Такође, у наведеним поменицима изостају и било какви украси на тим местима, који се јављају у Деч. 109.

Сл. 1. Дечански ѿменик, Деч. 109, л. 77

Заштитна имена које следе⁵ односе се, пре свега, на антропониме обичнога света, мирјана који су махом присутни у другом делу *Поменика*, а што је већ наглашено.

Значење српских личних имена веома је шаролико и често се, као и код других народа, везује за сујеверје,⁶ па су зато антропоними тога типа и заштитнога карактера. Већина тих имена има прозирну семантику, углавном позитивне конотације јер су родитељи веровали да ће такво значење донети новорођенчету неку лепу особину и леп живот. Такође, верује се и да име може предодредити карактер и судбину детета, те да га може заштитити од болести или смрти. Таква размишљања позната су од давнина, а то управо показују имена приложника дечанског *Поменика* који је био предмет наше анализе.

Генерално узевши, од најранијих времена, па до данас, највећи утицај у давању имена имале су, и имају, религија и магија. Многа имена јесу метафорска, а ту свакако убрајамо и она која су настала од апелатива.

Дуго се веровало како становита имена штите дете од болести и урока, те је и заштитних антропонима било увек много. Међутим, одавно се престало мислити како име поседује заштитну моћ, али су такви антропоними остали да буду део наслеђа. Сматрало се да је име будући знак детету, и да ће оно имати оне особине које одређени антропоним садржи. Не би било погрешно тврдити да у суштини већина личних имена садржи неку нијансу профилактичног карактера. То не мора бити само исказивање праве заштите, него и жеље друге врсте (бити: *годар* – *Добрица* 86', *мио* – *Милосав* 132', *Милашин* 104', *лей* – *Лейоје* 101, *велики* – *Велика* 90 итд.).

Некада се мислило се а и данас то мишљење постоји, да име новом члану породице треба да осигура, када се роди, помоћ натприродних, магичних сила, или да му родитељи преко антропонима усаде своје жеље у вези с његовом будућношћу. Резултат таквога веровања био је да су деца често добијала теофорна имена која су у свом облику носила или истицала неку повезаност с божанством. Због тога су деци

⁵ Сва имена у овоме раду даваћемо рашчитано словима данашње ћирилице, само са по једном потврдом на одређеном листу, у номинативу, а не у акузативу како је најчешће у поменицима.

⁶ Код многих народа имена се дуго крију, јер се верује да ако зле силе сазнају човеково име, лако му могу нанети свако зло, Ђрковић 1983, 36.

давана имена предака, природних појава, животиња, биљака, небеских тела или реч која означава људски идеал и сл., јер се веровало, свесно или несвесно, да ће дете у свом животу имати њихову заштиту или снагу. Такав обичај био је познат код свих народа, и индоевропских и семитских.⁷

С обзиром на чињеницу да је морталитет деце у прошлости био велики, именима овога типа желело се да се сачува живот и заштити здравље новорођенчета. Сујеверје је заправо било изражено код свих народа. То сујеверје истакао је и Вук Караџић у *Рјечнику*, поменувши име Живко: „Многи ово име дјеци зато надијевају, да би деца живјела. Гдјекоје жене кад питају за здравље мушкога дјетета, макар му како име било, кажу: 'како ти је Живко?'”⁸

У *Поменику манасџира Дечана* забележена су имена из ове категорије којима се желео сачувати живот, као на пример: *Дабжив* 88', *Дажив* 54', *Даба* 85', *Дабица* 100, *Дабко* 84', *Даден* 73, потом женски облик *Дабна* 89' и сл.

Наиме, када је у питању име *Дабжив* ваља рећи да се у овом случају први део антропонима подудара са императивом, наслањајући се на оптаивно значење овога облика; односно, значење жеље дошло је до изражаја у стварању самога имена („да би [био] жив!”), које је било често у нашим крајевима,⁹ па је регистровано и у поменичкој рукописној књизи, и то са различитим варијантама.

У ову групу спадају још и антропоними: *Живко* 78, *Живан* 150', *Жива* 96, *Живана* 129, *Живка* 126 и сл.

Посебну категорију чине имена која дете треба да заштите од демона, од урока и сл. Таква ружна и опасна имена изражавају неку негативну особину самога носиоца, његов физички недостатак, јер се веровало да ће се на тај начин све зле силе уплашити и одбити. Тај појам са негативном семантиком требало је да заштити новорођенче од тзв. „злих очију”,¹⁰ од урока, јер су деца у прошлости много умирала.

Имена која припадају овој подгрупи тзв. жељна, којима би се застрашиле зле силе, отерали зли духови у *Поменику* јесу следећа: на

⁷ Рогић 1973, 553.

⁸ Стефановић Караџић 1852, 158.

⁹ Пешикан 1984, 15; Ђрковић 1975, 108.

¹⁰ Ово веровање код нас је посебно почело да бива актуелно под утицајем Турака, а иначе је познато код народа Блискога Истока, в. Кулишић, Петровић 1970, 152; О тзв. „злим очима” в. и Ђорђевић 1985, 80.

пример мотивисана придевима *īrub* и *īrd*, *Грубан* 85', *Грдан* 113', потом *Мрзен* 140'. Овде бисмо могли сврстати и женско име *Века* 105' од *Векослава*, које у себи садржи именицу век, и упућује на ону која је вечна,¹¹ али и антропониме *Оіањ* 55', *Оіњан* 96', *Оіњана* 123 који припадају категорији индоевропских личних имена везаних за култ ватре. Једна приложница у *Поменику манасѿиѿа Дечана* понела је име *Јадова* 96 од лексема јадов, паклен,¹² који припада јаду,¹³ па би оно било део категорије заштитних антропонима. Могло би се помишљати да се у ову групу уврсти и мушко име *Помейко* 87, од глагола помести¹⁴.

У оквиру ове категорије издваја се једна већа група антропони-ма који у себи садрже корен глагола *сѿиѿиѿи*, као што су: *Сѿиѿанимир* 97, *Сѿиѿаномир* 57', *Сѿиѿаниѿа* 86, *Сѿиѿаноје* 124, *Сѿиѿанојко* 53', *Сѿиѿанисав* 137, *Сѿиѿанко* 124; *Сѿиѿанисава* 131, *Сѿиѿанојка* 103', *Сѿиѿана* 84', *Сѿиѿанка* 91, *Сѿиѿануѿа* 87, *Сѿиѿанка* 102', *Сѿиѿаница* 110', *Сѿиѿанија* 80'. Вероватно су таква имена имала функцију да зауставе даље рађање деце, или да престане рађање женске деце.¹⁵ А исту улогу могло би имати и женско имена *Досѿа* 63'.

¹¹ Грковић 1977, 229.

¹² RJA IV, 1892–1897, 401.

¹³ У RJA стоји да поток Јадава тече кроз све личко присоје, и да једна народна приповетка говори да се Јадава пре звала Милова. Наиме, када су једној удовици извукли из воде мртвога сина она је на сав глас јаукала: „нијеси ти моја Милова, ти си моја Јадава”, RJA IV, 1892–1897, 399.

¹⁴ Према RJA лексема *ѿомей* представља нешто што се изметне или пометне као рђаво; кад на великој зими иде здраво снег с ветром да путник не види путовати; постање овога имена такође је нејасно, можда је и надимак. Потврде му доносе Дечанске хрисовуље, RJA X, 1931, 672–674; Стефановић Караѿић 1852, 537. А један од ликова комедије *Дунго Мароје* Марина Држића, звао се *Помей*, трпеза. Пометак представља и помече, недоношче, RJA X, 1931, 672. Такође, глагол пометати према пометнути, бацати, метати на под, RJA X, 1931, 673; Стефановић Караѿић 1852, 537; не донети плод, побацивати, в. Vujaklija 1980, 9. Ретко и појединачно значење било би према RJA, разметати, расипати, утркивати се, надметати, RJA X, 1931, 674. Даничић за помет каже да не зна шта је, а за име Пометко истиче да је између људи које је цар Стефан дао цркви арханђеловој у Призрену једном беше име Пометко, Даничић 1863, 358–360; Грковић 1977, 159.

¹⁵ М. Пижурица наводи разне табу ситуације које се односе, пре свега, на заштиту мушке деце јер женска не подлежу табуима (Pižurica 1998, 71–72): 1) да се прекине умирање деце; 2) да престане рађање женске деце; 3) да се заштити једини мушки наследник ужега рода или породичне гране (од оца јединца или више браће без мушке деце, које у жуђеном мушком детету виде наду за продужење породичне лозе); 4) да се заштити посмрче (нарочито ако је то једино мушко дете нестало)

Именослов нашега споменика садржи и женско име *Дворна* 125, које се такође давало и као заштитно, слично антропонимима *Сѣаме-на* 117' и *Сѣаменка* 128.¹⁶

Као и имена од апелатива *камен*, и она типа *Гвозден* 56',¹⁷ *Гвозда* 118 које наша грађа садржи, сличне су мотивације. Наиме, гвожђе је због своје магичне снаге и посебне улоге у култовима и магији узимано за основу заштитних имена не само код нас, него и код других народа, како би дете било снажно.

Када које дете напусти мајка након порођаја, за њега се побрину други и одреде му име. Нахочету се обично даје још име по месту где је нађено, по дану и недељи када је пронађено и сл. Овде бисмо уврстили и имена: мушко *Продан* 82', и женско *Продана* 87, која представљају трпни глаголски придев. Њихово значење јасно говори како се некада деца и продаваху, и могу на неки начин бити и статусна имена. Није искључено да овај антропоним има и заштитну улогу, и да је настао од глагола продати.¹⁸

Типу заштитних имена припадају и имена јаких животиња које би се могле супротставити сваковрсним силама, а доминантно место ту је имао вук: *Вук* 83', *Вукас* 133, *Вукадин* 89, *Вукац* 85', *Вукан* 47', *Вукас* 112', *Вукић* 56, *Вукман* 87, *Вукоман* 81, *Вукмир* 62', *Вукол* 122 и *Вукал* 122', *Вуковој* 127', *Вуксан* 101', *Вукашин* 89, *Вукоје* 97, *Вукосав* 80', *Вукиа* 105, *Вуча* 86, *Вучеџа* 58, *Вучина* 91, *Вучихна* 54,¹⁹ *Вучић* 99', *Вучко* 118', *Вучје* 54; *Вукосава* 77, *Вукослава* 127, *Вука* 85', *Вукна* 105,

оца); 5) да се заштити дуго очекивано дете, уз то и мушко, које се прима као прави дар божји; 6) да се заштити мушко дете када породица већ има на неки начин хендикепирано мушко дете (самим рођењем или каснијом болешћу и сл.) и 7) да се не обелодањује име чије спомињање вређа успомену (оживљава бол), што не важи само за ужу породицу новорођенчета него и ширег суседства, сродства или чак целог села, *Риђурка* 1998, 71–72.

¹⁶ Толстой, Толстая 1998, 100; Грковић 1998, 241.

¹⁷ Према речима М. Грковић турско име *Демир* значи исто што и наше *Гвозден*, Грковић 1983, 38; 1975, 106.

¹⁸ Skok III, 1973, 49.

¹⁹ *Вучихна* такође забележено у Босни 1354, в. Vidović 2010, 183. Према Д. Видовићу, суфикси *-ахѣна/-ихѣна/-охѣна* некада су на пример били плодни на крајњем хрватском југу. Тако је 1422. године у Метковићу забележено име *Сѣанихна* (*Stanichna Sladinovich*, Jurić 1996, 27), а у Куни на Пељешцу од 1610. године живи породица *Палиних* (< *Palihna*, Vekarić 1996, 126), Vidović 2010, 174.

Вучица 84 и др. Имена на пример, *Влк 2* и *Влкашин 24'* имају у себи самогласничко л.

Сва овде наведена имена јесу самотворна (једнолексемна) и надевала су се деци ради заштите од урока и болести, а такође их убрајамо и у зоонимска.²⁰ Према речима Д. Видовића могуће је да су се та имена задржала и због култа лова које су „штовали наши предци”.²¹ Примећено је такође да су имена са основном -вук, -вуч²² веома присутна у *Поменику манастира Дечана*.²³

А о овом имену, тј. свом, Вук Караџић у *Рјечнику* каже: „Кад се каквој жени не даду дјеца, онда надјене дјетету име *Вук*, јер мисле да им дјецу вјештице једу, а на вука да неће смјети ударити (за то су и мени овако име надјели)”.²⁴

²⁰ О личним именима према називима животиња у *Поменику манастира Крушедола* в. више у Новаков 2017, 66–68.

²¹ Vidović 2010, 182.

²² Међу животињским антропонимима који се на западном Балкану дају деци, најпознатији јесу и сигурно најраспрострањенији *Вук* и његове изведенице и код мушких, и код женских имена, уп. Толстой, Толстая, 1998, 99; Требјешанин 1991, 139–140. Ово име *Вук* забележено је и на целом западнобалканском подручју од почетка XIII века, РЈА XXI, 1974, Свезак 89, 610. Ипак, подстицај за продуктивност основе *вук*- у антропонимији потиче управо из јужних, српских крајева Зете, Рашке и Хума, Пешикан 1984, 360–361; Ђрковић 1983, 37. Према истраживању М. Пешикана нагло ширење основа *Влк*, *Влч*, *Вук* и *Вуч* представља „најизразитију промену старосрпске антропоније од доба хрисовуља до доба тефтера (одн. од XIII–XV века)”, Пешикан 1984, 360–361. Док се овај корен у првим рукописним књигама појављује у мање од 1% антропонима, у XV веку већ спада у три најчешћа и распрострањен је „од Неретве до Јужне Мораве, а онда и преко Саве и Дунава”, Пешикан 1984, 360–361. Пешикан претпоставља да био ово ширење могло бити повезано с веровањем у заштитну моћ самог антропонима, Пешикан 1984, 360–361. П. Плас пак истиче да су с обзиром на јужне српске крајеве као „клијалиште” вучјих имена, на пример, на западном Балкану занимљиви могући утицаји илирско-албанских и турских обичаја, Плас 2002, 95. Ово име је у темељном облику први пут у хрватском антропонимском саставу потврђено 1201. године у Загребу, Vidović 2010, 176.

²³ Слична ситуација, када је у питању име *Вук* јесте и у *Поменику манастира Крушедола* МСПЦ 240, које је забележено чак 65 пута, и спада у најчешћи мушки антропоним код словенских имена, баш као што је и код женских то *Вучица*, које заузима четврто место, в. Новаков 2017, 94.

²⁴ Стефановић Караџић 1852, 78. М. Ђрковић истиче да је у једном каталогу из средњовековне књижевности, сваки народ везан за одређену животињу. Ту је Србин означен као вук, који је, према мишљењу Чајкановића митски сродник и предак Србинов, односно, митски представник српскога народа, Ђрковић 1983, 36.

„Вучја имена” се најчешће надевају мушкој деци те је знатно више мушких него женских антропонима са основом *вук-*, „што је очекивано, будући да је у народу увек постојала снажнија жеља да се заштити и сачува мушко дете, породични наследник”.²⁵ Међутим, упркос општим мизогиним тенденцијама у народним представама и обичајима око рођења, *вук* у многим крајевима има улогу и у ономастичкој/антропонимијској магији и за здравље женске деце, те се из основе *вук* изводи и одређени број женских антропонима.²⁶

Поменици су као рукописне књиге веома занимљиви због своје специфичне садржине, те су самим тим и важни за антропомастичка истраживања, и драгоцене су сведочанства о историји једнога народа и његовог језика.

У овоме раду анализиран је фонд заштитних народних имена на подручју, пре свега, Косова и Метохије (највише XVI и XVII века), на основу *Поменика манасџира Дечана*. Ова територија је због своје специфичне историје веома значајна, а као таква показала је и велики број старих српских ретких или заборављених имена, посебно народних, али и словенских уопште: *Обрен* 104', *Радуле* 146, *Радоња* 88', *Брајош* 142, *Вијош* 123', *Дајко* 91, *Срдан* 14, *Груда* 125, *Јаблан* 125, *Гизава* 132, *Грлица* 82', *Веселица* 114 и др. Оно што је веома важно јесте чињеница да је историјски пресек развоја управо тих народних имена на северу Србије, на пример, у *Поменику манасџира Крушегола* (МСПЦ 240), у истом временском интервалу, показао већу присутност имена календарскога порекла. Дечански поменик је пак показао другачију ономастичку слику јер су у њему народна имена знатно бројнија, а међу њима заштитна заузимају значајно место. Тај историјски пресек личних имена, односно, пресек развоја српских народних имена са две различите територије (севера и југа Србије), показао је да је народни именослов у *Поменику манасџира Дечана* сачуван у већој мери, него у *Поменику манасџира Крушегола*.

²⁵ Вељковић 1997, 80.

²⁶ Иако су обичаји и веровања око именовања „вучјим именима” највећим делом типични за Србе и Црногорце, антропоним *Вук* део је и хрватског ономастикона, Плас 2002, 94; Vidović 2010.

ЛИТЕРАТУРА

Опис ћирилских рукописних књига 2011: Д. Богдановић, Љ. Штавланин-Ђорђевић, Б. Јовановић-Стипчевић, Љ. Васиљев, Л. Цернић, М. Гроздановић-Пајић, *Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани. Књига прва*, Београд, Народна библиотека Србије 2011.

Вељковић 1977: Д. Вељковић, *Природа у именослову*, Етно-културолошки зборник, књига III, Сврљиг (1977) 79–84.

Vekarić 1996: N. Vekarić, *Pelješki rodovi (L – Ž)*, sv. 2. Prilozi povijesti stanovništva Dubrovnika i okolice, knjiga 6, sv. 1, Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku 1996.

Vidović 2010: D. Vidović, *Hrvatska narodna imena u istočnoj Hercegovini s posebnim osvrtom na imena Stojan i Vuk*, Stojan Vučićević: književnik i žrtva, Zbornik Petoga neretvanskoga književnog, znanstvenog i kulturnog susreta, Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Hrvatska kulturna zaklada, Hrvatsko slovo, Opuzen – Zagreb (2010) 172–188.

Vujaklija 1980: M. Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Београд, Просвета 1980.

Грковић 1975: М. Грковић, *Неке најомене о именима у Срба*, Расковник XXI, Београд, (1975) 105–112.

Грковић 1977: М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд 1977.

Грковић 1983: М. Грковић, *Имена у дечанским хрисовулама*, Нови Сад 1983.

Грковић 1998: М. Grković, *Imena bogova i ljudi*, Folklor u Vojvodini, Sveska 10, Novi Sad (1988) 10–16.

Давидов 1994: Д. Давидов, *Парусија*, Просвета, Суботица, Бирографија, Београд 1994.

Даниловић 1999: Д. Даниловић, *Поменици*, Лексикон српског средњег века, Београд 1999.

Даничић 1863: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сјараина српских*, Дио други, У Биограду, У државној штампарији 1983.

Ђорђевић 1985: Т. Ђорђевић, *Зле очи у веровању Јужних Словена*, Београд, Просвета 1985.

Jurić 1996: I. Jurić, *Spomendani iz prošlosti Donjeg Poneretavlja*, Metković, Poglavarstvo Grada Metkovića 1985.

Кулишић–Петровић–Пантелић 1970: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд, Библиотека Синтезе–Нолит 1970.

- Новаков 2017: Д. Новаков, *Имена Поменика манастира Крушедола*, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, Београд.
- Пешикан 1984: М. Пешикан, *Зетско-хумско рашка имена на њоучејку шурској годџа*, Ономатолошки прилози, V САНУ, Одељење језика и књижевности, Београд (1984) 257–438.
- Pižurica 1998: M. Pižurica, *Zaštitno ime (iz lokalne perspektive)*, Folklor u Vojvodini, Sveska 10, Novi Sad (1998) 69–73.
- Плас 2002: П. Плас, „Вучја имена” у контексту обичаја и веровања око рођења на западном Балкану, Кодови словенских култура 7, Београд (2002) 88–101.
- RJA 1880–1882–1976: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti I–XXIII, 1880–1882–1976.
- Рогич 1973: П. Рогич, *Лично или власитијо име у језику у свом развојном процесу*, Јужнословенски филолог, књ. XXX, св. 1–2, Београд (1973) 551–558.
- Skok 1971–1974: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, I–IV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- Стефановић Карачић 1852: В. Стефановић Карачић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, У Бечу 1852.
- Толстой, Толстая 1998: Н. И. Толстой, С. М. Толстая, *Имя в контексте народной культуры*, Проблемы славянского языкознания. Три доклада к XII Международному съезду славистов, Москва (1998), 88–125.
- Требијешанин 1991: Ж. Требијешанин, *Представа о дејтеју у српској култури*, Београд 1991.

PROTECTIVE NAMES IN THE *POMENIK* (*BEADROLL*) OF DEČANI

DRAGANA NOVAKOV

This paper discusses protective names that appear in the manuscript book *Pomenik* (*Beadroll*) of the Dečani Monastery (Deč. 109). The anthroponyms evidenced in this beadroll are but a part of Slavonic names or, more specifically, of Serbian medieval anthroponymy.

Keywords: protective names, anthroponyms, *Pomenik* (beadroll), Visoki Dečani Monastery.

НОВИ ДОКУМЕНТИ ЗА ХИЛЕНДАРСКИЯ ПРОИГУМЕН ПАИСИЙ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XVIII В.*

ДИМИТЪР ПЕЕВ**

Резюме: На базата на нови и преразгледани публикувани документи в тази студия се доказва, че първият български модерен историк Паисий Хилендарски е бил дълги години член на манастирския събор на Хилендар, починал е по-късно от утвърдилата се в историографията дата, имал е две сестри, женени в София, едната от които се е казвала Стаменка, и племенник на име Стоянчо Ваклинович, също жител на София. В приложението са публикувани наборно и фототипно всички коментирани в статията документи.

Ключови думи: Хилендарски манастир, Света Гора Атон, Балканско Възраждане, Паисий Хилендарски, История славянобългарска, XVIII век: документи, Балканска история.

За хилендарския проигумен Паисий, живял през втората половина на XVIII в., в научната литература през последните сто и петдесет години са изписани не една и не две страници. Може би той е най-богато коментираната личност на балканските национални Възраждания. Това се дължи на неговото произведение *История славяноболгарская*, залегнало в основата на националното Възраждане на българите. Образът на преп. Паисий е силно идеологизиран и до голяма степен митологизиран от българската литературна наука¹, поради което трудно могат да бъдат оценени реалните измерения на историческата личност Паисий. От друга страна се смята, че за живота и делото му няма достатъчно запазени документални свидетелства²,

* Желим да искажем захвалност Светом Сабору и братству манастира Хилендар који су ми љубазно ставили на располагање одређена документа, уз благослов и дозволу да их у овом раду објавим.

** Димитър Пеев, Humboldt Universität zu Berlin/Софийски университет „Св. Климент Охридски“, dpeev@t-online.de

¹ Вж. Христов 1972, Велчев 1981, Радев 2012, Ненов 2012 и др.

² Радев 2012, 64.

като при това някои от документите, свързани с живота му, биват изцяло пренебрегнати от българските изследователи³, а други биват натоварени с хипер значение⁴ и служат за развитие на научния мит „Паисий“. Наред с това има достатъчно документи, представящи о. Паисий като бележит и заемащ ключова позиция в ръководството на Хиландарския манастир монах.

В предлаганата тук статия са събрани всички известни ми за момента документални свидетелства за живота и дейността на проигумен Паисий и е направен опит за тяхната оценка в културния контекст на православната монашеска общност на Света Гора от XVIII в.

КРАТЪК ОПИС НА ДОКУМЕНТИТЕ

Повечето от видените документи публикувам дипломатично в приложението към тази статия, благодарност за което дължа на Хиландарския събор и на цялото братство на светата Хиландарска обител на Атон, без чиято благословия това нямаше да бъде възможно. Публикацията на документите ме подбуди отново да прегледам известните свидетелства за живота на о. Паисий. Два от публикуваните в приложението документи досега не са попадали в ползрението на краеведи и изследователи и се обнародват за първи път, други четири са публикувани непълно или неточно. Голяма част е издадена от Харалампие Поленакович в *Хиландарски сборник*⁵. Отделни документи публикува Райков⁶. Други са представени фототипно в книгата на Екатерина Бояджиева *Банско през Възраждането*⁷. Навсякъде обаче те се разглеждат сами за себе си без да се прави връзка между тях. Затова прецених,

³ Например част от документите, публикувани от Поленакович в първи том на *Хиландарски сборник*, които коментирам по-долу.

⁴ Тук визирам срещашото се в много изследвания мнение, че след 1762 о. Паисий се е занимавал основно с това да обикаля като таксидиот българските земи с основната цел да разпространява Историята си, поради което почти не се е задържал на Света Гора, срв. Христов 1972.

⁵ Вж. Поленаковић 1966. Сръбският изследовател обаче не успява да разчете някои неясни места в текста, поради което логическата връзка между различните документи остава неясна.

⁶ Райков 1980.

⁷ Бояджиева 2009, 86–104.

че има нужда да се поставят всички налични документи един до друг и да се разгледат в система, като се изведат за момента възможните между тях връзки.

Документите, за които имам благословията на Хилендарското братство, издавам наборно и фототипно с нужния коментар. Освен това публикувам наборно и два документа, които се отнасят към цикъла документи, свързани с разделянето на хилендарската частица от Светия Кръст – единия по снимка, издадена в книгата на Екатерина Бояджиева⁸, а другия по снимка от личния архив на изследователката. Също така препубликувам два документа, които тематично се отнасят към пребиваваното на о. Паисий в Сремски Карловци, обнародвани от Груич⁹ и Руварац¹⁰.

АНОТИРАН СПИСЪК НА ДОКУМЕНТИТЕ:

1. Документ 1750–1759/16. Омология на папа Нектарий от 16. 08. 1759 г. Документът представлява разписка за 100 гроша, взети на заем от манастирския хлебяр йеромонах Нектарий. Документът е подписан от проигумен Паисия, като подписът не е собственоръчен, поставен е вероятно от писаря, който е изписал имената на всички свидетели. Това е първото свидетелство¹¹ за проигумен Паисий в хилендарския архив. Документът е важен поради факта, че служи като *terminus a quo* о. Паисий вече е един от монасите, които могат да подписват финансови документи, съответно един от проистосите или проистамениите на Хилендарския манастир. Публикува се за първи път.
2. Препоръчително писмо от хилендарското братство на името на о. Паисий от 14. 03. 1761 г., с което братството го упълномощава да прибере останалото след смъртта на хилендарския архимандрит Герасим имущество. Пази се в Митрополитско-Патриаршеския архив в Сремски Карловци¹². Публикувано от Груич¹³. Тук го предавам

⁸ Бояджиева 2009, 95.

⁹ Грујић 1913, 68–69.

¹⁰ Ruvacac 1900.

¹¹ Подобни омологии с неоригинален подпис на о. Паисий са ми известни още две: 1) от 21. 11. 1959, вж. Бояджиева 2009, 90 и 2) от 15. 08. 1760, *Хилендарски архив*, 1760/4.

¹² Грујић 1913, 43.

¹³ Грујић 1913, 68–69.

според изданието на Иванов¹⁴, което по моя преценка предава по-коректно правописните особености на оригинала.

3. Разписка, дадена от о. Паисий на Карловецкия митрополит Павел Ненадович от 21. 05. 1761 г., с която той взема останалото след смъртта на хилендарския архимандрит Герасим имущество. Съдържа оригинален подпис на о. Паисий. Това е първият, станал известен в науката подпис на хилендарския проигумен. Публикува се по изданието на Иларион Руварац¹⁵.
4. Документ 1761/17 (2-ри екземпляр – 1761/18). Договор в два екземпляра от 15. 07. 1761 г. между Хилендарския манастир, представяван от проигумен кир Паисий, и г-н Захарий Димитриевич за ползване на хилендарски имот в Сремски Карловци. Свидетел на договора е Карловецкия митрополит Павел Ненадович (1699–1768, митр. от 1749 г.). Договорът е подписан от двете страни и от свидетеля, като о. Паисий и Павел Ненадович са поставили и личния си печат. Документът е публикуван за първи път от Райков¹⁶ по първия екземпляр. Ние го публикуваме по втория, който съдържателно не се отличава от първия, като фототипно представяме и двата екземпляра.
5. Документ 1762/13. Омология на о. Йосиф от 20. 07. 1762 г. за права дадени му срещу 150 гроша заплащане. Документът съдържа оригинален подпис на о. Паисий. Публикува се за първи път.
6. Документ 1767/1. Възвание до църковните общини и еснафите извън Света Гора за събиране на милостиня при поклонение на частицата от св. Кръст от 21. 09. 1767 г. Описва се кой от братството има право да изнася на таксид разполовената вече частица от Кръста Господен, както и историята на получаването ѝ. Наборно се публикува за първи път по снимки от архива на Екатирина Бояджиева¹⁷.
7. Документ 1767/9. Решение на манастирския събор на Хилендар от 29. 09. 1767 г. за разделяне на две на частицата от Светия Кръст, притежание на манастира. Съдържа собственооръчен подпис на о. Паисий и два гръцки монокондилни подписа, важни за изясняване на контекстуалните връзки с останалите документи. За документа съобщава Поленакович, фототипно у Бояджиева¹⁸. Наборно се публикува за първи път.

¹⁴ Иванов 1914, XXIV, бел. 1.

¹⁵ Ruvarac 1900, 620–621.

¹⁶ Райков 1980.

¹⁷ За предоставените ми снимки изказвам благодарност на г-н Никола Бояджиев, син на покойната изследователка.

¹⁸ Поленаковић 1966, 175; Бояджиева 2009, 94.

8. **Документ 1768/17.** Решение на манастрския събор на Хилендар от 24. 02. 1768 г. за това как да бъдат разпределени и как да се използват отделните парченца, отронили се при разделянето на две на частицата от Светия Кръст. За документа съобщава Поленакович¹⁹, у Бояджиева – фототипно. Наборно се публикува за първи път по факсимилето в книгата на Бояджиева²⁰.
9. **Документ 1793/3.** Писмо-бележка от Теодосий Грешни до архимандрит Елисей(?) по повод на някакъв документ от проигумен Паисий, свързан с разделянето на частицата от Светия Кръст. Документът е без дата (вер. кр. на 1767 – нач. на 1768 г.), в архива на Хилендар бележката е заведена в папката за 1793, което очевидно е грешка. За документа съобщава Поленакович, фототипно – у Бояджиева²¹. Наборно се публикува за първи път.
10. **Документ 1773/4.** Писмо автограф от о. Паисий до проигумен о. кир Стефан в Солун от 12. 08. 1773 г., отнасящо се до кораб с дървен материал, който о. Паисий очаква. Не е ясно откъде е подадено писмото, м.б. от Хилендар. Публикувано у Поленакович, както и два пъти по-късно фототипно²².
11. **Документ 1775/8.** Писмо до о. Паисий в Куч от Стоянчо Ваклинович от София, негов племенник, от 29. 03. 1775 г. Публикувано частично от Поленакович²³. Сръбският учен не публикува адресата, където се споменава, че о. Паисий се намира в Куч. Цялостно се публикува за първи път.
12. **Документ 1775/1.** Разписка от 20. 07. 1775 г. за 500 гроша, дадена на о. Паисий от манастирския събор и подписана от проигумен Висарион. Споменава се, че о. Паисий е на таксид в Куч, което е контролно свидетелство, потвърждаващо достоверността на предходния документ. Публикувана от Поленакович²⁴, който обаче не успява да разчете някои трудни места в писмото, в т.ч. и селището (Куч), в което е таксидиотствал проигумен Паисий.

¹⁹ Поленаковић 1966, 175.

²⁰ Бояджиева 2009, 95.

²¹ Поленаковић 1966, 177; Бояджиева 2009, 97.

²² Поленаковић 1966, 175–176; Милев–Огин, Берберов 1981, 55; Бояджиева 2009, 100.

²³ Поленаковић 1966, 176.

²⁴ Поленаковић 1966, 176–177.

ЗА ТИТЛАТА ПРОИГУМЕН И ИГУМЕНСТВОТО В ХИЛЕНДАР ПРЕЗ XVIII В.

Основните биографични данни за о. Паисий черпим от предисловието и послесловието на неговия труд *История славянобългарска*, а също така от няколко бележки от Хилендарската кондика, които ще коментирам по-нататък в текста.

Най-пълно предисловието е запазено в Зографската чернова:
Исторїа слаѣвноболгарская . ѿ народе . и ѿ църей и ѿ ст҃ыхъ . болгарскіихъ и ѿ
всехъ деанія ї бїтія болгаская . събрано . и нареждено паи́сімь . іеромонахоу
бывшаго и пришедьш ка тѣмъ горѣ афонскіе ꙗпархїи . самоковскіе въ лето . ж̄ ѳ̄
л̄ є и събраваха . Історию . сію . въ лето . ж̄ ѳ̄ л̄ к на ползу . рода болгарского²⁵
Най-важната информация, която ни дава това заглавие е, че 1) о. Паиси-
ий е дошъл на Света Гора от Самоковска епорхия през 1745 г. (годината
се съдържа единствено в този препис) и 2) че е написал Историята си
през 1762 г. Третото не по-малко важно сведение в цитирания по-горе
текст е, че о. Паисий е дошъл на Атон вече като йеромонах. Фразата съ-
брано . и нареждено паи́сімь . іеромонахоу бывшаго и пришедьш ка тѣмъ горѣ
афонскіе ꙗпархїи . самоковскіе е коментирана единствено в краеведското
изследване на Ненов²⁶, който разглежда причастieto бившаго като прил.
„бивш“ с позоваване на речниците на българския и руския език, съответ-
но на Геров и Ожегов, без да дава ясно тълкуване на формата и смисъла
на текста. Не по-малка заслуга за неправилното разбиране на това място
има преводът на Петър Динеков, който гласи: *събра и нареди Паисий
йеромонах, който живееше в Света гора Атонска и беше дошъл там
от Самоковската епархия*²⁷. Всъщност миналото деятелно причастие
бывъ, бывши през XVIII век вече отдавна е изчезнало от говоримия
език. В книжовния обаче то се използва като минало време на глагола
сѣм. Примери за такива употреби намираме в Хилендарската кондика
въ различни записи от втората половина на XVIII в.: бифъши скеофилак
кир Бисарион (л. 98б), бифшін скеофилак кир Бисарион (л. 99а), бифши скео-
филак кир Даннид (л. 99б), бивъши скеофилак кир Бисарион (л. 100а), бифши
скеофилъ кир Бисарионъ (л. 100б), бифъши скеофилак кир Бисарион. после того-
жде бифши скеофилак кир Данид новій (л. 101а), бифши скеофилак кир Данид

²⁵ ИС, 70.

²⁶ НЕНОВ 2012, 5–6.

²⁷ Динеков 2004, 11.

(л. 101б) и т.н.²⁸ – всичките в значение *по това време скевофилакс беше...*/когато беше скевофилакс... И така значението на коментирания тук пасаж е, че о. Паисий през 1745 г. идва на Света Гора вече като йеромонах²⁹. Къде и кога се е замонашил не е ясно, но най-вероятно това е станало в някой от манастирите на Самоковската епархия. Не е изключено това да е бил и Рилският манастир, към който о. Паисий храни особено топли чувства³⁰.

Послеловието в пълния си вид е достигнало до нас в повече ръкописи, отколкото предисловието. Биографичната информация в него е следната: *ѿъзъ паісіѧ ѿеромонахъ ѿ прѡнгвѣмѣнь хиландѣрски съвокъпнѣхъ ѿ напісахъ [...] тако ѿъзъ прѣзрѣхъ своѣ главоболѣе . ѿако за мно́го вре́ме страдахъ , тако ѿ втрѣбою болѣхъ вѣлми . ѿ то ѿ желаніе мно́го що ѿмѣѣхъ презрѣхъ [...] ѿ совакъпнѣхъ сѣю въ хиландѣ монасті прѣ ѿгвѣмена лаврѣнтѣ брата моѣго ѣдиномаѣтѣрѣнаго ѿ старейшаго мѣне , вѣ ѣмъ то́гда лѣта шѣсѣдѣтъ , ѧ мѣне чѣтѣрѣдѣсѣтъ [...] затѣ не мо́гохъ сътерпѣти к то́мъ въ хиландѣ , ѿ ѿзѣдохъ ѿ прѣйдѣхъ въ ѿзографъ...*³¹. Цитираните пасажи нееднократно са коментирани в научната литература, но нека за прегледност резюмираме важната информация в тях. Новото тук е, че о. Паисий е проигумен, че има брат, с който са от една майка, и че през 1762 г. хилендарският монах е на 40 години, а брат му – на 60. В годината на написване на Историята, споменатата вече 1762, Паисиевият брат Лаврентий е игумен на Хилендар. Друг важен факт е, че, за да избяга от напрежението, насъбрало се вследствие на непомерния дълг на Хилендар, о. Паисий отива в Зограф³², където и завършва своя труд.

От особена важност е да изясним какво точно означава титлата *проигумен*, как се е ставало проигумен и доколко и как това е свързано с игуменството. Чисто етимологически то идва от гр. *πρῶην ἡγουμένος бивши/предишен игумен*. Йордан Иванов смята, че в условията на идиоритмия

²⁸ Хилендарска кондика, 74, 75.

²⁹ Срв. най-новия превод в ИС, 71: *събрана и наредена от Паисий, който [вече] беше иеромонах и дойде на Света Гора Атонска от Самоковската епархия...*

³⁰ Срв. ИС, 346, 348, както и Райков 1983, 28.

³¹ ИС, 372, 374, 376.

³² При това обаче той остава брат на Хилендарския манастир. Това се потвърждава от документите, които публикуваме в приложението, срв. док. 1762/13, подписан собственоръчно от о. Паисий в период, в който според собственото му свидетелство той вече е в Зограф. Очевидно е, че когато се е налагало, той се е връщал до манастира си и е изпълнявал административните си задължения. До подобни изводи логически стигат и Матеич 1974, 14, и Радев 2012, 81.

светогорските манастири са били управлявани от трима епитропи, единият от които е изпълнявал номинално длъжността игумен без да бъде наричан така, след което е запазвал пожизнено титлата *проигумен*³³. Радев допълва това обяснение с една статистика, според която по данни на Хилендарската кондика през целия XVIII в. е имало около 60 проигумени³⁴. И така, съгласно картината, изградена от Й. Иванов и Ив. Радев, излиза, че всеки проигумен е заемал номиналния игуменски пост средно за ок. 1,5 – 2 години. От друга страна обаче едва ли съставът на манастирския събор и епитропите са се сменяли всеки 2 години. Освен това хилендарският игумен Герасим, чието имущество о. Паисий отива да прибере след неговата смърт в Сремски Карловци, се среща в документи от 1741, 1743, 1744, 1746, 1748, 1754 и 1761³⁵. В тези документи той неизменно е титулуван *архимандрит*³⁶, което също означава игумен. Най-вероятно той е хилендарски архимандрит (= игумен) през цялото това време. Това обаче явно противоречи на статистиката, направена от Радев.

Ключ за разрешаването на това противоречие се съдържа в изложението на руския пътешественик от XVIII в. Василий Григорович-Барски:

Игумени тамо (става дума за Великата лавра през 1745 г. – бел. Д.П.)
нѣ суть всегдашни, якоже бяху древне, но часто премѣняются: инный

³³ Иванов 1914, XXVI. Всъщност описаната от Йордан Иванов ситуация е релевантна за края на XIX – началото на XX век. Вероятно неговите данни почиват на Сава Хилендарец, който казва, че след игумена Макарий от 1767 г. няма данни за игумените до края на века, срв. *ИМХ*, 159, а през XIX в. Хилендар имал няколко игумена ок. 1866 г., след което отново взела връх идиоритмичната уредба и отново не се избирало игумен. Това се потвърждава и от приведените от него списъци на хилендарското братство от 1898 г. и началото на XX в., където фигурират съответно по 4 и 5 архимандрита, срв. *ИМХ*, 172–173. Тези много архимандрити са всъщност епитропите или проистамените на манастира, които са ръководели отделните „фракции“ на идиоритмичното братство. За XVIII в. Сава Хилендарец явно не прави разлика между кратковременното игуменство и дългосрочното архимандритство, подробно вж. по-нататък в текста на статията. Всъщност през 1767 г. игумен е споменатият от него йером. Макарий, а архимандрит е йером. Елисей, срв. подписите в док. 1767/9, както и *Хилендарска кондика*, 746.

³⁴ Радев 2012, 79.

³⁵ Сава Хилендарец в списъка на известните му игумени от XVIII в. споменава игумен Герасим, управлявал от 1722 до 1725, след което споменава за игумен Герасим през 1761, срв. *ИМХ*, 158–159. Дали игуменът Герасим от 1722–1725 и този от 1741–1761 (вж. бел. 36) са едно и също лице за момента е трудно да се каже.

³⁶ Медаковић 1974, 16, *Хилендарска кондика*, 105 (л. 50а), 106 (л. 51а), 111 (л. 63а), 135 (210б).

бо въ два или три мѣсяцы, инный же въ пять, шесть или осмъ, мало же кто бываетъ на игуменствѣ годѣ. Се же бываетъ таковой ради выни. Обычай имутъ началнии монастыра, аще кто отъ іеромонаховъ монастырскихъ изійдетъ въ миръ трижди или четирижди, и послужить монастыревѣ вѣрно и тицаливо, си естъ принесетъ въ монастырь милостиню доволну, такового вси соборомъ поставляютъ игуменомъ, въ благодарствіе трудовъ его (тука и нататкъ разредката моя – Д. П.), да прочіи, желаючи таковой чести, тицатся користъ подобную творити обителъ. Егда же, по поставленіи игумена, по случаю инный такожде съ подобнымъ количествомъ милостины прійде, тогда, по двою или тріехъ мѣсяцей, преждняго низлагаютъ, и новаго наставляють, иже такожде стоитъ до времени, донельже прійдетъ наки инный такожде и премънитъ его. Бывшии же игумени именуется отъ нихъ проигумены, и таковы въ монастырь сущъ многы, и внѣ монастыра, въ различныхъ градѣхъ, обаче имъ въ монастырь естъ честь болия вънѣшная, нежели игумену. Игуменъ бо ни чимъ не владѣетъ, точію первенствуетъ въ церквѣ на пѣніи и въ трапезѣ такожде, въ соборѣ же и совѣтъ ихъ слово первѣйшее, и поелику кто естъ въ монастырь, потолику въ соборѣ и слово его честно. Проигуменовъ же уже силою внѣ монастырь на послушаніе не посилають, но моленіемъ, аще естъ еще младъ и силенъ, аще же ни, тогда до смерти съидитъ въ монастырь, съ честію и доволствомъ нужныхъ тѣлѣсныхъ. Сиче же творятъ и въ всѣхъ Святогорскихъ монастырахъ. Отъ проигуменовъ вѣрнѣйшаго и бистроумнѣйшаго поставляютъ скевофилакомъ, и ему всѣ тайніи и драгіи вещи монастырскіи вручаютъ, и все сокровище и денгы, и той владѣетъ всѣмъ монастыремъ въ вънѣшней власти: строитъ, повелѣваетъ, оправляетъ, на послушаніе посилаетъ, къ дѣламъ всѣхъ принуждаетъ работниковъ, печется о одеждѣ послушниковъ убогихъ (прочіи же самы всякъ отъ своего званія или рукодѣлія печется. Ничтоже бо тамо братіи не дается въ годѣ, точію сандалія и мало платна на хитонѣ); печется о данехъ Турецкихъ, о доходахъ и расходахъ монастырскихъ, къ различнымъ лицамъ въ вся странны отвѣтствуетъ и о всѣхъ нужныхъ вещей попеченіе иматъ. Словомъ реици, власть въ монастырь болия всѣхъ, но и трудъ такожде болии всѣхъ. Сего убо аще обряцуютъ многими лѣти челоувѣка вѣрна, тицалива и ползующа обителъ, оставляють его на сичевомъ званіи даже до смерти (развѣ аще самъ не схоцетъ), аще же ни, но противно, тогда вси соборомъ низлагають и инаго поставляютъ. Сиче же творятъ и въ прочіихъ болиихъ монасты-

ряхъ; въ малыхъ же частое премѣненіе лицъ бываетъ, ради непостоянства ихъ, и оттуду монастиремъ убитокъ и пагуба послѣдуетъ. Аще же по случаю игуменъ умретъ, или на одръ немощенъ лежитъ, тогда, управленія ради чину церковнаго, отъ проигуменовъ поставляется дикей, до времени, донелѣже или игуменъ оздравіетъ, или инный, отъ милостины повратившійся поставится³⁷.

Ситуацията, описана от Барски, намира потвърждение и в Хилендарската, и в Зографската кондики, от които ще приведа по няколко примера: на л. 97b в първия запис от декември 1776 се казва *прѣйе братъ братъ(!) нашъ кѣръ по́пъ давѣнь...*, в следващия запис, отнасящ се до него, по-надолу на същия лист, от 1881 г. вече се говори за *братъ нѣ пронгѣменъ кѣ давѣнь*. Подобно е положението и на л. 98a: *по́пъ кѣръ Феодосіи (1777) – пронгѣмѣ³⁸ (1778) – брѣ нѣ пронгѣменъ Феодосіа (1781)*. Срв. и л. 100b: *братъ нашъ кѣ па́па до́рѣнь (1778) – прои́гѣмѣ Кѣ до́рѣтѣй (1782)³⁹*. Ето и два случая от Зографската кондика:

- въ лѣто 1793 *мѣца Івнѣа 2:* прѣнде по́пъ Саломѣль ѿ кѣлесѣ сѣ гѣсте ѣ дадоше мѣтѣня грѣ: 980:
- 1794 пакѣ прѣнде по́пъ Саломѣль сѣ гѣсте велешѣне ѣ дадо́ха мѣтѣня гѣтѣви аспри грѣ: 300.
- 1795 пакѣ прѣнде по́пъ Саломѣль ѿ кѣлесѣ ѣ предаде та́жнѣ грѣ: 300 ѣ станѣ Ігѣменъ, ѣ станѣ сѣма грѣ 1580.
- 1798 мѣта 2: пакѣ прѣнде о́цъ прои́гѣменъ кѣръ Саломѣль ѿ кѣлесѣ ѣ да́де о́у монасти́ръ грѣ: чнслѣмъ – 12[0]⁴⁰.
- 1804. года мѣца а́приліа .20. де́нь прѣнде по́пъ григѣрѣй ѿ рѣстѣкъ сос гѣсте ѣ писѣша мнѣлѣстѣна свѣх аспри чнслѣмъ грѣша 6700.
- 1805. года мѣца мѣта 15 прѣнде по́пъ григѣрѣй ѿ рѣстѣкъ сос гѣсте ѣ писѣша мнѣлѣстѣна свѣх аспри грѣша. 2882: ѣ чѣтѣри мѣлѣта.
- 1810 а́прѣ: 23 ѿ пронгѣмѣ григѣрѣевѣ гѣсте ѿ рѣстѣкъ. аспри грѣ „2886“ ѣ за ѣгѣмѣство да́лъ грѣ: .700“⁴¹.

³⁷ Барски, 66–67.

³⁸ Името е изпуснато, но записът се отнася за същия монах Теодосий.

³⁹ Хилендарска кондика, 73, 75.

⁴⁰ Зографска кондика, 120г.

⁴¹ Зографска кондика, 167г.

Тук бих искал да обърна внимание на факта, че принципът, на който се водят записите в кондиките е тематичен, т.е. по възможност⁴² записите на един таксидиот се записват на една страница, дори и да има разлика от няколко години между тях. Всъщност всеки таксидиот, който е донасял значителна сума като дарение в манастира, независимо лична или събрана като милостиня, респ. довеждане на гости дарители, е бил поставян за игумен, докато дойде следващият таксидиот. Тогава игуменът, изключително почетна длъжност, е ставал проигумен, а приносителят на новата сума е ставал игумен. Само най-изтъкнатите проигумени обаче са могли да станат членове на манастирския събор и да управляват *de facto* манастира. По този начин е могло в един манастир в рамките на 100 години да има 60 и дори повече проигумени. Отделно обаче през XVIII в., вероятно като остатъчно състояние от по-раншната киновиална уредба, е имало и постоянен игумен, който се е наричал *архимандрит*, какъвто в условията на идиоритмия е можел да стане само монах с безспорен авторитет. По описания по-горе ред о. Паисий най-вероятно е бил игумен през 1757–1758 г., защото през 1759 г. той вече е проигумен и проистамен на Хилендар и подписва финансови документи⁴³. През 1762 г. хилендарски игумен по този чин е Паисиевият брат Лаврентий. Възниква въпросът дали о. Паисий не е бил по-активният от двамата братя и дали той не е привлякъл по-големия си брат на Света Гора, особено отчитайки факта, че всички документални свидетелства, които имаме за последния са след 1762 г.⁴⁴

⁴² Тъй като записите са се водели от различни граматеи, а понякога и самите таксидиоти са вписвали лично приношенията си, то се е случвало на страницата на определен таксидиот да бъдат внесени и случайни записи. В тези случаи записите на основния таксидиот са били продължавани на възможно най-близкото празно място, обикновено по-надолу на същата или на някоя от съседните страници. Съществуват също така и единични записи на един таксидиот. Това са случаите, когато сатава дума за единични таксиди без времева и пространствена връзка. Такива са например трите пътувания на проигумен кир Паисия, съответно из Самоковската епархия през 1760, до Куч през 1770 и до Солун през 1772 г., отразени на различни места в кондиката на манастира, срв. *Хилендарска кондика*, 606, 826, 856.

⁴³ Срв. док. 1750–1759/16 от приложението.

⁴⁴ Вж. Орманджиян 1983; Райков 1976, 29 и *Хилендарска кондика*, 76а. Срв. също така Райков 1983, 38 и сл., където Лаврентий е представен като водещата личност от двамата братя.

ЦИКЪЛЪТ ДОКУМЕНТИ, СВЪРЗАНИ С ПОСЕЩЕНИЕТО НА О. ПАИСИЙ В СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ

Посещението на о. Паисий в Сремски Карловци, тогава в Австро-Унгария, е свързано с прибирането на останалото след смъртта на хилендарския архимандрит Герасим имущество. Посещението му е документирано с три документа, единият, от които е запазен в два екземпляра. Това са документи 2, 3 и 4 от краткия опис в началото на статията. Всички те са издадени и откоментирани⁴⁵. Към тях спада и един опис на хилендарският дял от имуществото на покойния архимандрит Герасим⁴⁶. Важното за нас в последния документ е, че протоколът е подписан от Теодосий мних, за когото ще стане дума в следващия раздел на нашето изложение. Целият цикъл документи е особено важен за изграждането на пълнокръвен портрет на проигумен Паисий. Този таксид е бил от особена важност както за самия Хилендарски манастир, така и за Карловецкия митрополит Павел Ненадович. Това си личи особено добре от факта, че последният моли братството на манастира таксидът да бъде възложен на определен доверен монах, и това е проигуменът Исаия, с когото явно той вече е работил. Както става ясно от писмото обаче, проигумен Исаия вече цяла година се е намирал на подобен (важен) таксид в Далмация, поради което братството препоръчва проигумен кир Паисий⁴⁷. В Сремски Карловци преподобният Паисий сключва един договор от името на Хилендар и връща в манастира, освен значителната сума пари и облигации, останали от архимандрит Герасим, и едно писмо и няколко хрисовула, изнесени от манастира от проигумен Тимотей (Йованович) Хилендарец⁴⁸.

ДОКУМЕНТИ, СВЪРЗАНИ С РАЗДЕЛЯНЕТО НА ХИЛЕНДАРСКАТА ЧАСТИЦА ОТ СВЕТИЯ КРЪСТ

Към този цикъл спадат четири документа: решението за разделянето ѝ, подписано и от о. Паисий, решението как да се разпределят отрониците се малки частички при разделянето на светинята на две (без

⁴⁵ Вж. Грујић 1913, 68–69; Иванов 1914, XXIV, бел. 1; Ruvarac 1900; Райков 1980.

⁴⁶ *Хилендарска кондика*, 63а.

⁴⁷ Грујић 1913, 68, срв. и док. 2 от приложението.

⁴⁸ Вж. Медаковић 1974, 53; Райков 1983, 34, бел. 1.

подписи), писмото-бележка на Теодосий грешни (без дата) и възванието до общините и еснафите извън Света Гора за поклонение на Честния Кръст и събиране на милостиня (документи 6, 7, 8 и 9).

Най-важният от изброените документи е този за разделянето на частицата от Светия Кръст. На 29.09.1767 г. Хилендарският събор взема решение да раздели притежаваната от манастира немалка част от Кръста Господен на две, като едната да стои в светата обител, а с другата да се ходи на таксици за събиране на милостиня. Решението е продиктувано от факта, че година по-рано турската власт вдига двойно данъците към светогорските манастири⁴⁹. Документът е подписан от целия събор и редът на подписите в него не е безинтересен. На първо място е игуменът (по това време иером. Макарий) с цялото братство, на когото според цитираните по-горе свидетелства се оказва формалната почит да е най-отпред. Веднага след него е постоянният игумен – архимандрит Елисей, следван от скевофилакса – в случая йером. Висарион, след което са положени подписите на проигумените и обикновените монаси, членове на събора. На трето място сред подисите на проигумените стои този на о. Паисий. Решението е санкционирано с подписите на двама свидетели, положени в горната част на документа. Това са бившият Александрийски патриарх Матей Псалт (патриарх от 1746 до 1766) и бившият митрополит на Алепо Герасим (1712–1785)⁵⁰, и двамата по това време, оттеглили се от своите катедри и намерили уединение на Света Гора.

Пряко отношение към горното решение има и писмото-бележка на Теодосий грешни, което би трябвало да се отнесе към по-ранен период, а не към 1793 г., както е заведено в Хилендарския архив⁵¹. У Поленакович писачът е идентифициран като Теодор грешни, поради факта, че името е изписано в съкращение – Ⲫⲉⲃ: Ⲓⲣⲩⲃ: – което позволява и такова тълкуване. По почерка обаче Екатерина Бояджиева идентифицира писача като монах Теодосий. Нейната идентификация е направена по палеографския албум към описа на хилендарските

⁴⁹ Вж. *Хил. арх.* 1767/1, ред 13–14.

⁵⁰ За тях повече вж. в коментара към изданието на документите.

⁵¹ Възможно е документът да не е отнесен случайно към 1793 година. Може той да стои във връзка с някакъв друг документ от тази или близка година и това да е дало основание на Сава Хилендарец да го отнесе към годината 1793. Аз нямам нужното време, за да вникна в контекста и вътрешните зависимости между документите. По външни белези то няма как да бъде съотнесено с определена година.

ръкописи на Дмитрие Богданович⁵². Към нейния принос бих искал да добавя, че със същия почерк е изписан и Описът на имуществото на архимандрит Герасим от 1761 г. в Хилендарската кондика, където името на писача – *Пачертакій Феодосій Мнѣ*, – е изписано пълно⁵³. Теодосий Мних е един от изтъкнатите книжовници на XVIII в., от неговата ръка са писани изцяло или отчасти Хил. 520 (1767), Хил. 809 (1767), Хил. 789, Хил. 798 и Хил. 799 (и трите през 1769), и Хил. 811 (1771). Оставил е маргиналии в Хил. 277 (1768) и Хил. 301 (1766). Той е бил школуван книжовник, преписвач и редактор на службата за Петър Коришки (Хил. 505, 799), преписвач на житие на св. Сава Сръбски (Хил. 505, 509, 670, 787), похвално слово за св. Симеон и св. Сава (Хил. 505, 509, 787) и общи канони на св. Симеон и св. Сава (Хил. 375, 505)⁵⁴. Според собствената си бележка в Хил. 301 той е *родом сербин из Кроацији*⁵⁵. Разглежданият тук документ ни съобщава, че Теодосий е получил от кир проигумен Паисия препис от неговото рукотворение, свидетелстващо за разделянето на частицата от Светия Кръст. Въпросният Теодосий го е преписал, като при това го е редактирал и връща двата екземпляра на о. архимандрита (= игумена, по това време Елисей), за да бъдат разгледани и поправени от манастирския събор, който трябва да установи окончателния вариант, да впише имената на патриарха и на владиката, както и годината на разделянето, понеже той, Теодосий, не знае тази информация, да му го върне, и *ако кажат*, да състави един *хрисовулец* въз основа на върнатата от събора документация. Под имената на патриарха и владиката се имат предвид най-вероятно коментиранияте по-горе свидетели на решението за разделянето на светинята – тогава вече бившият александрийски патриарх Матей Псалт (1746–1766) и бившият митрополит на Алепо Герасим (†1785), който е бил архиерей по времето на патриарх Силвестър Антиохийски (1724–1766). Според едно свидетелство на Сава Хилендарец през 1768 хилендарци получават и санкцията на Вселенския патриарх Самуил

⁵² Бояджиева 2009, 98; Богдановић 1978, 195, 271, 269, 272; Богдановић 1978a, 124, 130.

⁵³ *Хилендарска кондика*, 63. Текстът на документа е публикуван от Райков 1976, 27–28, но той не е разполагал със снимка от бележката на м. Теодосий (Хил. арх. 1793/3) и съответно не е могъл да направи връзката между почерка в Хилендарската кондика и този на док. 1793/3.

⁵⁴ Богдановић 1978, 191, 192, 228, 266, 148.

⁵⁵ Богдановић 1978, 130.

Хантзерис (1763–1768, 1773–1774)⁵⁶, но тъй като тук ясно става дума за комбинацията от патриарх и митрополит, малко вероятно е да се има пред вид Михаил Хантзерис. Според мене писмото трябва да се датира преди санкцията на Вселенския патриарх към края на 1767 г., откогато са и другите документи, свързани с разделянето на светинята. Изготвянето на призив, документиращ и потвърждаващ автентичността на рядката светиня, трябва да е протичало паралелно с решението за разделянето ѝ, поради което книжовникът Теодосий не знае нито името на патриарха и митрополита, утвърдили документа, нито датата на решението. Архимандритът, до когото е адресирано писмото, би трябвало да е йером. Елисей, който става дългосрочен хилендарски игумен (= архимандрит) след смъртта на архимандрит Герасим, ок. 1762 г., и при когото става разделянето⁵⁷. Прави впечатление думата *хрисовулец*, която в случая обозначава някакъв официално свидетелстващ за разделянето на светинята документ, в който е било указано решението за разделянето, а също така и утвърждаването му от Владиката и Патриарха. Вероятно такъв документ, скрепен с манастирския печат, което и формално го е уподобявало на хрисовул – съответно в обихода помежду си монасите са го наричали *хрисовулец*, – е било важно да се показва по време на таксидите, защото явно не е било обичайно да се ходи на таксид с такива светини като част от Кръста Господен. Именно поради тази причина документът е трябвало да бъде обсъден, одобрен и парафиран от манастирския събор. Основата на този документ, или иначе казано черновата, е била съставена от проигумен Паисий, а окончателна форма той е придобил изпод перото на хилендарския книжовник от XVIII в. Теодосий Грешни.

Вероятно подобен по съдържание документ е призивът до *мирските общини и майсторите на руфети* извън Света гора (док. № 6) от 21. 09. 1767 г., подписан от всички проистоси на Светогорските манастири, който предхожда Решението за разделянето с около една седмица. Не е изключено документът, с който в крайна сметка са ходели на таксиди с частта от Кръста Господен, да е отразявал висшата санкция на вселенския патриарх Михаил Хантзерис, а публикуваният от нас документ (№ 6), както и незапазеното *ръкотворение* на

⁵⁶ ИМХ, 109.

⁵⁷ Той е споменат като хилендарски архимандрит и в един запис на манастирската кондика от 1762 г., срв. *Хилендарска кондика*, 74б.

о. Паисий, като отразяващи предходни фази на процеса по разделяне на светинята и неговото узаконяване, съответно единият да е влязъл в манастирския архив, а другият да не се е запазил. Вероятно първоначалната идея е била призивът да се легитимира с подписите на всички проистоси на манастирите по Света Гора, след което са решили, че е по добре да имат санкцията на някого от източните патриарси, а в крайна сметка са получили одобрението и потвърждението на висшата църковна инстанция – Вселенската патриаршия.

„Кучотският таксид“ и други документи

Към тази категория спадат пет документа, а именно: два документа свързани с таксид в Куч от 1775 г. (№ 11 и 12), едно писмо-автограф на о. Паисий до скевофилакс Стефан в Солун от 12. 08. 1773 г. (№ 10) и две омологии, подписани от проигумен Паисия, съответно от 16. 08. 1759 и 20. 07. 1762 г. (№ 1 и 5). Документите имат частен характер, но са особено важни за изясняването на редица факти и подробности около биографията на хилендарския проигумен.

Първо ще кажем по няколко думи за двете омологии.

Документ 1750–1759/16 от 16. 08. 1759 г. е първият документ, подписан от о. Паисий. Подписът не е положен лично, поставен е вероятно от писача, изготвил документа. Той е важен дотолкова, доколкото ни казва, че през 1759 година о. Паисий вече е бил проигумен, бил е сред проистосите на Хилендар и е имал право да подписва финансови документи, което от своя страна означава, че година или две по-рано той е бил игумен по чина, описан от Барски.

Документ 1762/13 от 20. 07. 1762 г. съдържа, неизвестен до момента оригинален подпис на хилендарския проигумен. Подписът отново е върху финансов документ, което означава: 1) че през 1762 г. проигумен Паисий още е част от ръководството на манастира, 2) че ходенето му в Зограф⁵⁸ е носело временен характер и не е било за сметка на ръководните му функции в Хилендар. Последното заключение се потвърждава и от цикъла документи, свързан с разделянето на частицата от Кръста Господен, където о. Паисий все още е сред

⁵⁸ Срв. ИС, 376.

проистосите на манастира, подписал документа на трето място, като изключим подписите на игумените и скевофилакса.

Останалите три документа като за начало ще коментирам във връзка с датата на смъртта на проигумен Паисий.

За момента в българската историография като дата на смъртта на о. Паисий се е наложила годината 1773⁵⁹. Тя се основава на един запис от Хилендарската кондика, намиращ се на л. 74а, който гласи:

¹ лѣто ГѢне 1773 ||² Прїѣде ѿцѣ ѡнѡмѣ ѿ Амπεліно ||³ по смѣрти проигмѣна Паїсїа ||⁴ ѡ предаде Намѣ Готѡви аспри ||⁵ Грѡша - - - - ѡ прѡтїя ||⁶ вѣщи - - - - 460: ||⁷ пакн 1773, предаде Грѡша 100 ||⁸ ѡ мѡлета Сѣдецѣ, ѡ пакн прїѣде ||⁹ оѢ 1774: лѣто, ѡ приведе мѡлета деся: ||¹⁰ сѡмѣа состѡи: Грѡша - - - - 500 ” ||¹¹ собнрѣется аспри, мѡлета, ѡ вѣщи, ||¹² всегѡ сѡмѣа Грѡша - - - - 1070 ”⁶⁰

В писмото-автограф до скевофилакс Стефан от 12 август 1773 година става ясно, че проигумен Паисий очаква (м.б. в Хилендар?) да пристигне един кораб с дървен материал от Солун, изпратен от въпросния скевофилакс. Не е изключено, описаните в него събития да са свързани с Паисиевия таксид в Солун през предходната 1772 г.⁶¹

От писмото на Стоянчо Ваклинович от София до кир проигумен Паисий научаваме, че на 29. 03. 1775 г. хилендарският монах е на таксид в Куч⁶². Как се съгласува това с цитираното по-горе известие за смъртта на проигумен Паисия в Ампелино и кога всъщност е починал преподобният Паисий Хилендарски?

Годината 1773 като година на неговата смърт за първи път е предположена от Боню Ангелов през 1962 г.⁶³ Неговите основания за пред(по)лагането на тази дата са липсата на книжовни сведения за о. Паисий след 1771 г., за разлика например от Йосиф Братати, който е богато документиран в редица ръкописи от XVIII в. Дванадесет години след него през 1974 г. Матей Матеич публикува цитираното по-горе

⁵⁹ Матеич 1974, 11–12; Райков 1974; Райков 1976, 29–30; Райков 1983, 43.

⁶⁰ Вж. *Хилендарска кондика*, 61. Публикуваните тук текстове от Хилендарската кондика са сравнени със снимките в изданието, поради което са означени и редовете с вдигната цифра след двойната разделителна линия.

⁶¹ Срв. *Хилендарска кондика*, 85б.

⁶² Писмото е публикувано от Поленаковић 1966, 176. Известието на Поленаковић обикновено се приема с недоверие в нашата историография (Христов 1972, 169, бел. 2; Велчев 1981, 49, 188, бел. 2.), като очевидно се отдава приоритет на известието на Хилендарската кондика.

⁶³ Ангелов 1962, 97–98.

сведение на Хилендарската кондика. Публикацията на Поленакевич от 1966 г., където е обнародвано писмото на Стоянчо Ваклинович, не се споменава нито у Матеич, нито у Райков⁶⁴. Очевидно е, че през 1773 година в Хилендар има двама монаси с името Паисий, като при това и двамата са проигумени. Защо българската наука отдава предпочитание на свидетелството на Кондиката и смята, че то се отнася за историка Паисий, а писмото на Стоянчо Ваклинович – не, остава неясно. Ключ за отстраняването на това противоречие се съдържа в самия текст на документите.

Нека първо погледнем документите, а след това и записите на Кондиката, в чийто текст се споменава проигумен Паисий, и по-точно начинът, по който той е титулуван:

Документи:

- a) Препоръчително писмо на името на о. Паисий от 14. 03. 1761 г. от Митрополитско-Патриаршеския архив в Сремски Карловци: ... избрахом тѣнѣйшаго проигмена и во хрѣтѣ брата нашего квр Паїсіа ... Но и сей реченный проигмень квр Паїсїй, егоже послахом ...⁶⁵ (тук и по-надолу подчертаването навсякъде мое – Д.П.)
- b) Хилендарски архив № 17/1761 от 17 юли: Днесъ на Концѣ положеннаго датѣмѣ мѣждѣ Царскѣя Сѣенныя Лавры Мнѣтыра Хилендара Проигмѣнѣ кѣ Пайсеѣмѣ сѣ едне, и Г: Захарїемѣ Диндрїевнїемѣ дръге Стране настоящїй Контрактѣ ѣтинни се ѣ заключи се (същото и във втория екземпляр – № 18/1761).
- c) Хилендарски архив № 1/1775 от 20 юли: оѣзаймнѣхѣ ѣ претѣнѣйшаго ѣ хрѣтѣ брата нашего Пронгмена кѣръ Паїсїа. Гроша – 500 :-.
- d) Хилендарски архив № 8/1775 от 29 март: Сїе писмѣ пѣлати се кѣрїе кѣръ проггменѣ паїсїи в рвцѣ ѣано. И втори път в същия документ: мнѣгѣ поѣздравлѣем тын ѣ мене стѣѣнчѣтѣ до ваша мїлѣсть гдѣрѣ кѣръ дѣдо мой проггмене паїсїе.

Кондика:

- e) л. 60б: 1760 іаннѣ 25 ||² Прїїде брѣ нѣ проигмѣ кѣ ||³ Паїсїа сѣ пѣта салѣѣскїя ||⁴ епархїи ѣ прѣдаде готѣвѣ ||⁵ ѣспрѣ грошѣ – 340 – ||⁶ ѣ ѣ вѣшѣ сребро златѣ ||⁷ и

⁶⁴ Матеич 1974; Райков 1974; Райков 1976; Райков 1983.

⁶⁵ Грујић 1913, 43.

цѣковнѣ ѿтварей ,грѣ 370 ||⁸ ѿ пѣрваго пѣта на лѣ||⁹то 1755. предѣ грѣ – 500 ||¹⁰ ѿ хацѣн влѣчо – грѣ 500⁶⁶.

- f) л. 74а: Прїиде оцѣ ѿнѣмѣ ѿ ѿмѣлїно по смѣрти пронгѣмена Паїсіа... (пѣлно цитиране по-горе в настоящия текст).
- g) л. 74б: Дѣѣс (1766) пѣкн прїиде оцѣ ||² архїєпїскѣпѣ⁶⁷ нїколаѣ ѿ(!) ||³ сѣс попѣ панїсіа ѿ ескн зѣ||⁴гара ѿ принесе сѣмо ѿспрн ||⁵ дѣнѣ (1550) грѣ : ѿ вѣщн ||⁶ дѣк (3020) грѣ, сѣма дѣ (4500) рѣ⁶⁸ грѣ.
- h) л. 75б: Дѣѣс (1766) прїиде пронгѣментѣ ||² паїсіа ѿ слївѣнѣ ѿ принесе ||³ пѣтѣ сѣмо ѿспрн ѿс (476) грѣ ѿ ||⁴ вѣщн фѣд (524) грѣ стѣло ||⁵ сѣма дѣ (1000) грѣ.
- i) л. 82б: Дѣѣта Дѣня 1770., Прїиде оцѣ ||² пронгѣментѣ Кѣ Паїсіѣ ѿ Кѣтѣ, ||³ ѿ предѣде трѣ сѣкѣфѣлѣкѣ вїсарї||⁴ѣнѣ, Герѣснѣмѣ, ѿ настѣящѣмѣ стѣф||⁵анѣ. сѣмо ѿспрн сѣ проскнїтн ѿ ѿ сѣсѣ ||⁶ сѣмѣма – дѣн – Грѣша – нїкн лѣзіѣ сѣ||⁷ѣрѣ 400., стѣло сѣмѣма всѣго, сѣ внѣ ||⁸ писаннї – 1550., Грѣша. – – – –
- j) л. 85б: Дѣѣта Дѣня 1772., Прїиде ||² оцѣ пронгѣментѣ Кѣ Паїсіѣ ||³ ѿ Сѣлѣна. ѿ предѣде пѣта ||⁴ ѿспрн 800., Грѣша. ѿ вѣщн 200., ||⁵ Грѣша. – сѣмѣма всѣго 1000., Грѣша,

Прави впечатление, че в документите, за които няма и не е имало съмнение, че се отнасят до историка о. Паисий (док. *a* и *b* от горния списък, общо 3 споменавания) той е не просто *проигумен Паисия*, а минимум *проигумен кир Паисия* и дори *пречестнейшии во Христе брат наш проигумен кир Паисия*. Подобна е ситуацията и при трите споменавания в док. *c* и *d*. В *Хилендарската кондика* имаме три споменавания на *брат наш/отец проигумен кир Паисий* (записи *e*, *i* и *j*), два пѣти само на *проигумен Паисия* (зап. *f* и *h*) и веднѣж на *поп Паисия* (зап. *g*). Матейч справедливо забелязва, че записите в кондиката не са на хронологичен принцип⁶⁹. Както вече изяснихме, принципѣт, на

⁶⁶ Този запис със сигурност се отнася до историка о. Паисий и всѣщност е двоен, защото през 1760 г. е внесено и предходното приношение на монаха от сѣщия регион. Вероятно описанїят Самоковски таксїд от 1755 г. е пѣрвиїт или єдин от пѣрвїте на ѣром. Паисий (още преди да стане игумен, респ. проигумен), проведен по пѣтищата на добре познатата му и родна Самоковска епархїя, като при това не е много ясно дали 500-те гроша от хаджи Вѣлчо се отнасят към таксїда от 1755 или към този от 1760 г. Начинѣт, по който е построен записѣт по-скоро свидѣтелства, че те са били донесени през 1760 г. Срв. Райков 1983, 32, кѣдето се смята, че приношението на х. Вѣлчо е донесено през 1755 г.

⁶⁷ Думата е зачеркната.

⁶⁸ Вероятно това е някакво обозначение за сума по-малка от 100 гроша или пѣкъ 100 без четвѣрт. Общата сума би трябвало да сѣставлява 4575 гроша.

⁶⁹ Матейч 1974, 13–14.

който те се водят, е тематичен, т.е. по възможност записите на един таксидиот се записват на една или близки страници, дори и да има разлика от няколко години между тях⁷⁰. В този план записите, отнасящи се до поп пансия или само до *прѡиꙋменъ паисїа* се намират на две съседни страници и явно отразяват развитието на някой си йеромонах Паисий, станал проигумен през 1766 г.⁷¹

Всъщност от 1759 година нататък историкът о. Паисий е сред проигумените, управляващи Хилендарския манастир и това е обозначено във всички документи в най-лошия случай с минималното обръщение *пронꙋменъ кꙋръ* Пансия, а често и с плеонастичните *братъ нашъ пронꙋменъ кꙋръ* Пансия, *отецъ пронꙋменъ кꙋръ* Пансия, *чѣстнѣишии о хꙋтѣ отецъ пронꙋменъ кꙋръ* Пансия и пр., както в безспорно отнасящите се до него документи (док. а, б), така и в документите от 1775 г. (док. с, d). Именно поради това трябва да признаем, че свидетелството за смъртта на проигумен Паисий в Ампелино се отнася най-вероятно към Старозагорския поп Паисий, станал според кондиката игумен, респ. проигумен малко преди 1766 година: записите за последния са на два последователни листа, върху които междуременно са били внесени други записи и отнасящите се до него не са могли да бъдат внесени непосредствено един след друг⁷², а когато пристига известието за смъртта му, то е записано в непосредствена близост – на предходната страница. От казаното дотук следва, че записи е, i и j се отнасят до историка о. Паисий, а записи f, g и h, сред които е и известието за смъртта на (някой си) проигумен Паисий през 1773 г., до старозагорския йеромонах Паисий. Следователно хилендарският *проигумен кир Паисий* и автор на първата българска история не е умрял през 1773, а по-късно. За съжаление точната дата на смъртта му остава неизвестна. От тук следва, че през 1775 г. историкът о. Паисий е бил жив и двата документа (док. 11 и 12), свързани

⁷⁰ Вж. бел. 42.

⁷¹ Вж. *Хилендарска кондика*, 74а, 74б, 75б.

⁷² Вероятно той не е бил от изтъкнатите проигумени, обезпечаващи дългосрочно манастира със средства, и никой не е очаквал след първото приношение и придобиване на игуменски почести, да последва второ, съответно не му е била заведена надлежна сметка в кондиката и след неговия първи запис следват записи на други таксидиоти. Не е изключено обаче тази недостатъчна подреденост да се дължи и на небрежно водене на кондиката от страна на граматея през разглеждания период. Вж. бел. 42.

Особено важно е последното свидетелство от нашия първоначален списък (док. 12). Това е контролен документ, издаден от канцеларията на Хилендарския манастир и потвърждаващ, че през същата 1775 година проигумен кир Паисий е на таксид в Куч. Документът е от 20. 07. 1775 г. и представлява разписка, дадена на о. Паисий от манастирския събор на Хилендар, която тук ще цитирам цялата:

169

И тук той ясно е обозначен като прѣтѣнѣйшини ѿ хрѣтъ брѣтъ нѣшъ Пронгѣменъ кѣръ Паисѣа. Проистосите, т.е. ръководителите на манастира са взели от о. Паисий 500 гроша назаем без лихва, докато свърши таксидът в Куч, когато тези пари ще му се приспадат при предаването на събраната сума. Това всъщност означава, че на 20 юли 1775 г. о. Паисий е за кратко в манастира, дава пари на заем на проистосите, но в дългосрочен план е на таксид в Куч, където го намираме и през март същата година. Къде всъщност е Куч? Велчо Велчев, базирайки се на данни на Поленакович търси Куч в Черна Гора близо до манастира св. Илия между селата Турчево и Исконица⁷³. Малко вероятно е обаче от Черна Гора о. Паисий да прескочи за малко до манастира си и между другото да даде пари на заем на събратята си. Всъщност с. Куч се е намирало в Серското поле, днес с. Евкарпия, дем Нигрита, и е било метох на Хилендарския манастир⁷⁴. За Кучос в долното течение на р. Струма говори и Васил Кънчов⁷⁵. За активните отношения на селото с манастира свидетелстват редица записи от различни хилендарски поменици. Например в Хилендар 789, проскомидиен поменик от XVIII в. на л. 99 четем: кѣтъ 1796–1798; в Хилендар 790, парусиен поменик от XVIII–XIX в. Куч се среща на л. 62б, 67а, 72а (2 пъти), 72б, 92а, 96б, 106б (4 пъти); в Хилендар 809, парусиен поменик от XVIII в. Куч се споменава на л. 2а, 45а, 63б, 64а, 64б, 65б, 67а, 70б, 75а, 123б⁷⁶ и т.н.

От изнесените данни можем да сме сигурни, че през по-голямата част от 1775 година о. Паисий е бил на таксид в хилендарския метох Куч в долното течение на р. Струма.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

И така, разгледани комплексно, публикуваните документи позволяват да се проследят редица връзки и зависимости между тях. Прави впечатление например, че в периода 1755–1760 о. Паисий е ходел на таксиди в Самоковска епархия, през 1772–1773 г. е управлявал манастирските дела в Солун, а през 1775 г. – в Куч, като за първи път е

⁷³ Велчев 1981, 94, 204; Поленаковић 1955, 22.

⁷⁴ Фотић 2000, 373–378, 367. Вж. и коментара към изданието на съответния документ в приложението.

⁷⁵ Кънчов 1900, 180.

⁷⁶ Богдановић 1978, 267, 271.

бил там през 1770 г. Не е изключено през целия период 1770–1775 да е отговарял за този метох. Годишната 1761 е минала под знака на пътуването му до Сремски Карловци, а 1767 – под знака на разделянето на частицата от Кръста Господен. Иначе казано, оформят се определени периоди в живота на хилендарския проигумен.

Както документите, така и свидетелствата на Хилендарската кондика еднозначно показват, че проигумен кир Паисий е бил сред много уважаваните хилендарски монаси и един от дългогодишните членове на манастирския събор⁷⁷ – със сигурност от 1759 до 1767, а вероятно и по-дълго. Също така твърде е вероятно той да е бил ръководител на отделна част от братството в тогавашната идиоритмична уредба на манастира, понеже именно ръководителите на подобни „фракции“ са били основните членове на събора в идиоритмичните манастири – според подписа му под решението за разделянето на частицата от Светия Кръст през 1767 г., той е третият по ранг проигумен в Хилендарския манастир.

Образът на о. Паисий, който се изгражда на базата на публикуваните документи, позволява също така да се заключи, че той не е бил книжовник в тесния смъсъл на думата, както предполагат Б. Ангелов и Б. Райков⁷⁸. Разгледаните в настоящата статия документи го представят като монах изключително компетентен във финансово-управленческите въпроси. За това свидетелстват както важните таксици, които той ръководи – уреждането на финансовите дела, останали след смъртта на архимандрит Герасим (док. 2, 3 и 4) и ръководството на финансово-икономическите дела на метоха в Куч през 1775 г. (док. 12 и 11), – така и практическите съвети по търговски въпроси, които той дава на скевофилак Стефан в Солун (док. 10) и съветите пак по търговски въпроси, които иска от него племенникът му Стоянчо Ваклинович от София (док. 11). Литературните му занимания са продиктувани по-скоро от практически нужди и не носят отпечатъка на школувания професионален книжовник. Импулс за написването на *История славяноболгарская* стават присмесите, на които е подложен хилендарският монах от страна на съседните народи⁷⁹, а съставянето на *хрисовулец* за разделянето на *Честното древо* вероятно е

⁷⁷ Срв. Райков 1983, 33.

⁷⁸ Ангелов 1962; Райков 1983, 41.

⁷⁹ *ИС*, 372.

било продиктувано от факта, че проигумен Паисий е познавал добре търговско-занаятчийското съсловие и е знаел какво точно трябва да съдържа подобен документ, за да произведе впечатление на уважаваните търговци и занаятчии на Балканите и съответно да ги подбуди да направят жизненонеобходимите за манастира дарения.

Публикуваните в тази статия документи съдържат не по-малко важна информация и по отношение на семейството на проигумен кир Паисий. Всичко, което до момента беше известно за него, е, че има едноутробен брат, който също е монах в Хилендарския манастир под името Лаврентий. Документ № 11 дава сведения за наличието на още две сестри и един племенник на уважавания хилендарски проигумен. Едната му сестра се е казвала *Стаменка*. Другата е била по мъж Ваклинович, малкото ѝ име обаче остава неизвестно. Племенникът му се е казвал *Стоянчо Ваклинович* и е бил син на сестрата с незапазеното малко име. Двете сестри и племенникът му са живеели в София. Това е изключително важно откритие, защото фамилията Ваклинович може да се засече по други документи от епохата и така да се достигне до други важни сведения за неговото семейство, семействата на сестрите му, техни роднини и т.н.

И най-накрая, но не на последно място от особено значение е фактът, че хилендарският проигумен кир Паисий не е починал, както се смяташе досега, през 1773 г., а по-късно. За съжаление датата на смъртта му остава открита...

ПРИЛОЖЕНИЕ

Документ № 1

Сигнатура⁸⁰: 1750–1759/ № 16.

Название: Омология на папа Нектарий от 1759 г.

Описание: Документът представлява разписка за 100 гроша, взети на заем от манастирския хлебар йеромонах Нектарий. На правата страна отгоре печатът на Хилендарския манастир със следния текст: „† въведен[на пѣ]чат[ъ] хиландарската келіе“. До него е печатът на Хилендарския архив, поставен при архивирането на документа. Същият печат виждаме и от обратната страна долу. Документът е подписан от проигумен Паисия, като подписът не е собственоръчен, поставен е вероятно от писаря, който е изписал имената на всички свидетели. Това е първото свидетелство за проигумен Паисий в хилендарския архив.

Текст:

1Г

¹† МЫ Хилѣдѣцн Молѣхмо оца Нектарїа

²Хлѣбара ѿ калофи та ѿзѣмнѣ намъ

³за нѣжда монастырска гроша ,—р—

⁴и словѣ велїи стѣ , стотѣ за ѣмъ

⁵да мы ѣмѣмо ѿдѣти бѣ всако преко-

⁶словїе , за ѿвѣренїе дадохмо ѣмѣ

⁷печѣ Монастырскїи , нѣца дѣста — тѣ

⁸

1759

⁹нѣмѣ данїи

¹⁰проиѣмѣ васїлїи Старець Мѣфѣи

¹¹проиѣмѣ павсіа

1V

¹Молгїа папа нѣктарїа

²наплатїхъ ѣмѣ главно

³—р грѣ ѿпщѣжїте-

⁴ла хлѣба

⁸⁰ Всички документи, където има обособена графа *Сигнатура*, са от Архива на Хилендарския манастир.

ДОКУМЕНТ № 2

Описание: Препоръчително писмо от хилендарското братство на името на о. Паисий от 14. 03. 1761 г., с което братството го упълномощава да прибере останалото след смъртта на хилендарския архимандрит Герасим имущество. Пази се в Митрополитско-Патриаршеския архив в Сремски Карловци⁸¹. Публикувано от Грујић и Иванов⁸². Тук го предавам според изданието на Иванов, което по моя преценка предава по-коректно правописните особености на оригинала.

Текст:

Превосходителнѣйшій и высокодостойнѣйшій Гдѣнь Гдѣнь Архїепѣкъ и верховный митрополѣтъ, высокопресвѣщеннѣйшій Гдѣне о҃че и архипастырю мнлостивѣйшій.

Писанїе высокопресвѣщенства вашего к' намѣ 26-го январѣа настоящаго лѣта ѿпшченное, прїимѣ сѣю сего же лѣта марта 8-го и разгнѣвше ообрѣтохомъ достойная жалости слез моремъ несоплаканнѣ. Но понеже всемѣрдѣмъ премыслителю Бѣѣ тако изволилося, ѿ многодѣятельнаго сего житїя и прискробнаго, о҃ца и бѣгодѣтеля нашего архимандрита к' себѣ преселити и оупоконти; бѣгодарити должни есмы, свѣа на ползѣ намъ строящемъ. Прочее якоже заповѣдасте избрахомъ чѣтнѣйшаго проигвмена и во хрѣтѣ брата нашего квр Паїсія, и послахомъ с' сѣмѣ достовѣрнымъ нашимъ писанїемъ, понеже егоже именовали есте проигвмена Ісаїю ѿсѣтствуетъ се оуже окръжно лѣто подобнымъ посломъ в' Далмацию. Но и сей реченный проигвменъ квр Паїсій, егоже послахомъ вѣрностїю и усердїемъ ни мало остается ѿ именованнаго проигвмена Ісайн. Молимъ убо и мнѣли ся дѣлѣмъ о҃тѣскоклонной мѣти архипастырства вашего, прїимше его чадолубезнѣ, да предате еѣмъ изоставшая по престѣвшемъ о҃цѣ и архимандритѣ нашемъ квр Герасїмѣ. К' сѣмѣже и на аманетъ, аще что є коѣмъ ообрѣтается или замоданно коѣмъ что, или оу тектерѣхъ мѣтнне обѣщанное, а не издате, да бысте ходатайствокали о҃тѣски и рѣкѣхъ помощи с' полномощнымъ писмомъ подали еѣмъ, да возмогѣ бы скорѣ прикратися и к' намѣ возвратитися.

Прилѣжнѣе молимъ свѣенную власть высокопревосходительства вашего, за онѣю свѣмѣхъ новаца ..., коє оу господаревъ Томи и Гесор҃гїа и Яѣанаса имѣются, да бысте призрѣли сострадательно на оубогуѣю обитель сїю и не попѣстали бысте изгнѣлено быти мѣнтырско, но окога пѣта и оно да се донесе у мѣнтырѣ; и да не мѣдѣтъ извѣта онїи чѣвѣцы нишѣты радн, понеже мы не само нишѣтны есмы, но всемѣ заробѣлены и со всѣмъ мѣнтыромъ проданы замодавцемъ.

Такоже пакн ваше высокопревосходительство молимъ, нѣдѣже нѣдѣютъ квтїи сѣя сѣтя обителн, да бысте дали бѣгословенїе нѣхъ ѿворити. Прочее же крѣчающе себе и сѣтя обитель ко высочайшую архипастырскую мнлостъ остаемъ и есмы. Вашего пресвѣщенства и

⁸¹ Грујић 1913, 43.

⁸² Грујић 1913, 68–69, Иванов 1914, XXIV, бел. 1.

высокопревосходительства во сѣѣй Горѣ Яфонстѣй, во сѣѣй и сѣѣннѣй црѣстѣй обители и велицѣй Лаврѣ Сербстѣй Хиландарѣ 14-го марта 1761. Сѣѣхъ мѣтѣхъ всегда требующѣи:

† Данаїль Скеофилаѣа
Хїланѣдарскїи
Νικόλος
Гавріиль, проигъи.
Никодимъ, проигъиенъ
Симеонъ, проигъиенъ
Силъвестріа, проигъиенъ
Βισαρίοις προηγούμεν
† Пахоміе монахъ старецъ
Захарїа класаръ

В полето следната бележка: „Прим. у Карл. 19. V. 761“

Документ № 3

Описание: Разписка, дадена от о. Паисий на Карловецкия митрополит Павел Ненадович от 21. 05. 1761 г., с която той взема останалото след смъртта на хилендарския архимандрит Герасим имущество. Съдържа оригинален подпис на о. Паисий. Това е първият, станал известен в науката, подпис на хилендарския проигумен. Публикува се по изданието на Иларион Руварац⁸³.

Текст:

Рѣверсъ.

Како ꙗ доѡхъ подпѣсатый ѿ Пресвѣщеннѣйшаго ꙗ Преосвѣщеннѣйшаго Гдѣа Гдѣа Архїеѣпа ꙗ Мѣтрополїта Павла Ненадовича, Наше҃го общежителнаго Мѣтра Хилендара Герасима Архїмандрїта преставаши҃аго тестаментъ ꙗ в' немъ свѣ по рѣдѣ како специфицирато движимѣ ꙗ недвижимѣ вещи, ꙗ Новаца како слѣдуютъ, 221 цекїннѣ двакать⁸⁴, Осамдесетъшесть холендскихъ дваката, ꙗ ꙗ бѣло новцѣ⁸⁵ 13 f. кое со свѣдѣнїи сѣма 1295 f. 57 х, ꙗ словомъ велимъ хїлядѣ двестотїне, деветдесетъ петъ форинти⁸⁶ ꙗ петдесетъ седмъ крайцара ꙗ готовѣ. К тоѡхъ Іеромонахомъ Тимофеѣмъ хїлендарцемъ безъ вѣдомости тогоже мѣтра братства ꙗ Настоятеля љзнесеннѣ нѣке хрїсовѣлѣ како слѣдуютъ перѣа. Завѣтъ с. Саввы Архїеѣпа, втора. ѿ Болайце тѣо ѣ дао краљъ Ілзарь село ꙗ виноградь. третїа. хрїстовѣла(sic!) двѣровнїчка. Четвертая. с.⁸⁷ цара Стефана за Кметнїцѣ. Петая сѣаго Стефана за село Болайцѣ, Шестая. Пїсмо ѿ вѣскрешко҃а Прїнца за мѣтынїю. Сверхъ того о҃блангаѣе коѡхъ тѣо давалъ преставаши҃йся Архїмандрїтъ, по послѣдующимъ Нѣмерамъ; перѣа. Бѣкерѣчанїна Ілзара Чакряна, ѿ 1000 f. 2^a Карловчанїна Феодора Гавриловича 10 f. 3^{aa} Іеромонаха Димїтрїя Хилендарца ѿ 50 f. Четвѣтая. ѿ Костѣ Каптановиѣя Карловчанїна ѿ 12 f. Петая ѿ мѣтра Хилендара за 286 гроша, съ спецификаѣєю бывшаго ѡ погребѣ трошка ꙗ квїнтамъ коѡхъ тѣо дато по

⁸³ Ruvarc 1900, 620–621.

⁸⁴ С цекин дукати тука се обозначават старите венециански златни цехини, сечени от 1284 до 1797.

⁸⁵ Бели, т.е. сребърни пари. Най-вероятно става дума за т.нар. Weißgroschen, сечени първоначално в Шлезия, а от 16-17 в. в Свещената Римска империя с център кралство Бохемия; в обръщение в Австро-Унгария до средата на 19 в.

⁸⁶ *Форинтът* или още *флорин* е универсалната парична единица, в която са се причислявали различните монетни емисии, разпространени в Австро-Унгария. Названието идва от флорентийския златен дукат, откъдето идва и названието на унгарската валута „форинт“. Унгарски златни форинти са сечени до края на 15 в. и до 17 век се смятат за една от най-стабилните емисии в Европа. По времето на о. Паисий те вече не се сечат, но все още служат за еталон на монетооборота в Австро-Унгарските земи.

⁸⁷ Съкращение за *свети*.

тестамента. Сврѣхъ того различная Писанія преставашагося Архімандрита съ халинами по шпецификаціи кромѣ ихъ ѣзценціею, Архимандрѣтъ Шинатовѣкомъ Бикентію, и Редетскомъ Ігменъ Анасію дорованныхъ халинахъ, исправно къ моймъ ркамъ есамъ приидѣль, нити что выше при вышетитѣлованной ихъ ѣзценціи ѿ останка преставашагося Архімандрита Герасима заостаеъ, но въдѣхъ да за тое истое принити нарочито ѿ братій Мѣ: Хиландара есамъ ѣ Карловце послать, тако съ настоящымъ моймъ реверсомъ овезвю(sic!) и обѣяюсе, да хою право и вѣрно свѣдѣтъ до найменшаго вѣрѣнное ѣ Мѣтрѣ ѿнести, и по обанкаціамъ Новце покзпити и предати. Зато именемъ свой и собственія рски подписаніемъ и печатію ѣтверждаю и реверсирую. Во Карловцѣ 21^о дне мѣца Маѣа. лѣта 1761.

(личен печат)

паісна проігумень
хиландарски⁸⁸

⁸⁸ В изданието подписът и печатът са възпроизведени фототипно. Отдолу има пояснителна бележка на Ватрослав Ягич, че текстът на разписката не е писан от ръката на о. Паисий и само подписът е лично положен.

Документ № 4

Сигнатура: 1761/ № 18.

Название: Договор между Хилендарския манастир, представляван от проигумен кир Паисий, и г-н Захарий Димитриевич от 15. 07. 1761 г.

Описание: Документът е запазен в два екземпляра, представлява един двоен лист *in folio*. Текстът е изписан на правата и обратната страна на първата половина на листа. Предмет на докова е отдаването под наем на един Хилендарски имот в Сремски Карловци. Свидетел на договора е Карловецкия митрополит Павел Ненадович. Документът е подписан от двете страни и от свидетеля, като Паисий и Павел Ненадович са поставили и личния си печат върху червен восък. Договорът е публикуван от Райков⁸⁹ по първия екземпляр, тук се публикува по втория.

Текст:

1Г

¹ Днесъ на Концѣ положеннаго датѣмѣ мѣждѣ Царскѣа

² свѣченныя Лавры Мнѣтыра Хилендара проигъмногъ

³ кѣ Пайсеємъ с' ѣдне⁹⁰, и Г: Захаріємъ димитріевнѣ

⁴ дрѣге стране настоящій Контрактъ ѣчинн се и заключи се

⁵ снрѣтъ:

⁶ ѿ Стране Реченнаго Мнѣтыра Хилендара Пронгъменъ Бл'гопоме-

⁷ нятый кѣ Пайсін домъ мнѣтыра того в' Карловцѣ свщій

⁸ со всѣмъ внѣтръ принадлежателствы. Равно ѣ Явлін Кѣхннѣ

⁹/: коя зновѣ добра начинннн се имаде :/ и шалоомъ, даеъ

¹⁰ под' Кирію во ѣживанѣ горепоменътома Г: Захарін

¹¹ димитріевнѣ: а понеже тѣйже Г: Захаріа в' воздвн-

¹² гнѣтн Равно и вѣ ѡсталоомъ того дома ѡправленін, патеже

¹³ и всегда ѡномѣ сто'мѣ Мнѣтырѣ Помоществовати ревновалъ,

¹⁴ и ѡ всемѣ съ Бл'жнопочившій Архимандрітоомъ вкѣпѣ

¹⁵ Трѣдїо се⁹¹, Такѡ тойже Г: Пронгъменъ такѡ Реченнаго

¹⁶ Мнѣтыра Полномощникъ ѡставляеъ домъ сѣй ѣмѣ Г:

¹⁷ Захарін во ѣживанѣ во вся дни живота егѡ доклѣ воля

¹⁸ емѣ вѣдеъ, а всегдно по єднѣ Киріе цѣнѣ, ѡбѣче ѣре-

¹⁹ чѣно естъ, да, что нѣжданѡ домъ сѣмѣ естъ, какѡ Новѣ

²⁰ тврдѣ и ѡватре Сигурнѣ Кѣхнню, тако и вѣ собѣ Патосѣ

⁸⁹ Райков 1980.

⁹⁰ ѣ-то е поправено от н.

⁹¹ Трѣдїо ѣ е изписано върху друга дума, която започва с „р“, но не се чете.

²¹ илѣ что либо нѣждное мѣтырь начинити ѹстроитъ, Тако
²² Равнѣ и онѣ Г: Захарїа должнѣ бѣдетъ весь домъ, како
²³ Сое, Подрѣмъ, Шала, Кѣхнню и прочая ема врсѣемая
²⁴ въ Соключенїи илѣти, и чѣвати тако како своѣ Собствѣно,
²⁵ Понеже йнате Аще бы что небреженїемъ нѣговнѣ по-
²⁶ кварило се, илѣ бы самъ наръшилъ, Скони Новци
²⁷ начинити и поправити долженствѣтъ, Сверхъ же всегѣ
²⁸ ѡватре блюсти ймать по Свѣой ѡговоръ; Яко ли что ѡ
²⁹ предпоменѣтъ нѣжда бѣдетъ начинити, еже начинити
³⁰ мѣтырь должнѣ естъ, онѣ Г: Захарїа да справитъ и
³¹ трошакъ на мѣтырь ѹписавъ ѡ Кирїе ѡбити се бѣдетъ.
³² Сокате Горнѣ такоже дослѣ Равнѣ и в' напре ѹдержавая се,
³³ Сое За приходяще Г: Архїерее, архимандрїте, и
³⁴ ѡстала тѣна лица, в' кой тогда онѣ Г: Захарїа ника-
³⁵ кова Помѣшательства ни Претензіе не ймѣтъ, Я кадъ съ
³⁶ праздне ѹпотребляти можеть, но всегдѣ чїсте да держитъ;
³⁷ врата, пенжере и подобная Како мѣтырь ема съе
³⁸ цѣле врсѣаетъ, тако онѣ цѣле прїемъ, аще, что наръшитъ

1V

¹ Самъ начинити ймать ~
² Спрамъ того онѣ Г: Захарїа в' Надеждѣ что Сѣи домъ
³ со всѣмъ принадлежателству ема ѡ данасъ до Смерти
⁴ егѣ, илѣ доклѣ ема коля бѣдетъ, во ѹживанѣ по Еднѣ
⁵ Кирїе цѣны непремѣняема даетъ ся и оставляетъ ся, ѡбѣ-
⁶ кьява Поменѣтома мѣтырь на Свакъ Годинѣ по Еднѣ
⁷ Стотинѣ и Тридесетъ Форинти и тѣ на Квартове⁹² кирїе давати и плакати
⁷ то естъ — 130 ф. и кѣ бѣде Квартъ давао, овдѣ ѹ Контрактъ
⁸ Записивати се йма . Болшаго ради вѣровканя есъ
⁹ Свакова двѣ Егземплара с' обоѣ странѣ Подписи
¹⁰ и Петатли ѹтвержденна, ѹтиненна, и Свакома по Еданѣ
¹¹ врсѣенъ. въ Карловцѣ 15^т Юліа 1761. года.

(личен печат) паїсна⁹³ проїгѣменъ
хїландарскї
+ ζαχαρηας δη-
μητρουηκ

⁹² и тѣ на Квартове е дописано над реда. Кварт – четвъртина, т.е. тримесечие.

⁹³ Личният печат застъпва първата буква от името на о. Паисий.

¹² Да сей Контрактъ междѣ ѿ Стране Мѣтыра Хилендара прои́гъмѣ^ѡ
¹³ кѣ Пайсеѣмъ ѿ кѣ Захаріѣмъ димитріевнѣмъ Ради Хилендарскаго
¹⁴ дома въ Карловцѣ свѣщаго вѣмъ Захаріѣмъ пѣ Кириѣ даѣмаго горепо-
¹⁵ ставленнѣмъ Натинѣмъ, нашѣмъ ѡпредѣленіѣмъ Бл'говоленіѣмъ,
¹⁶ ѿ ѿсвѣтѣмъ ѹговорѣнъ ѿ ѿбоѣ странъ ѿ закляченъ, ѹтверждаетъ
¹⁷ сѣе наше ѹготованіѣ, в' Карловцѣ, 17го Юліа, 1761го
Смиренный Архіепѣпъ ѿ
митрополітъ, ѿ ѿбоѣ
ЦКр — вѣлѣ^{тъ}⁹⁴ тайный
Советникъ.
(личен печат) Пáвѣлъ Нѣнадовѣ

⁹⁴ т.е. Цесаро-Краљевскихъ величествъ.

Документ № 5

Сигнатура: 1762/ № 13.

Название: Омология на о. Йосиф от 1762 г.

Описание: Документът представлява един двоен лист. На правата страна отгоре печатът на Хилендарския манастир със следния текст: „† въведен[а] печать хиландарската келие“. До него е печатът на Хилендарския архив, поставен при архивирането на документа.

Текст:

1г

¹ Сѣтя и сѣнныя Црѣтя и патріаршескія обѣтели, и лавры
² славно сѣрбскія Хиландара, соборнаго именованія престоу,
³ такоже и всѣхъ бже брѣтѣи⁹⁵, по совѣтѣ и договорѣ наше-
⁴ му, благоволихомъ дати сіе писаніе брѣтѣмъ нашимъ ѿо-
⁵ сафѣ хлѣбокопнью омологію, за которое ѡнъ далъ денги
⁶ въ монастырь сто и пятьдесятъ гроша, поради хлѣба, да
⁷ немощи своѣи и покоя, и да берѣтъ ѡнъ брѣтѣ реченный ѿо-
⁸ сафѣ ѿ монастыря по четири мѣзвѣ житѣ, или брѣшна,
⁹ и два пинаѣ солѣныя мѣслицы и зѣ дохѣи, и да досмо емѣ
¹⁰ за пребываніе мѣсто въ старомъ монастырѣ сѣвокознесенскѣ
¹¹ на мѣру, двѣ келліи, которыя держалъ потѣвшій поппъ
¹² ѿгѣпѣи на верстѣ, ешеже ѡпредѣлихомъ емѣ за насаждѣ-
¹³ ніе вѣнограда двѣ стрѣмѣи земли, вскраѣи вѣнограда попа
¹⁴ Минына, да бѣ всякія тѣрѣціи свободно держитъ, за пангѣ-
¹⁵ нѣю же на егѣ воли ѡставляемъ, и на нѣю егѣ не принуждаѣ,
¹⁶ токомо корабель всячески долженствуетъ помѡгнѣти
¹⁷ брѣмѣя каково либо ѡзпразднѣти, ѿ ѣжелѣи бы кто хотѣ
¹⁸ какова препѣтствіѣ емѣ творѣти, или пакости, или ѡз-
¹⁹ гнѣти егѣ ѿ тѣхъ келліи, то да подастъ емѣ возвратно
²⁰ вишенписанныя Новцы, и ѡутратѣ, по нашемъ договорѣ и
²¹ всего ѡбщебратства, Такоже ѣще ѡнъ пожелѣетъ
²² держѣти при себѣ нѣкоего брѣта, или сѣзжѣтеля, то по-
²³ зволяемъ емѣ тако быти, толкоже на своемъ хлѣ-
²⁴ бѣ, а не на монастырскѣ кошѣтѣ,

1в

¹ и сѣзжѣтель ѡнъ да хѡдитъ на великую пангѣнѣю, сѣрѣ-
² чѣ на копѣнѣи вѣнограда едѣнѣи седмѣицѣ, тако како и

⁹⁵ Съборни брѣта, т.е. обикновените членовѣ на манастирския събор.

³ по́па Мѣнины савѣжѣтели бѣдѣтъ ходѣти, та́къ ра́вно
⁴ ѿ ѿнѣ да хѣдѣтъ, дрѣго па́ки, да частоповторѣемый брѣ
⁵ ѿоасѣфъ не идѣтъ лю́бо каковыя продѣрзости творѣти
⁶ прои́стѣсѣмъ, ѿнѣ бѣ допущѣнѣ ѿ бѣгословѣнѣя Настоя-
⁷ телей мѣнастѣрскихѣ когѣ пострѣгѣти, Но Прои́стѣсѣмъ
⁸ досто́йную чѣсть возда́вати ѿкоже трѣбѣ ѣсть, ѿ за
⁹ пострѣзѣющаго ся бѣгословѣнѣя прои́ти ѿ насто́телей,
¹⁰ ѿ та́ко по ѿхѣ ра́свѣдѣнѣю ѿ бѣгословѣнѣю пострѣ-
¹¹ щѣ ся хотящаго пострѣзѣти, да́ то во ѿвѣтели На-
¹² шей Хѣландѣрской Мѣца Ію́ля 20го чѣсла, 1762го
¹⁴ Гѣда

+ да́лѣ скеѣфѣла́къ⁹⁶ Хѣландѣрской ѣвѣтели
 архѣмѣандрѣтѣ ѣлѣсѣн

хѣлѣдѣрскѣ сѣбрѣн
 герѣсѣмъ проѣгѣмѣнѣ исѣѣа проѣгѣмѣнѣ
 ѿѿсѣфъ проѣгѣмѣнѣ паѣсна проѣгѣмѣнѣ
 нѣкодѣмъ проѣгѣмѣнѣ

2г – празѣн

2v – напѣрки в горѣни десѣн ѣгѣл следѣна бѣлежка:

1763
 мѣлѣгна ѿ папа ѿѿсѣфа
 хѣлѣара заплатѣхѣ ѣмѣс
 ѿ ѣзѣхѣ мѣлѣгну – рѣкѣ грѣ

⁹⁶ Всички подписи са положени собственорѣчно.

- ¹⁴ лавѣ всѣо сѣѣю горѣ: оуспѣвши бо ѿ даѣнїа ѿ лихвы, ѿ сего раѣн ѡбрѣтают сѧ во великоѣ стѣнїи. ѿ те-
- ¹⁵ го бѣдствѣтъ(!) црѣкѣ ѿ славы ѿ мѣтырь хлѣандарѣ: за коѣ истое ѡбщнѣ совѣтоѣ в' немѣ постѣшѣн
- ¹⁶ сѧ ѡцѣ, молебнѣ послѣаютъ раѣн мѣтѣн ѿ помощ[и ... чѣстн]ѣншаго ѡца архїмандрїта своего гдѣна елїсеѣа,
- ¹⁷ ѿ чѣнаго ѡца прѣгѣмена кѣрѣ стѣфана, ѿко перѣ[...поттѣ]нѣхъ во своѣ ѿмѣ ѡбѣтели, со дрѣжїнон ѿ.
- ¹⁸ ѿ раѣн ѡсѣнїа дѣлѣ, ѿ тѣлѣсѣ , ѿ потѣннѣхъ до[...], вѣспѣ ж[...] помощѣвоѣнїа раѣн сѣаго мо-
- ¹⁹ настырѣа своего даша ѿмѣ великое ѿ прѣдѣнѣе со[...] жнѣтворѣщее дрѣво крѣта гдѣна: на немѣ-
- ²⁰ же хрѣтѣсѣ бѣѣ нашѣ прѣгѣждѣ сѧ, прѣлѣа всѣсѣѣю [...]шѣю крѣсѣ[вѣ св]ѣоѣ за спасѣнїе мїра, егѣже досѣлѣ
- ²¹ не ѿзношѣхъ вѣнѣ ѿ своего монастырѣа нїкогда [...]ѣа стра[...] ѿ мнѣгдажн нѣжда надлежѣла.
- ²² ѡкѣдѣ же ѡное чѣноѣ ѿ жнѣтворѣщее дрѣво крѣта [...]нѣ во сѣѣн сѣѣ прѣд'рѣченнѣ ѡ-
- ²³ бѣтели ѡбрѣтаѣт сѧ, ѿкѣное ѿ достѣвѣрнѣе свѣдѣ[тельство ...] Пѣшетъ бо в' жнѣтѣн сѣаго сѣвѣы
- ²⁴ сѣрѣскаго, ѿже ѣстѣ ктѣторѣ ѿ ѡсновѣтель воспѣмѣнѣаго мѣтыря: кѣторѣе егѣо жнѣтѣе во мнѣгнѣхъ
- ²⁵ рѣкопѣснѣхъ кнѣгахъ ѡбрѣтаѣт сѧ. ѿ напѣчѣе во еѣдїнон [в]ѣтѣхокожѣннѣ⁹⁷ ѿже в' пѣстнѣцѣ егѣо нѣйсѣдѣна
- ²⁶ прѣвѣвѣѣтъ, прѣстрѣннѣе прѣѣтѣнѣхъ повѣствѣѣтъ, сѣѣе пѣшѣшѣн: во ѡна врѣмѣнѣ в' наѣже ѡбѣдрѣжѣхъ вѣнѣ-
- ²⁷ тѣанѣ црѣнѣгѣдѣ, сѣѣн сѣвѣа ѿдѣѣн на поклѣнѣнїе сѣаго бѣѣа грѣба: во вѣвѣрѣшѣннѣ своѣмѣ, пѣнѣе на вѣстѣ-
- ²⁸ кѣ, во ѣже посѣтѣтѣн еѣгѣчѣстѣнѣнѣшаго црѣа грѣѣскаго ѿѣаннѣа вѣтѣа, пѣнѣе бѣѣхъ срѣднѣнѣ, ѿ да
- ²⁹ оутѣшнѣтѣ еѣѣ ѿ прѣклѣнѣнѣнѣ сѧ еѣмѣ сѣѣрѣн црѣтѣвѣющѣаго раѣн грѣа. ѿ сказа еѣмѣ кѣкѣ ѿмѣѣтъ же-
- ³⁰ лѣнѣе да соверѣтъ мѣѣщѣ сѣѣхъ, ѣже ѿзѣстѣвѣтѣн тѣа во своѣмѣ монастырѣ хлѣандарѣ. вѣложн бѣѣ ѣ

⁹⁷ Оставено е празно място за в-то, вероятно е трябвало да се нанесе с червенослов.

- ³¹ в' срце црѣо: пѣрвое за бл҃гоговѣніе ѣже имѣаше ко стѣомъ, вторѣе же за союзъ срѣдства междѣ ѿмъ быв-
- ³² шаго, подарова к' сѣн частовосподиннаемый мнѣтырь великое сѣе сокровнище прѣтнѣи и животворѣи
- ³³ крѣтъ, вративъ того своего аневѣн савѣкъ стѣомъ, вкѣпѣ же с' нимъ, и нынѣ мнѣомъ стѣомъ мѣомъ, с' црѣи-
- ³⁴ ми своимъ хрѣсован. Но въ лѣто .ѣшкѣ. мѣца іѣлѣа ѣ: по дѣйствѣ и начало злѣбнаго врага, вѣжже сѣа ѣгнѣ
- ³⁵ в' томъ мнѣтырь, ѣкоже всѣмъ ѣсть извѣстнѣо: прѣжде же сего мѣло днѣи, архіерей нѣкѣи ѿ сѣрѣи прише-
- ³⁶ дѣ на поклонѣніе стѣихъ монастырей, прѣиде и в' сѣн мнѣтырь хиландаръ, и поклонивъ сѣа чѣномъ крѣтъ со бл҃гоговѣ-
- ³⁷ ниемъ: понскавъ же и хрѣсовавъ црѣвъ да видѣтъ. и даде ѣмъ тогда бывшѣи скевофѣлака: архіерей же не про-
- ³⁸ чте сего в' тои чѣсъ, но испросивъ оу скевофѣлаки времѣа на ѡпаснѣишее прогладѣніе. по томъ же ключи сѣа по-
- ³⁹ нти ѣмъ дѣломъ в' карѣи ѡставивъ хрѣсовавъ заключѣнъ во своѣн кѣлѣи: в' то же времѣа прилѣи сѣа и вѣ-
- ⁴⁰ жжѣніе ѣгнѣ . . . же . . . сѣа, и изгоре полъ мнѣтыря со всѣмъ, и іерархова кѣлѣа, в' ней же заключѣнъ
- ⁴¹ хрѣсовавъ. и за оуѣверѣніе истины, ѣко и мнѣтырь сѣн ѣсть долженъ вѣише ѿ шестдѣсѣтъ кѣсъ грѣшен и
- ⁴² ѣко сѣн чѣнымъ ѡцѣи посланны сѣтъ с' великимъ сѣмъ сокровнищемъ: запечатаномъ и мѣи сѣе съ пѣтѣи кѣи-
- ⁴³ ждо своего мнѣтыря. Приидѣ же бл҃гоговѣино сѣн чѣныи крѣтъ, и извѣлите сотворѣти ѡшѣніе водѣмъ в' домѣ-
- ⁴⁴ хъ вѣишъ, зарѣвѣа рѣди тѣлѣснаго и сѣсенѣа дѣвѣнаго. и понѣже нѣжда нѣмъ велика надлежитъ, того рѣди
- ⁴⁵ и не бл҃говолѣмъ сѣмъ чѣнымъ ѿ насъ посланнымъ ѡцѣмъ, съ таковымъ великимъ сокровнищемъ мнѣомъ в'
- ⁴⁶ мѣрѣ мѣдѣи аки на таѣидѣ, но скорѣишѣмъ времѣнемъ ѣзархіею по градѣхъ и вѣе да ѡбѣдѣтъ. сего рѣди
- ⁴⁷ смѣреннѣо мѣомъ сѣа, да извѣлите творѣти мѣтъ и помѣщѣ ѿ ѡбщества, всѣкѣи градъ, и вѣсъ, и сѣло, и рѣфѣтъ.
- ⁴⁸ и всѣкѣи по пронзволѣнію написѣйте чѣнѣа иѣмена вѣша, ѡвѣи в' парѣию, ѡвѣи в' сарандаръ, ѡвѣи же в' проскомѣ-

⁴⁹ дѣю ѿ во ѣныа поимѣнники црковныа, ѿко да всѣ вѣчно поимнаете са оу прѣбѣла бжѣа с' прѣтѣици ктѣторѣи.

⁵⁰ сила же ѣтнаго ѿ животворѣщаго крѣта, да покрѣетъ вы ѿ сохранѣтъ вышшѣхъ всѣхъ врагѣвъ видимыхъ

⁵¹ ѿ невидимыхъ, ѿ да оукрѣпитъ васъ ѿ сподѣбитъ вниѣти во црѣкѣе нѣное. аминь.
ѦѦѦз: септѣмврѣа .ка.

⁵² всѣи проистѣси всѣхъ стѣхъ ѿ ещенныхъ монастырѣи стогорскихъ.

⁸ настѣрскѣю нѣждѣ, со ѡпредѣлѣнными брѣтїами ѣхѣрхїѡѡ

⁹ по мїръ всїѡдѣ да нѣснѣ сѣ. на кѣе всѣ Ѣще сонзволѣемѣ,

¹⁰ ѡ прїи пѣтѣти мѣтѣрскѣѡ, своерѣчїѡ пописѣем сѣ. Во Ѣбї-

¹¹ тѣи нѣшей хнлѣндѣрстѣѡ, ѡΨѣз: септѣмврїѡ, кѣ.

+ хнлѣндѣрскѣ ѡбѣтѣнї Ігѣмѣнѣ макаріѡ со брѣтїѡмѣ

+ Ѣлїсѣѡ ѡрхїмѣдрѣтѣ хнлѣндѣрскїи недѣстѡнн ~

+ ο σκαιοφύλαξ του χιλανταρήου βυσσαρίον; + - προηγούμενος νικιφόρος

+ пронїгѣмѣнѣ мѣртнїрїи παίσѣ προηγѣмѣнѣ

+ тїмѡтѣн пронїгѣмѣнѣ герѣсїѣмѣ пронїгѣмѣ

+ προηγούμενος νικόλαος προηγούμενος στέφανος

+ zacharїѡ їерѡмѣ · прѣхѡрѣ їерѣ

+ їѡѡκнїѣмѣ їерѡмѡнѣ

Документ № 8

Сигнатура: 1768/17¹⁰³.

Название: Документ за разпределянето и използването на отронилите се парченца при разделянето на две на частицата от Светия Кръст между членовете на манастирското настоятелство.

Описание: Документ представлява един лист, изписан от едната страна. Вероятно това е копие или чернова, защото няма подписи, въпреки заявлението, че всички собственоръчно се подписват. Възможно е обаче и никога да не се е стигнало до подписване. Издава се по снимка, публикувана от Е. Бояджиева¹⁰⁴.

Текст:

¹ Тѣи до́лѣхъ под'писатыи, сѣ сѣмѣ нашѣи досто́вѣрныи писаніемѣ и свидѣ-
² телствомѣ, извѣстно творимѣ всѣакои брѣтѣ, сѣтообщаго брѣтства На-
³ шего: Ка́ко соборнымѣ согла́сѣмѣ и до́говоромѣ, раздѣлихомѣ междѣ собо-
⁴ ю, неко́лико ча́стицѣ. Чѣтнаго и живото́творящаго дрѣва Крѣта Гдѣня, ко́торѣи сѣ
⁵ ѿпа́дала ѿ великаго чѣтнаго дрѣва, внегда претрѣхо́мѣ е́го, и на двѣе растѣвн-
⁶ хо́мѣ: ѿа́коже простра́ннѣе ѿ сѣе за́ключи́лѣ цѣлѣи нашѣ сѣенныи соборѣ, в'
⁷ дрѣво́мѣ Общесочѣненномѣ писмѣ. Раздѣлихомѣ же я, слѣдѣющимѣ на-
⁸ чѣномѣ : да кѣиждо на́ възятѣю ча́сть, чѣтнаго дрѣва, потщѣи́тѣя ѿко́вомѣ
⁹ сребропозла́щеннымѣ по силѣ своѣи оу́красѣти : и́ тако при себѣ сѣе до сво-
¹⁰ е́го живото́а, на посла́женіе сѣѣи ѿбѣтели соде́ржавати, и́ сѣ собо́ю к' нареж-
¹¹ денныи ѿ брѣтѣи та́зиѣи из'но́сити : и́ по ѿкончѣніи́ кратковре́менныи жи́зни
¹² своѣи, никѣ́дѣ на и́нѣю стра́нѣ да не ѿда́мы вла́сти сѣе ѿда́вати ра́вѣ па́ки
¹³ оу́ мона́сти с' чѣтѣи, кѣиждо възятѣю свою ча́сть, в' цѣло́сти из'оста́вляти.
¹⁴ Ё́ще ли бы нѣ́которѣи ѿ на́ за́дѣ под'писѣ́вшѣхѣ, своево́лствомѣ: па́че
¹⁵ же советомѣ непрѣ́язненныи, дерзну́лѣ ко́мѣ по своѣмѣ прѣстра́стию,
¹⁶ воспрі́ятѣю ча́сть чѣтнаго дрѣва ѿда́ти, или оу́чѣеникѣ своѣмѣ в' смѣртнѣ
¹⁷ за́вѣтъ, с' протѣи своѣи за́вѣщаніемѣ в' насле́діе по себѣ ѿста́вити: Тако-
¹⁸ выи да прѣ́имѣтъ тре́гѣвѣю а́наѣемѣ, ѿ тѣрѣста и ѿсѣмѣна́дѣсѣтъ бѣ́гоноснѣи ѿцѣ.
¹⁹ и́ ѿ сѣѣи кѣи́торомѣ нашѣи свѣдо́на и сѣи́теля сѣ́авѣи се́рбскѣи, ѿже мно́гѣи
²⁰ тѣрѣди и по́ты, на оу́красѣніе своѣи ѿмѣ ѿбѣтели сѣе вели́кое сокро́вище
²¹ снабѣ́ша: и́ да ѿда́тъ оу́ча́стїе со ѿныи, ѿже се́го Крѣта Гдѣ в' поно́снѣю
²² смѣ́ртѣ прѣ́нѣготѣ́ваша. Над' всѣ́ми ж(!) сѣ́ми, са́маѣя та́ сила чѣтнаго и живото́-
²³ рящаго крѣта Гдѣня, да порази́ е́го, и́ в' прѣ́а со́трѣтъ на вѣ́ки неконча́е-
²⁴ мѣя, а́минѣ, а́минѣ, а́минѣ. Да́нно и́ по́писано своерѣ́чныи на́шми пѣ-
²⁵ нѣи при Цѣ́ломѣ сѣ́еннѣи на́шемѣ соборѣ, 1768., фе́врѣа: 24го., днѣ.

¹⁰³ Сигнатурата е според публикацията на Поленаковић 1966, 175. С документа не съм работил *de visu*.

¹⁰⁴ Бояджиева 2009, 95.

Документ № 9

Сигнатура: 1793/3.

Название: Писмо-бележка от Теодосий Грешни до архимандрит Елисей¹⁰⁵.

Описание: Документът представлява един лист, изписан от едната страна. Документът носи неофициален характер, тъй като няма адресат и името на архимандрита не е уточнено. Вероятно е бил съпровождаща бележка към документацията, спомената в него. Документът е без дата. Съдържащата се в него информация позволява да се датира в края на 1767 г.

Текст:

¹ Всѣтнѣйшій ѿ Бѣсокопреподобѣйшій Господи ѿцѣ ахѣмѣдрѣ

² Милостивый мой благодѣтель.

³ ѿцѣ проишамъ паисѣа послалъ ми нѣ некой изводъ своеѡ

⁴ рвотворенія, кой являеть ѡ раздѣленіи тѣнаго ѿ жи-

⁵ вотворящаго дѣла, егѡже ѿ преписа ѿ поправѣ,

⁶ ѿже обѡи, мой, ѿ егѡ к' вѣмъ послѣаю, развѣдите

⁷ ѿспытно, ако е за потребъ, ѿ по согласію всѣхъ

⁸ прѣстѡи, то в' чѣмъ прѣгрѣшкѣ видѣте, поправивше

⁹ пошлите егѡ ко ми нѣ да препишемъ на чѣсто, аще ли нѣ-

¹⁰ стъ по произволѣнію всѣхъ, то ѿ да се всѣ не тѣдѣ,

¹¹ како ѿ до са что самъ много кое каковѣ написѣ, ѿ послѣ

¹² оу работѣ никакѡвѣ не пристѣю, бѣтъ вѣстѣ ѿ не жалѣмъ

¹³ своѡ тѣдѣ что е за окѣию полѣзѣ, обѣче за свѣкъ

¹⁴ потрѣшницѣ не мѡгѣ, защо истинно стѣжѣ си до сѣло

¹⁵ сего радѣ Господи не ѿволи те собѡрно егѡ прочитати

¹⁶ ѿ ѿсправити, ѿ тако повелѣте ли да напишемъ едѣ

¹⁷ хрисовѣлецъ всѣитѣ за сѣ дѣло ѿ написѣте

¹⁸ патриарховѣ ѿ владѣнно имѣ на прѣнѣ ѿ мѣстѣ,

¹⁹ з... подобѣнѣ ѿ лѣто ѡ парѣнѣ¹⁰⁶ монастырскоу, защо

²⁰ ѿ не знаѣмъ прѡ: ѡстѣю

²¹ П:В:¹⁰⁷

рѣбѣ ѿ пѡнѡжѣ

²²

Фѣѡ: Грѣш:

¹⁰⁵ Името на архимандрита не е споменато в писмото, но според публикувания погоре док. 7 архимандрит по това време е йеромонах Елисей.

¹⁰⁶ От парѣнѣ удвояване, като се визира разделянето на частицата от св. Кръст.

¹⁰⁷ М.б. писа ваш.

- ¹⁸ цѣнетѣ но како се продадѣтъ
¹⁹ ѣ на лнм[н]аго ѡфатѣли фркадѣ¹¹¹
²⁰ [н дали] за негѣ ѡ гро^{ша} чловѣцѣ ѣ
²¹ [... нзѣ]анга¹¹² ѡ монѣтрѣ тако го ѣспѣ-
²² таѣ добре ѣ логоресаѣ ако доѣде
²³ ѣ проѡгѣменѣ вѣсарѣѡнѣ боленѣ
²⁴ тако нозе го заболѣхѣ ѣ нѣкако не
²⁵ можетѣ сѣ до заѣ ѣ добросоставѣ-
²⁶ ленне аѡгог авѣста вѣ
²⁷ пѣсѣн проѡгѣменѣ

¹¹¹ Неясно!?

¹¹² Вижда се долният край на з-то, но след него в скъсаното има място за още една буква.

- ¹³ сос ортака ми сега ѝме една бръкана
¹⁴ работа хесапъ¹¹⁷ не е нѣво като що да мѣ
¹⁵ чинниѣ на ѱса сме станали нигон(!) те
¹⁶ не верѣва ни за ма¹¹⁸ ни за много ѱ тиа
¹⁷ агаренски рѣце сме свекѣо сака
¹⁸ и сполай ти дѣдо гѣлѣд ти е захмѣтъ¹¹⁸
¹⁹ минало ама не те бѣ за много
²⁰ тако да знаешъ ѿ нашѣмъ телесномъ
²¹ зѣвѣтъ ѣ лѣбезно спасение зѣвѣстѣме
²² на преднога лѣта. 1775 мартъ : 29 : денъ
²³ ѿ сѡфїѣ(!) сѡѣнѣо вакліновитъ¹¹⁹
²⁴ сѣрѡдникъ вашъ

¹¹⁷ От араб. ḥisāb, през тур. hesap *сметка*.

¹¹⁸ От тур. zahmeti *труд, грижа, затруднение, безпокойство, неприятности, дерт, мъка, проблем*.

¹¹⁹ Поленакович разчита стакліновитъ в.м. вакліновитъ, вж. Поленаковић 1966, 175.

Документ № 12

Сигнатура: 1775/1.

Название: Разписка за 500 гроша от 20. 07. 1775 г.

Описание: Документът представлява един лист, изписан от едната страна. Разписката е дадена на о. Паисий от манастирския събор и е под-
писана от проигумен Висарион. Отгоре в центъра на листа е положен
хилендарския кръгъл печат, в центъра на който е изобразено Въведение
Богородично в храма. Около изображението се чете следният надпис:
за келіе † въведенна печать хиландарска. Документът е публикуван от Поле-
накович¹²⁰.

Текст:

¹ Со сімѣ ѿбщніѣ ѿ соборныѣ нашіѣ свидѣтел-

² ствомѣ, ꙗвляемѣ мѣ прѣстѣси мона-

³ стѣря нашого Хиландара. Кѣкѣ потреби

⁴ бѣвшен на, оузымѣхѣ ѿ прѣтѣнѣшаго

⁵ ѿ хрѣтѣ брата нашого Пронгѣмена кѣръ

⁶ Паісія. Гроша — 500 :— ѿ слѣкѣ веліѣмѣ

⁷ петстѣти. ꙗже за блѣдѣ любвѣ бѣ фаї-

⁸ да да стоятѣ, донѣлиже ѿкѣѣѣ таѣѣ

⁹ кѣѣтскѣ¹²¹. ѿ тогѣ да ꙗмамо прифа-

¹⁰ тѣти оу парѣдоши. ѿ за показаніѣ ꙗстинѣ

¹¹ при печѣти монастѣрскѣ, даѣмѣ ѣмѣ

¹² сіѣ наше писаніѣ с' ꙗписаніѣмѣ всѣхѣ на:

¹³ 1775: іаіа 20:

ο σκαιοφίλαξ του χηλιανταρίου προηγουίμενος βησσαρίων

και η σιν εμή εν χριστό αδελфі : —¹²²

¹²⁰ Поленаковић 1966, 175–176.

¹²¹ Вм. таѣѣ кѣѣтскѣ Поленакович разчита таѣѣ кѣѣтскѣ (скѣѣст?), откѣдето се губи най-
важната информация на този документ, свидетелстваща, че о. Паисий през 1775
г. е на таксид в Куч. Вж. Поленаковић 1966, 176. Последното свидетелство се по-
твърждава и от писмото на Стоянчо Ваклинович от София от 29 март 1775 г. (Хил.
арх. 1775/8).

¹²² Скевофилак на Хилендар проигумен Висарион и с мен (цялото) во Христа брат-
ство.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

Барски

Странствования Василья Григоровича-Барскаго по святым местам Востока с 1723 по 1747 г. изданы Православным палестинским обществом по подлинной рукописи подъ редакцию Николая Барсукова, Часть III, Санкт Петербург 1887. (Репринт: Москва 2004.)

Зографска кондика

Ръкопис № 231 от библиотеката на Зографската света обител (de visu).

ИМХ

Сава Хиландарац, *Истѣорија манастира Хиландара. Успомена на седамсѣоїоѣи-ињицу оснивања*, Приредио и поговор написао Томислав Јовановић, Београд 1997.

ИС

Паисий Хилендарски. *История славянобългарска*. Критическо издание с превод и коментар. Подготвили за печат: Д. Пеев, М. Димитрова, П. Петков. Превод: Д. Пеев. Коментар: Ал. Николов, Д. Пеев. Четвърто издание. Света Гора Атон. Славяно-българска Зографска Света обител, 2016. (Първо издание: 2012.)

Хилендарска кондика

Хилендарска кондика от XVIII век, Представена от Божидар Райков. Съставители: Божидар Райков, Александър Младенович, Боряна Христова, Нина Вутова, Светлана Иванова. Научен Редактор: Боряна Христова. Уредници: Елена Узунова, Лиляна Джурджич, София 1998.

Хилендар 789

Ръкопис № 789 от сбирката на Хилендарския манастир (de visu по микрофилм в Народна библиотека Србије в Белград).

Хилендар 790

Ръкопис № 790 от сбирката на Хилендарския манастир (de visu по микрофилм в Народна библиотека Србије в Белград)

Хилендар 809

Ръкопис № 809 от сбирката на Хилендарския манастир (de visu по микрофилм в Народна библиотека Србије в Белград)

Actes de Kutlumus

Archives de l'Athos. II². Actes de Kutlumus. Nouvelle édition remaniée et augmentée par Paul Lemerle. P. Lethielleux. Paris, 1988.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1961:** Б. Ангелов, *Паисий Хилендарски. История славянобългарска. Никифоров препис от 1772 г. Подготви за печат Боню Ст. Ангелов*, София 1961.
- Ангелов 1962:** Б. Ангелов, *В коя година е починал Паисий Хилендарски*, Език и литература XVIII/ 6 (1962) 96-99.
- Богдановић 1978:** Д. Богдановић, *Кайалої ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978.
- Богдановић 1978а:** Д. Богдановић, *Кайалої ћирилских рукописа манастира Хиландара. Палеографски албум*, Београд 1978.
- Бояджиева 2009:** Е. Бояджиева, *Банско през Възраждането. Събития и личности. Родословно изследване със 142 илюстрации в текста*, София 2009.
- Велчев 1981:** В. Велчев, *Паисий Хилендарски. Епоха, личност, дело*, София 1981.
- Георгиев 1962:** Е. Георгиев, *За това, което знаем и не знаем за рождението, учението, любовта и смъртта на отец Паисий*, Литературен фронт, бр. 26, 28 юни 1962.
- Грујић 1913:** Р. Грујић, *Одношаји свейојорских и друѣих манастира са миѣро-йолийима карловачким*, Споменик Српске краљевске академије 51/43 (1913) 43-69.
- Динеков 2004:** „История славянобългарска — 1762. Белова“. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София 2004.
- Иванов 1914:** Й. Ивановъ, *Исторія славѣноболгарская собрана и нареждена паисіемъ іеромонахомъ въ лѣто 1762. Стѣмки за печат по първообраза Йор. Ивановъ*, София 1914.
- Иванов 1938:** Й. Ивановъ, *Родното място на отца Паисия се установява. Край на единъ продължителенъ споръ*, Зора, бр. 5591, 15 февруари 1938.
- Кънчов 1900:** В. Кънчовъ, *Македония. Етнография и статистика*, София 1900.
- Матеич 1974:** М. Матеич, *Новооткрити писменни данни за Паисий Хилендарски*, Език и литература 5 (1974) 9-15.
- Медаковић 1974:** Д. Медаковић, *Манастир Хиландар у XVIII веку*, Хиландарски зборник 3, Београд 1974, 7-70.
- Милев-Огин, Берберов 1981:** Б. Милев-Огин, М. Берберов, *Атон – легенда жива*, София 1981.
- Ненов 2012:** Ив. Ненов, *Истината за родното място на преп. Паисий Хилендарски*, Онгъл IV (София 2012).
- <http://www.spisanie.ongal.net/broi4/kniga-paisii-gotova1.pdf> достъп 22. 06. 2017
- Орманджиян 1983:** Аг. Орманджиян, *Арменски документ за Софроний Врачански от 1775 година*, Известия на народната библиотека “Кирил и Методий” VI (XVIII)/ 24 (1983) 291-298.

Поленаковић 1955: Х. Поленаковић, *Коресџонденцијаѿа на Јордан Хаѿи Конѿианѿиѿинов – Џиноѿ со Друѿиѿвоѿио срѿске словесноѿиѿи*, Скопје 1955.

Поленаковић 1966: Х. Поленаковић, *Неколико неѿознаѿиѿ догаѿѿака о Паисѿѿу Хиландарском*, Хиландарски зборник, Београд 1966, 171–181.

Радев, 2012: Ив. Радев, *Хилендарската кондика от XVIII в. и неѿните реални свидетелѿтва*, Онгѿл IV (София. 2012) <http://www.spisanie.ongal.net/broi4/kniga-paisii-gotova1.pdf> достѿп 24. об. 2017

Райков 1974: Б. Райков, *Нови исторически сведенѿя за живота на Паисѿѿ Хилендарски*, Народна култура 34 (1974).

Райков 1976: Б. Райков, *Нови исторически документи за живота на Паисѿѿ Хилендарски*, Известия на Народната библиотека „Кирил и Методѿѿ“ XIV/20 (1976) 25–33.

Райков 1980: Б. Райков, *Един документ за Паисѿѿ Хилендарски от неговото пребиваване в Сремски Карловци през 1761 г., Бѿлгарско средновековие*. Бѿлгаро-сѿветски сборник в чест на 70-год. на проф. Иван Дуйчев, София 1980, 118–123.

Райков 1983: Б. Райков, *Животѿт на Паисѿѿ*, Известия на Народната библиотека “Кирил и Методѿѿ” XVIII/24 (1983) 25–49.

Снегаров 1962: Ив. Снегаров, *За родното място на Паисѿѿ Хилендарски*, Паисѿѿ Хилендарски и неговата епоха, София 1962, 413–435.

Фотић 2000: А. Фотић, *Свеѿѿа Гора и Хиландар у Османском царѿѿѿу XV–XVIII век*, Београд 2000.

Христов 1972: Хр. Христов, *Паисѿѿ Хилендарски. Неговото време, жѿзнен пѿт и дело*, София 1972.

Ruvarac 1900: I. Ruvarac, *Ein Document zur Biographie des bulgarischen Historikers Paysius*, Archiv für slavische Philologie 22 (1900) 620–621.

Пасхалис 1901: Δ. Παѿχάλης, *Ματθαίος ο άνδριος, πάπας και πατριάρχης Αλεξανδρείας και πάσης γης Αιγύπτου (1746–1767) : Βιογραφικόν σχεδάρѿιον*, Εν Αθήναις 1901.

Кириаκантионаκѿс 2015: I. Κυριακαντωνάκης, *Η Ελληνική λογιосύνη της Κωνσταντινουπόλης. Απο τον Αλέξανδρο Μαυροкорδάτο εξ Απορρѿτων (1636–1709) στον Μανουήλ Γεδεών (1851–1943). Προѿωπογραφική θεώρηση*. Λημματολόγѿο, Αθήνα 2015.

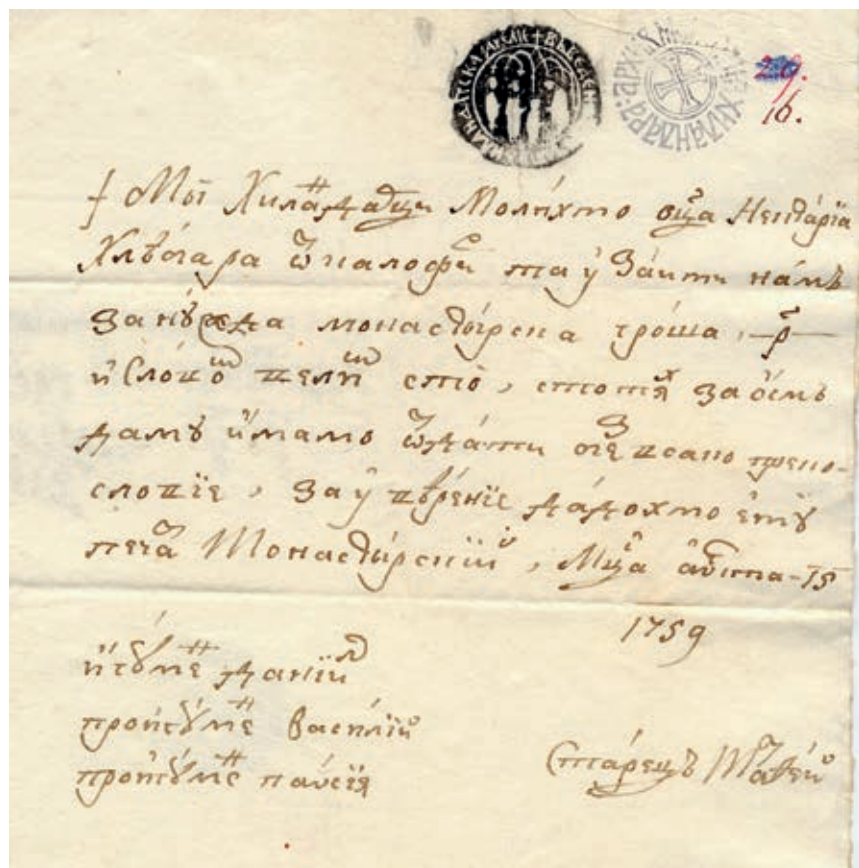
Μαμαλάκѿс 1971: I. Μαμαλάκης, *Το Άγιον Όρος (Αθως) δια μέσου των αιώνων*. ΕΜΣ - Μαкедонική Βѿβλιοθήκη, αρ. 33, Θεσσαλονίκη 1971.

NEW DOCUMENTS CONCERNING THE HILANDAR PROIGUMENOS
PAISIUS FROM THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

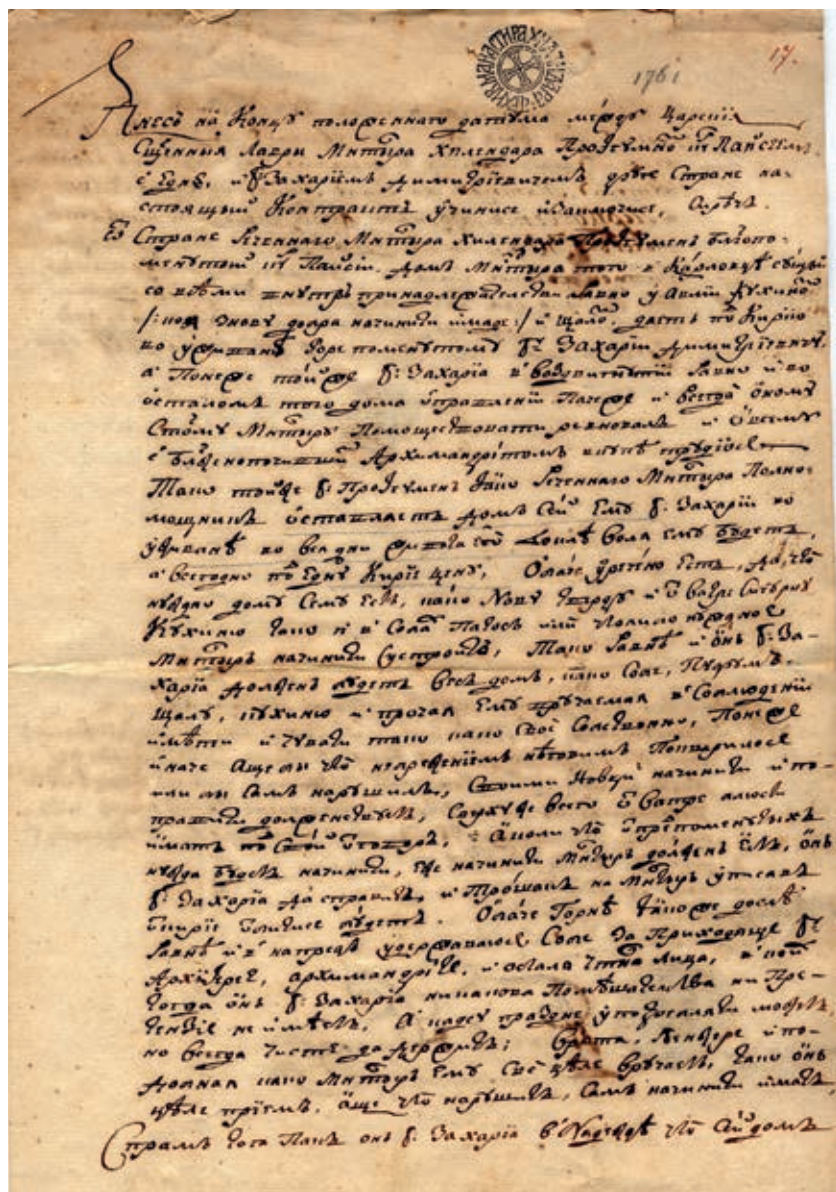
DIMITER PEEV

The Article reveals some new documents about the Hilandar monk proigumenos Paisius from the second half of the 18th century. According to the documents published here it is stated that in the period 1759–1767 Paisius of Hilandar was a prominent member of the head body of his Monastery, had a next of kin in Sofia and died later than considered.

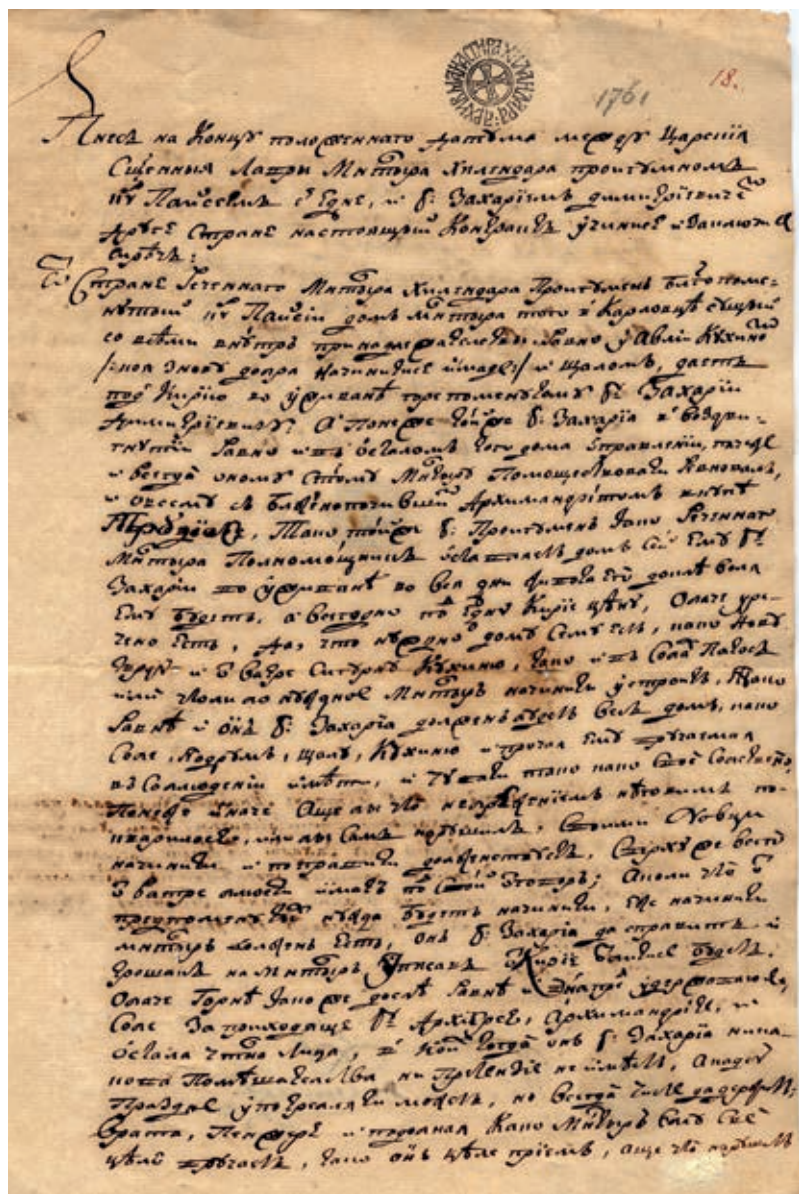
Keywords: Hilandar monastery, Mount Athos, Balkan Revival, Paisius of Hilandar, Slavo-Bulgarian History, 18th century documents, Balkan history.

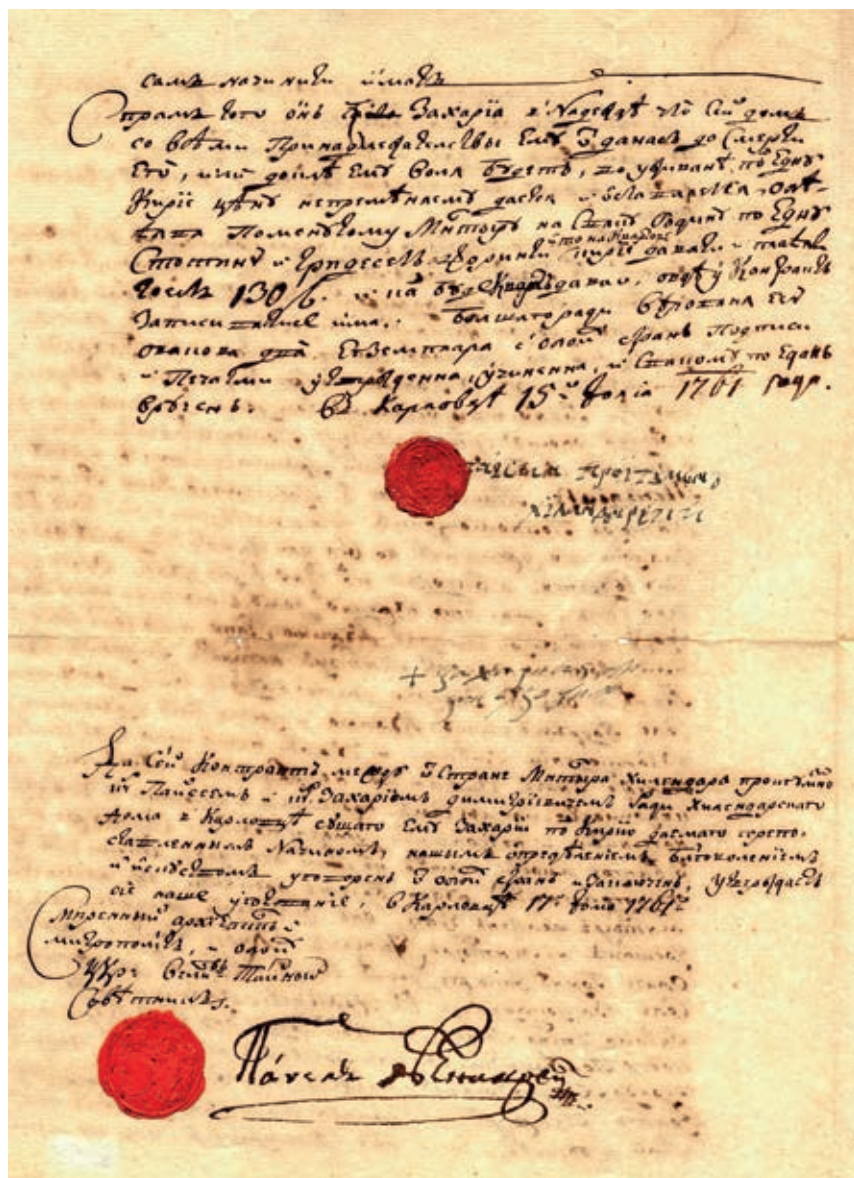
Ил. 1. Документ № 1, л. 1г (Хил. арх. 1750–1759/16).

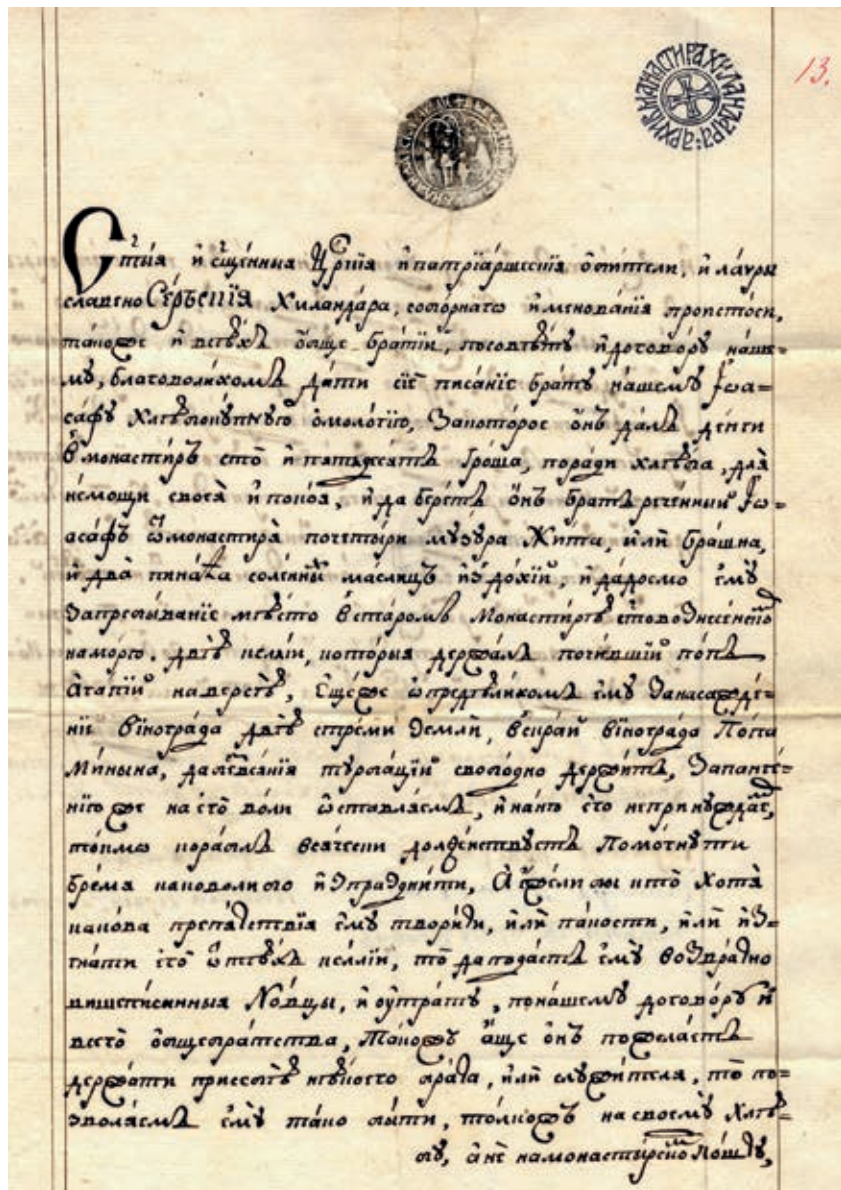
Ил. 3. Документ № 4 (първи екземпляр), л. 1г (Хил. арх. 1761/17).

Ил. 5. Документ № 4 (втори екземпляр), л. 1г (Хил. арх. 1761/18).

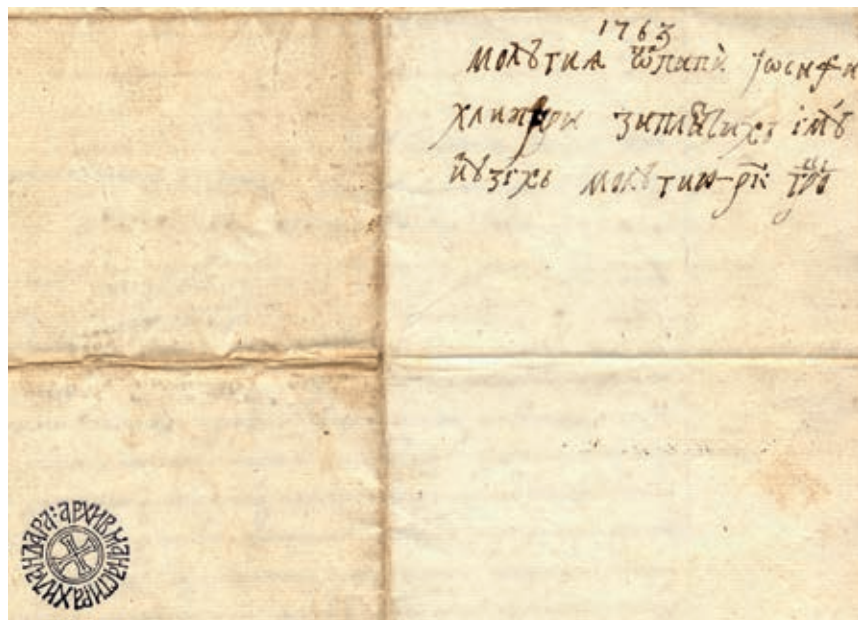
Ил. 6. Документ № 4 (втори екземпляр), л. 1v (Хил. арх. 1761/18).

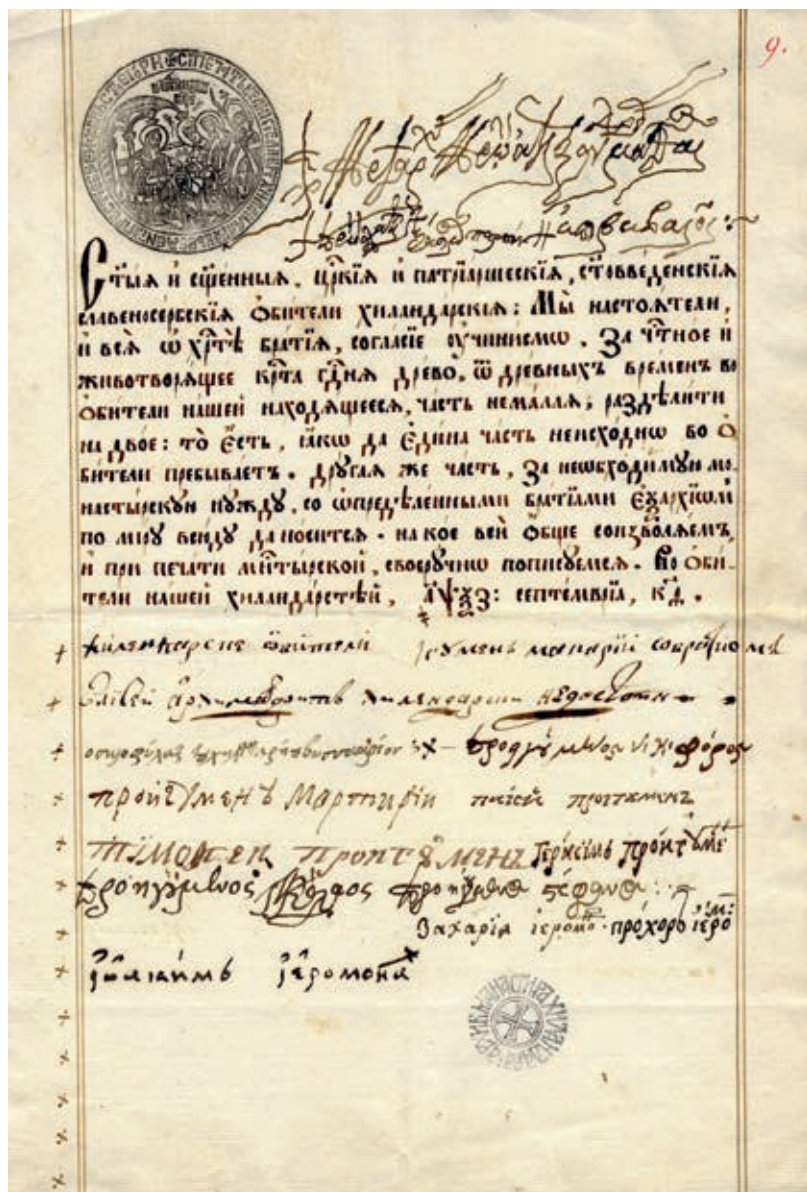
Ил. 7. Документ № 5, л. 1г (Хил. арх. 1762/13).

[illegible]

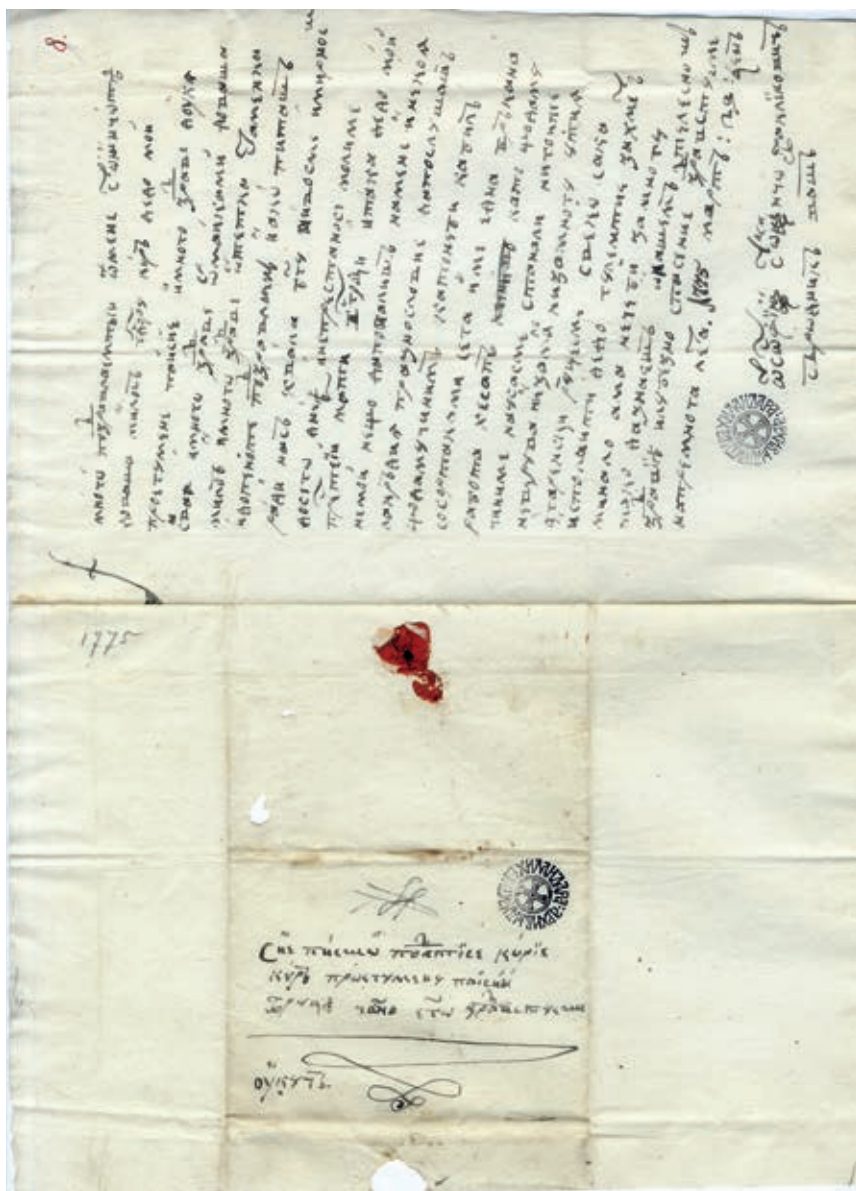
Ил. 8. Документ № 5, л. 1v (Хил. арх. 1762/13).

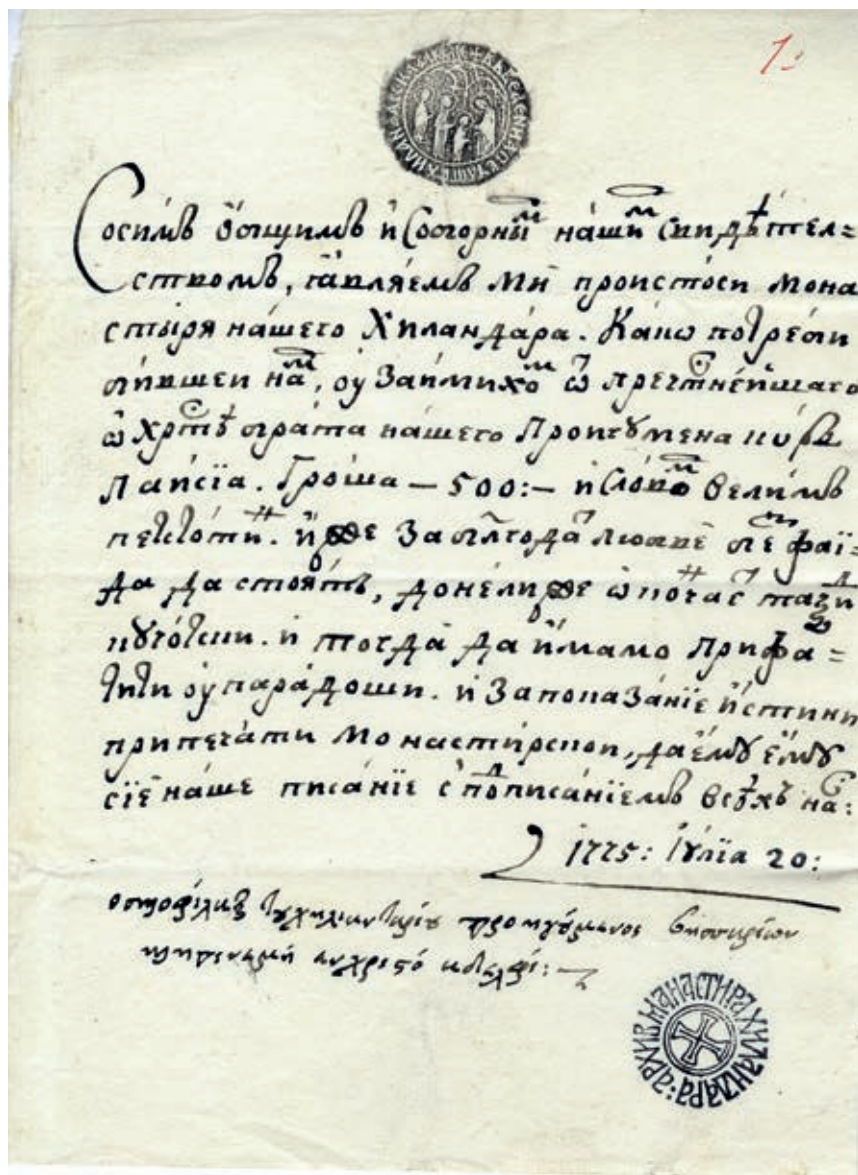
Ил. 9. Документ № 5, л. 2v (Хил. арх. 1762/13).

Ил. 10. Документ № 7 (Хил. арх. 1767/9).

Ил. 13. Документ № 11 (Хил. арх. 1775/8).

Ил. 14. Документ № 12 (Хил. арх. 1775/1).

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

Зборник радова Одељења за археологију

Народне библиотеке Србије

ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

Review of the ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

ИЗДАВАЧ

Народна библиотека Србије

PUBLISHER

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Ана Вукобрат

PROOFREADER

ANA VUKOBRAТ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Мирослав Лазич

PUBLISHING EDITOR

MIROSLAV LAZIĆ

ШТАМПА

RETRO PRINT, БЕОГРАД

PRINTED BY

RETRO PRINT, BELGRADE

ТИРАЖ

300 примерака

CIRCULATION

300

Публикације за размену и рукописе за штампу
слати на адресу:

Народна библиотека Србије

Одељење за археологију

(за Археографске прилоге)

Скерлићева 1, 11000 Београд

e-mail: vladan.trijic@nb.rs

Please, send original texts and/or publications
intended for exchange to the following address:

Narodna biblioteka Srbije

Odeljenje za arheografiju

(za Arheografske priloge)

Skerlicева 1, 11000 Beograd

e-mail: vladan.trijic@nb.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

09(497.11)

АРХЕОГРАФСКИ прилози : зборник радова Одељења за археографију Народне библиотеке Србије / главни и одговорни уредник Ласло Блашковић ; уредник Татјана Суботин-Голубовић. - [Штампано изд.]. - 1979, бр. 1- . - Београд : Народна библиотека Србије, 1979- (Београд : Retro print). - 23 cm

Друго издање на другом медијуму: Археографски прилози (Online) = ISSN 1452-2233
ISSN 0351-2819 = Археографски прилози (Штампано изд.)

YU ISSN 0351-2819
UDC 091